

**T.C.
IĞDIR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLÂM HUKUKUNDA EDÂ VE KAZÂ**

Yunus Bölükbaş

Dr. Öğr. Üyesi Bayram Demir

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

Her Hakkı Saklıdır

**T.C.
IĞDIR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSLÂM HUKUKUNDA EDÂ VE KAZÂ

Yunus BÖLÜKBAŞ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

IĞDIR

2020

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

Yunus Bölükbaş

ÖZET

İSLÂM HUKUKUNDA EDÂ VE KAZÂ

Bölükbaş, Yunus

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Bayram Demir

Haziran 2020

145 sayfa

İslâm hukukunda edâ ve kazâ mükellefin sorumluluklarını yerine getirmesi hususunda büyük önem arz etmektedir. Edâ ve kazâ mükelleften talep edilen görevi hangi şartlarda ve nasıl yapacağını ifade eder. Bu kelimeler Fukaha metodunda emir, mütekellimîn ekolünde hüküm başlığı altında değerlendirilmiştir. Edâ ve kazâ kelimeleri terim anlamında, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde ibâdetler alanına has iken, Hanefilerde muâmelât ve ukûbât kısımlarına da şâmindir. Bu terim anlamlarında kullanımlarının yanı sıra furû fıkıh kitaplarında edâ ve kazâ sözlük anlamlarıyla kullanılmıştır.

Bu çalışmada Kur'ân ve Sünnette bu kelimelerin hangi manada kullanıldıkları ve mezheplerin usûl eserlerinde edâ ve kazâ kavramlarının nasıl tarif edildiği, kapsamı ve kısımları hakkında bir inceleme yapılmıştır. Üç bölümden oluşan bu çalışmada edâ ve kazâ ile ilintili olan ifâ ve iâde kelimelerinin Kur'ân'da sünnette ve usul-i fıkıhta kullanımlarına yer verilmiştir. Ayrıca edânın emir, hüküm, kudret ve vakit ile ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmış, mezheplerin edâ ve kazâyâ dair benimsedikleri usûl esasları örneklerle açıklanmıştır. Metodolojiye dair tespit edilen esaslar mezheplerin furu' fıkıh kitaplarını nasıl etkilediği araştırılmıştır. Bu sebeple edâ ve kazânın fer'î meselelerdeki kullanımları hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Araştırmanın neticesinde ekollerin edâ ve kazâyâ dair usûl alanında farklı yaklaşımlara sahip olduğu tespit edilmiştir. Edâ ve kazâyâ dair metodoloji alanındaki ihtilafların büyük bir çoğunluğunun söz konusu kelimelere yaklaşım farklılıklarından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Bazı örnekler müstesna olarak teorik boyuttaki ihtilafların, furû fıkıhta pratiğe yansımadağı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslâm, Hukuk, Usûl, Edâ, Kazâ.

ABSTRACT

ADA AND QADA IN THE ISLAMIC LAW

Bölükbaş, Yunus

Master Thesis

Department of Islamic Sciences

Advisor: Asst. Prof. Dr. Bayram Demir

June 2020

145 Paper

In Islamic law, execution (ada) and compensation (qada) are of great importance for obligants to fulfill the responsibilities. Ada and qada express in which conditions and how to perform the task that demanded from the obligants. These words were evaluated under the head of command in Fuqaha school and under the head of verdict in mutakallimun school. Ada and qada words are terminologically unique to the purview of worships in Maliki, Shafii and Hanbali madhabs. These words also comprise muamalat and ukubat topics in Hanafi madhab. Ada and qada are used with dictionary meanings in furu al-fiqh books.

In this study, examination was made about what is meaning of these words are used in Qu'ran and hadiths and how the ada and kaza are described, and their scope and sections in the usul al-fikh books of schools. In this research, which consists of three parts, the use of the words fulfillment (ifa) and repetition (iada), which are related to ada and qada in Qur'an, are used in hadiths and usul al-fiqh. In addition, the relationship between ada and command, verdict, power/capacity (qudra) and time was tried to be revealed. In the thesis, the views adopted by the madhabs on ada and qada are explained with examples. The principles determined on the methodology were investigated how the schools had an impact on furu fiqh books. For this reason, a general evaluation is given about the uses of ada and qada in furu fiqhs.

As a result of the research, it has been determined that schools have different approaches in usul al-fiqh regarding ada and qada. It was understood that the majority of the methodological disputes regarding the triangle and square were caused by differences in the approach to the words in question. Except for some exceptional examples, it has been observed that the theoretical dispute in general is not reflected in practice in furu fiqh.

Key Words: İslâm, Law, Usul, Ada, Qada.

ÖNSÖZ

Yeryüzüne halife olarak gönderilen insanoğlu emirler ve yasaklar ile muhatap tutulmuştur. İnsanın en başta gelen görevlerinden birisi, verilen bu emir ve yasakları doğru bir şekilde anlaması ve bu anlayışın neticesi olan görevin yerine getirilmesinde, isabetli bir şekilde hareket etmesidir. Kur’ân ve sünneti anlama metotlarından biri olan ve şer’i hükümlerin kavranmasına hizmet eden usul-i fikhın en çarpıcı konularının başında emir ve emrin sonuçları gelmektedir. Mükellefin bir fiil ile sorumlu tutulması öncelikle o emrin anlaşılmasına bağlıdır. Mükellefin sorumluluklarını eksiksiz ve tam olarak yerine getirmesi Şâri’in emirlerini doğru bir şekilde anlamasıyla paralellik arz etmektedir. Bunun için de edâ ve kazâ kelimeleri, ilk dönemlerden itibaren usûl alanında kaleme alınan temel konulardan olmuştur.

Bu çalışmada gerek ibâdetler gerek furû fikhın diğer alanları ile ilgili hususlarda mükellefin hayatını düzenleyen son derece önemli iki kavrama yer verilmiştir. Usulcüler mükellefin yerine getirmesi gereken görevin nasıl ve ne zaman yapılması gerekliliğinin önemine binaen emir kalıplarını farklı yönleriyle ele almışlardır. Ele alınan emrin nasıl ve ne zaman yapılacağı ise edâ ve kazâ kavramları ile açıklanmıştır. Edâ ve kazâ kelimelerinin hem Kur’ân’da hem de hadislerde yer alması, bu iki ana kaynağın semeresi konumunda olan fıkıh alanında da yer almasına kaynaklık etmektedir. Bu yüzden edâ ve kazâ, fıkıh alanında da yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

“İslâm Hukukunda Edâ ve Kazâ” adını verdiğimiz, bu çalışmamızın her merhalesinde görüş ve önerileri ile katkılarını esirgemeyen, çalışmanın içeriğinin olgunlaşmasına katkıda bulunan muhterem hocam Dr. Öğr. Üyesi Bayram DEMİR’e tezime yönetmiş oldukları yapıcı eleştiri ve tavsiyelerinden dolayı muhterem hocalarım Dr. Öğr. Üyesi M. Harun KIYLIK ve Doç. Dr. Zeki TAN hocalarıma, tezin materyallerinin hazırlanmasında desteğini esirgemeyen Musa VAPUR abim’e ve yine çalışmamın şekillenmesinde ve düzenlenmesinde yardımları ile beni destekleyen kardeşim Emre BÖLÜKBAŞ’a ve yetişmemde emeği olan tüm hocalarıma, anne ve babama, çalışmam esnasında beni manen destekleyen kıymetli eşim ve çocuklarıma şükranlarımı sunmayı borç bilirim.

Yunus Bölükbaş

Iğdır 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK EDÂ VE KAZÂ

1.1. Edâ İle Kazânın Kelime ve Terim Anlamları	4
1.1.1. Edânın Sözlük ve Terim Anlamı	4
1.1.2. Kazânın Sözlük ve Terim Anlamı	5
1.2. Edâ İle Kazâ Kelimelerinin Kur'ân ve Sünnet'teki Kullanımı	6
1.2.1. Edâ Kelimesinin Kur'ân ve Sünnet'teki Kullanımı	6
1.2.2. Kazâ Kelimesinin Kur'ân ve Sünnet'teki Kullanımı	8
1.3. Edâ ve Kazâ Kelimelerinin Birbirinin Yerine Kullanılması	10
1.4. Edâ ve Kazâyla İlişkili Kavramlar	14
1.4.1. İfâ	14
1.4.2. İade	16

İKİNCİ BÖLÜM

FIKİH USÛLÜNDE EDÂ VE KAZÂ

2.1. Fıkıh Usûlünde Edâ	25
2.1.1. Edânın Tarifi	25
2.1.2. Edânın Bazı Kavramlarla İlişkisi	29
2.1.2.1. Edânın Emirle Olan İlişkisi	30
2.1.2.2. Edânın Hükümle Olan İlişkisi	32
2.1.2.3. Edânın Kudretle Olan İlişkisi	33
2.1.2.4. Edânın Vakitle Olan İlişkisi	36
2.1.2.4.1. Geniş Vakit (Müvessâ')	38
2.1.2.4.2. Dar Vakit (Mudayyak)	42
2.1.2.4.3. İkisine de Benzeyen (Zû's-Şebeheyn)	43

2.1.3. Edânın Kısımları	43
2.1.3.1. Mahza/Sırf Kâmil Edâ ve Hükümü	45
2.1.3.2. Mahza Kâsır Edâ ve Hükümü	49
2.1.3.3. Kazâ Manasında Edâ	53
2.1.4. Edânın Dört Durumu	57
2.2. Fıkıh Usûlünde Kazâ	58
2.2.1. Kazânın Tarifi	59
2.2.2. Kazânın Kısımları	61
2.2.2.1. Misli Ma‘kul Kazâ /Dengini Aklın Kavrayacağı Kazâ	64
2.2.2.1.1. Kâmil /Tam Misli Ma‘kul Kazâ	65
2.2.2.1.2. Misli Ma‘kul Kâsır/Eksik Kazâ	67
2.2.2.2. Misli Gayri Ma‘kul Kazâ/Benzerini Aklın Kavrayamayacağı Kazâ ...	73
2.2.2.2.1. İskât-ı Salât ve Misli Ğayri Ma‘kul Kazâ	78
2.2.2.2.2. Misli Olmayanların Tazmini ve Misli Ğayri Ma‘kul Kazâ	80
2.2.2.3. Edâ Manasındaki Kazâ	82
2.2.3. Kazânın Vücûbiyeti	85
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
FURÛ FIKIHTA EDÂ VE KAZÂ	
3.1. Edâ	95
3.1.1. İbâdetlerde Edâ	95
3.1.2. Muamelatta Edâ	105
3.1.3. Ukûbatta Edâ	107
3.2. Kazâ	108
3.2.1. İbadetlerde Kazâ	109
3.2.2. Muamelatta Kazâ	114
3.2.3. Ukubatta Kazâ	116
SONUÇ	118
KAYNAKÇA	121
EKLER	130
Ek 1	130
Ek 2	131
ÖZGEÇMİŞ	132

KISALTMALAR

<i>(a.s)</i>	 Aleyhi's-Selam
<i>b.</i>	 İbni
<i>bkz.</i>	 Bakınız
<i>(c.c)</i>	 Celle Celâluh
<i>DİA</i>	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>h.</i>	 Hicri
<i>Hz.</i>	 Hazreti
<i>kg</i>	 Kilogram
<i>r.a</i>	 Allah ondan razı olsun
<i>(s.a.v)</i>	 Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
<i>Thk.</i>	 Tahkik eden
<i>tsz.</i>	 Tarihsiz
<i>vb.</i>	 Ve benzeri
<i>vd.</i>	 Ve diğerleri
<i>ö.</i>	 Ölüm tarihi

GİRİŞ

Yüce Allah insanoğlunu yaratıp, dünyada onlar için belli bir süre tayin etmiştir. Kulların yeryüzünde nasıl hareket etmeleri gerektiğini de Resülleri vasıtasıyla haberdar etmiştir. Nebîlere, insanların Rablerine nasıl ibadet edeceklerini, günlük hayatlarında diğer bireylerle nasıl muamele edeceklerini izah eden kutsal kitaplar ve mushaflar inzal etmiştir. İnsanlığın en son anayasası olan Kur'ân, Allah'ın emir ve yasaklarını ihtiva eden yüce bir kitaptır. Kur'ân'ın barındırmış olduğu kanunlarla İslâm hukuk ilmi ilgilenmektedir. İslâm hukukunun en önemli meselelerinden birisi de verilen emrin nasıl ve ne zaman ifâ edileceğidir. Bu soruya edâ ve kazâ ile cevap verilmiştir. Bu iki kelime kul ile Rabbi veya insanların kendi aralarındaki ilişkileri düzenleyen kuralların yerine getirilip getirilmemesi açısından önemli bir yere sahiptir.

Edâ ve kazâ İslâm'ın ana kaynağı olan Kur'ân ve sünnette yaygın şekilde kullanılmıştır. İlimlerin müstakil olarak teşekkülü ile birlikte edâ ve kazâ lafızları usul-i fıkıh ve fıkıh ilminde sözlük ve terim anlamlarıyla yerini almışlardır. Mükellefin sorumlu tutulmuş olduğu görevleri doğru bir şekilde ifâ edebilmesinin şartı, emrin mücebini doğru olarak anlaşılmasıdır. Bu sebeple usul ve furû eserlerinde yer alan edâ ve kazânın detaylı olarak ele alınması gerekmektedir. Bu inceleme için edâ ve kazânın fukaha ve mütakellimîn yönteminde nasıl işlendiği sistematik bir biçimde araştırılmalıdır. Şöyle ki edâ ve kazânın tarifleri, kısımları, kapsamı gibi birçok unsur hakkında mezheplerin ortak ve farklı yönleri tespit edilmelidir. Kısacası edâ ve kazânın işlenmesiyle usûlün temellerinden furû fıkıhın semeresine kadar uzanan kapsamlı bir alana ilişkin mühim bir konunun irdelenmesi amaçlanmıştır.

Mükellefin, talep edilen fiilleri nasıl ve zaman gerçekleştireceği sorusu hayatta karşılaşılabilecek en önemli hususlardan birisidir. Bu çalışmayla emre muhatap olan mükellefin herhangi bir fiili yerine getirirken nasıl hareket etmesi gerektiği incelenmiştir. Ayrıca bu tezin daha sonraki dönemlerde yapılacak olan ilmi çalışmalara fayda sağlayacağı düşünülmüştür.

Tezde öncelikle usul-u fıkıhın iki ana metodu olan fukaha ve mütakellimîn ekollerindeki edâ ve kazâ kelimeleri betimlenmeye çalışılmıştır. Tezde edâ ve kazâ mukayeseli olarak incelenerek mezheplerin farklı ve ortak yanları ortaya konulmaya gayret edilmiştir.

İslâm hukuku; ibadetler, muamelat ve ukûbât olmak üzere üç kısma ayrılır. Bu taksime binaen edâ ve kazâ mütekellimîn metoduna sadece ibâdetler bölümünde terim anlamlarında kullanılırken Hanefilerce hem ibâdetler hem de muamelat ve ukûbat konusuna etki etmektedirler. Bundan dolayı mezheplerin edâ ve kazâ ile ilgili olan ihtilaflarının keyfiyeti ve furu' fıkha yansımaları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Fukaha ve mütekellimîn metodunda edâ ve kazânın hangi başlık altında ele alındığına yer verilmiştir. Ayrıca bu kelimeler ile ilişkilendirilen başlıklara yer verilerek konu bir bütün halinde işlenmiştir.

Çalışma ile ilgili olarak edâ ve kazâ meselelerinde herhangi bir mezhebin söylemiş olduğu bir görüşe taraf olma veya mezhepler arası tartışmalara çözüm bulma iddiasının taşınmadığı da zikredilmelidir. Tez içerisinde yer yer usulcülerin şahsi görüşlerine yer verilmesi âlimlerin ilgili mesele hakkında beyan ettiği görüşlerinin kapsamlı bir şekilde ortaya konulmasının gayretinin neticesidir.

Mezhepler bağlamında edâ ve kazâ gibi önemli bir konunun incelenmesi ile ilgili olarak elbette bazı sınırlar belirlenmesi elzemdir. Çalışmanın üçüncü bölümünde edâ ve kazâ kelimelerinin furu' fıkhıtan örnekleri zikredilmiştir. Mezheplerin fıkıh kitaplarında fazlasıyla bu lafızlara yer verildiği için sebebiyle fıkıh bablarında sunulan her örneği çalışmamıza dâhil etmemiz yüksek lisans tezi için çok zor olacaktır. Ayrıca bu misaller araştırmacıları usandıracağı endişesinden ötürü meseleleri açıklayacak derecede sınırlı şekilde tutulmuştur. Örneklerin seçiminde imkân dâhilinde mezheplerin ortak olarak zikrettikleri meselelerden tercih edilmeye çaba gösterilmiştir. Yine çalışmanın gayesini gerçekleştirebilmek niyetiyle farklı usul kitaplarından faydalanılmaya çalışılmıştır. Hanefîlerin edâ ve kazâ hakkında çok detaylı incelemeleri olduğundan çalışmada fukaha metodunda kaleme alınan eserlere daha çok yer verilmiştir.

Araştırma ve inceleme esnasında meselenin usul ve furu' kitaplarında geniş bir alanda kullanılmasından kaynaklı bir takım güçlükler ile karşılaşıldığı da belirtilmelidir. Edâ ve kazâ usul eserlerinden her ne kadar sınırlı bir yer kapsasa da furu' kitaplarında durum böyle değildir. Zira bu kelimelerin başta ibadetler olmak üzere birçok alanda yer alması, bu kullanımların bazen sözlük manasında bazen terim anlamında olması ve her iki lafzın birbiri yerine mecazen kullanılması meseleyi daha da zorlaştırmıştır. Bu konuda karşılaşılan başka bir zorluk da örneklerin karşılaştırılması düşünüldüğü

meselelerde her mezhepte aynı misalin mevcut olmamasıdır. Bu çalışma da karşılaşılan bir diğer zorluk da incelenilen usul kitaplarının kısmen dilinin ağır olması ve bu uslubun anlaşılır bir biçimde Türkçeye aktarılması noktasında yaşanmıştır. Ayrıca çalışmanın ikinci bölümünde edâ ve kazâ ile ilgili usul kitaplarında yer verilen örnekler ile yetinilmiştir. Çünkü başka bir örnek tespit etmek mezheplerin usul ve furu‘ meselelerinin çok iyi bilinmesine bağlıdır.

Edâ ve kazâ ilk dönem eserlerinden günümüze kadar işlenerek gelmesi bu meselenin önemine işaret etmektedir. Modern dönemde emir ve hüküm başlıkları altında edâ ve kazâ yer verilmiştir. Fakat şu ana kadar edâ ve kazâ başlığını altında Arapça veya Türkçe müstakil bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu sebeple edâ ve kazânın mezhepler açısından nasıl incelendiğini ele almamız hasebiyle konu hakkındaki tüm görüşlerin bir arada olması sağlanarak bilim dünyasına bu noktada bir katkı sunacağı umut edilmektedir. Belirtmek gerekir ki bu çalışma, usul-i fıkıh alanında, hem klasik hem de modern dönemde müstakil olarak işlenmemiş önemli bir mevzuyu vurgulamak adına mütevazı bir çalışmadan ibarettir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK EDÂ VE KAZÂ

1.1. Edâ İle Kazânın Kelime ve Terim Anlamları

1.1.1. Edânın Sözlük ve Terim Anlamı

Edânın Sözlük Anlamı

Edâ kelimesi mazi, muzari ve mastar olarak, “eddâ-yüeddî-te’diyeten” (يُودِي-تَأْدِيَة) şeklindeki tef’il babından geldiği belirtilmektedir. Edâ “الاداء” kelimesi mastar isim olarak kullanılmaktadır. Edâ sözlükte “borcu ödemek veya görevi yerine getirmek, bir şeyi yerine ulaştırma ve îfâ etmek”¹ gibi anlamlara gelir.

Edânın Terim Anlamı

Edâ kelimesi bir fıkıh terimi olarak genel olarak “dînî ve hukûkî bir görevin gerektiği usûl ve şekilde zamanında yerine getirilmesi”² şeklinde tanımlanmaktadır. Tahânevi’nin Keşşâf isimli eserinde yaptığı diğer bir tarife göre edâ “Şer’an kendisi için tayin edilmiş vakitte yapılması gereken şeydir.”³ Edânın terim anlamı usûlcülerin yapmış oldukları tanımlar ikinci bölümde uzunca ele alınıp gerekli değerlendirmeler yapılacaktır.

Dini literatürde edâ kavramı zengin bir kullanım alanına sahiptir. Bunlar genel olarak iki şekilde karşımıza çıkmaktadır:

1- Mükellefin hak ve borçlara sahip olabilme ehliyeti olarak usûl-i fıkıh kitaplarında anlatılan bir tür ehliyettir ki bu kullanımdaki edâ ehliyeti kavramı “kişinin dinen ve hukuken muteber olacak tarzda davranmaya ve hukukî işlem yapmaya elverişliliği”⁴ şeklinde tanımlanmaktadır.

¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Dâru’l-Maâ’rif, Kahire, tsz., I, 48; İbrahim Mustafa vd., *Mu‘cemü’l-Vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, I, 10.

² Ali Bardakoğlu, “Edâ”, *DİA*, X, 389.

³ Muhammed Ali Tahanevi, *Mevsûatü Keşşâfü İstilahâtü’l-Funûn*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1996, I, 124.

⁴ Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, *DİA*, X, 533.

2- Bu çalışmamızın esas konusunu teşkil eden edâ terimi ise “dînî veya hukûkî bir görevin gerektiği usûl ve şekilde zamanında yerine getirilmesi”⁵ şeklinde tarif edilmektedir.⁶

1.1.2. Kazânın Sözlük ve Terim Anlamı

Kazânın Sözlük Anlamı

Kazâ kelimesi mazi, muzari ve mastar olarak kadâ-yekdî-kadâen (قضى- يقضى-) şeklinde gelir. Sözlükte “bir şeyi sona erdirmek” mânasına ve bunun açılımı mahiyetinde “hüküm vermek, ihtiyacı gidermek, borcu ödemek, bildirmek, işi sonlandırmak, tamamlamak, ilişkiyi kesmek, yaratmak ve öldürmek”⁷ gibi anlamlara gelmektedir.

Kazânın Terim Anlamı

Kazâ kelimesi kavramsal açıdan üç farklı manada kullanılmaktadır. Bunlar:

1- Kazâ lafzı îtikâdı manada olan “kader ve kazâ” kavramını teşkil eden terimdir ki “Allah’ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirilmesi”⁸ şeklinde tanımlanmaktadır.

2- Kazâ kelimesi “yargılama hukuku” ve “yargı kararı” manasındaki fıkıh terimi olup “insanlar arasında meydana gelen niza ve ihtilâfları usûlüne uygun olarak sonuçlandırmak”⁹ manasında da kullanılmaktadır.

3- Çalışmanın esas konusunu teşkil eden fıkıh usûlü kavramıdır ki fıkıh literatüründe ibâdetler alanında edânın karşısı olarak “vakit içinde îfâ edilmesi gereken ibâdetlerin vakit çıktıktan sonra yerine getirilmesini”, borçlar hukukunda ise “bir borcun ödenmesi”¹⁰ şeklinde ifade edilen bir kavramdır. Kelimenin sözlük manası açısından birinci terim anlamı hüküm ve müştakları ile kısmen kesişirken son iki anlamı “dînî

⁵ Bardakoğlu, “Edâ”, X, 389.

⁶ Edâ ehliyeti ile “dînî veya hukûkî bir görevin gerektiği usûl ve şekilde zamanında yerine getirilmesi” şeklinde tarif edilen edânın dolaylı da olsa bir bağlantısı bulunmaktadır. Zira talep edilen fiil ancak edâ ehliyetine haiz olan kimse için söz konusudur.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V, 3665-3666; M. Kamil Yaşaroğlu, “Kazâ”, *DİA*, Ankara, 2002, XXV 110-113.

⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, *DİA*, XXIV, 58-63

⁹ İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr*, Dâru Âlemi’l-Kütüb, Riyad, 2003, VIII, 20.

¹⁰ Yaşaroğlu, “Kazâ”, XXV, 110.

veya hukukî bir yükümlülüğün yerine getirilmesi” mânasında bulunduğu için edâ ve îfâ terimleriyle belli bir anlam birliği taşır.¹¹

1.2. Edâ İle Kazâ Kelimelerinin Kur’ân ve Sünnet’teki Kullanımı

1.2.1. Edâ Kelimesinin Kur’ân ve Sünnet’teki Kullanımı

Edâ kelimesi müştakları ile birlikte Kur’ân’da altı yerde geçmektedir.¹²

Bunların ilkinde mastar isim olarak kullanılmıştır.

...فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبَاعْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٍ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ

“Kim kardeşi tarafından herhangi bir şekilde affa uğrarsa, bu durumda örfü izlemek ve affedene en güzel biçimde bir **ödeme yapmak gerekir**.”¹³ Buradaki edâ kelimesi diyet borcunun ödenmesi¹⁴ ile ilgilidir.

Edâ kelimesi diğer beş âyette ise farklı fiil kiplerinde getirilmiştir. Bunların ilkinde emri gâib kalıbında şöyle ifade edilmiştir. “Eğer yolculuk halinde olur da yazacak birini bulamazsanız, o takdirde, alınan rehinler yeter. Birbirinize güvenmişseniz, kendisine güvenilen kişi, emaneti **edâ etsin/ödesin**; Rabb’i olan Allah’tan korksun.”¹⁵ Bu âyet-i kerîmede edâ kelimesi kendisine güvenilen kimsenin, dostunu mâğdur etmeden üzerinde olan emaneti/borcu arkadaşına ödemesi gerektiği manasında¹⁶ kullanılmıştır.

İkinci olarak şartın cevabı konumunda muzâri olarak gelen edâ kavramı şu şekilde kullanılmıştır. “Ehli kitap’tan öylesi vardır ki, ona yüklerle emanet teslim etsen onu sana **te’diye eder/iade eder**. Onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dînar emanet etsen, tepesine çökmedikçe onu sana **te’diye etmez/geri vermez**.”¹⁷ Burada edâ terimi âyetin birinci kısmında borcu ödemek; ikincisinde aldığı olumsuzluk ekiyle inkar edip, ihanet ederek borcu ödememek¹⁸ manasına delalet etmektedir.

¹¹ Yaşaroğlu, “Kazâ”, XXV, 110.

¹² Muhammed Fuad Abdülbâkî, *Mu‘cemü’l-Müfrehes li Elfâzi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Hadis, Kahire, tsz. 25.

¹³ Bakara 2/178.

¹⁴ Ebu’l-Berakât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl*, Seydâ Yayınları, Diyarbakır, 2018, I, 112.

¹⁵ Bakara 2/283.

¹⁶ Celâleddîn es-Suyuti, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, Dâru’l-Fikr, Lübnan, 2011, I, 126

¹⁷ Âl-i İmrân 3/75.

¹⁸ Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl*, I, 217.

Edâ terimi diğerk bir âyette muhatap kalıbında şu şekilde geçmektedir: “*şu bir gerçek ki, Allah size emanetleri, onlara ehil olanlara **te’diye etmenizi/vermenizi** ve insanlar arasında hkmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emrediyor.*”¹⁹ Burada yöneticiler tarafından emanetlerin yerine getirilmesinden veya Allah’ın farzları olan emanetlerin ifâ edilmesinden²⁰ bahsedilmektedir.

Edâ kelimesi diğerk bir âyette emir kalıbında şöyle kullanılmaktadır. “*O, şöyle demişti: ‘Allah’ın kullarını (esaret altındaki İsrailoğullarını) bana **te’diye edin/teslim edin.**’ çünkü ben güvenilir bir peygamberim.*”²¹ Bu âyet-i kerîmede ise Musa’nın (a.s) Firavun ve şehrin nde gelenlerinden, İsrailoğullarının kendisine **teslim edilmesi**²² yönündeki isteği ifade edilmektedir.

Yukarıda dile getirilen âyetler nazarı itibara alındığında edâ kelimesinin farklı kalıplarla da olsa emanetin sahibine teslim edilmesi, borcun ödemesi veya görevin yerine getirilmesi, bir şeyi yerine ulaştırmak ve ifâ etmek manalarına geldiği müşahede edilmektedir.

Sonuç itibariyle edâ, Kur’ân’da ibâdetlerin yerine getirilmesini, diğerk dinî ve hukukî dev ve borçların ifâsını ifade etmektedir. Yukarıda yer verilen âyetlerde görüldüğü üzere edâ ile borcu ödemek, iâde etmek, geri vermek, teslim etmek anlamlarında kullanılmıştır.²³

Edâ kelimesinin Kur’ân’daki kullanımını ele aldıktan sonra şimdi de Sünnet’teki kullanımına işaret etmeye çalışacağız.

Hız. Peygamber’in hadislerinde edâ kavramı, türevleri ile birlikte zengin bir kullanıma sahiptir. Bunlar Allah ve kul haklarının gözetilmesi, emanetin ve dn alınan malın sahibine iade edilmesi, nübüvvet, zekât, şahitlik, diyet gibi dinî ve hukukî görevlerin ifâsı ve borçların ödenmesi hususlarındadır.²⁴ Bu kullanımın örneklerinden birisi olan şu hadisi şerifte belirli bir ücret karşılığında hürriyet anlaşması yapmak isteyen köle hususunda Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

ثَلَاثَةٌ حَقٌّ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ عَوْنُهُمُ الْمُكَاتَبُ الَّذِي يُرِيدُ الْأَدَاءَ وَالنَّائِكُ الَّذِي يُرِيدُ الْعُقَافَ وَالْمُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

¹⁹Nisâ 4/58.

²⁰ Nesefi, *Medâriku’t-Tenzil*, I, 303.

²¹ Duhan 44/18.

²² Nesefi, *Medâriku’t-Tenzil*, III, 264.

²³ Bardakoğlu, “Edâ”, X, 389.

²⁴ Bardakoğlu, “Edâ”, X, 389.

“Allah (c.c) şu üç kişiye yardım etmeyi kendine bir borç saymıştır. Hürriyetine kavuşabilmek için belirlenen bir ücreti **ödemek için** çalışıp çabalayan köle, zinadan korunmak için evlenen kimse, Allah yolunda cihad eden kimse.”²⁵

Edâ kelimesine diğer bir misal şöyledir: “أَدِّ الْأَمَانَةَ إِلَى مَنْ أَنْتُمْكَ وَلَا تَخُنْ مَنْ خَانَكَ” Hz. Peygamber, “Emaneti size güvenerek bırakan kimseye, geri verin ama size ihanet eden kimseye, ihanet etmeyin”²⁶ buyurmuştur.

1.2.2. Kazâ Kelimesinin Kur’ân ve Sünnet’teki Kullanımı

Kur’ân-ı Kerîm’de kazâ kelimesi ve türevleri toplam da atmış üç yerde geçmektedir.²⁷ Kazâ sözlükteki geniş anlam yelpazesine paralel bir zenginlikte kullanılmaktadır. Kelime ilâhî iradeye veya beşerin fiiline atıf yapılarak ve birbiriyle anlam yakınlığı olacak şekilde birçok manada kullanılmıştır.²⁸ Bu kullanılan manalar şunlardır:

- 1- Hüküm vermek: “Hiç kuşkusuz, Rabbin, tartışmakta oldukları şey hakkında kıyamet günü aralarında hüküm verecektir.”²⁹
- 2- Emretmek: “Rabbin şöyle hükmetti(emretti): O’ndan başkasına kulluk/ibâdet etmeyin, anaya babaya çok iyi davranın.”³⁰
- 3- Karar vermek ve kararlaştırmak: “Bir şeyin olmasına karar verdi mi ona sadece ‘Ol!’ der. Artık o, oluverir.”³¹
- 4- Öldürmek: “Mûsa ona bir yumruk indirip işini bitirdi.”³²
- 5- İş bitirmek: “Şunu da söylediler: ‘Bu peygambere bir melek indirilseydi ya!’ Eğer böyle bir melek indirmiş olsaydık iş mutlaka bitirilmiş olurdu da kendilerine göz bile açtırılmazdı.”³³

²⁵ Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizi, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Konya Kitapçılık Yayınları, 2007, Fadâil-i Cihad, 20.

²⁶ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, Dâru’l-Belhî, 1970, Büyü’, 80.

²⁷ <http://kuranharitasi.com/kokler.aspx?kok=Ewd> 04.04.2020.

²⁸ Yaşaroğlu, “Kazâ”, XXV, 110.

²⁹ Yûnus 10/93; Meryem 19/35; Neml 27/78; Ahzâb 33/36; Zümer 39/42.

³⁰ İsrâ 17/ 23.

³¹ Bakara 2/117; Âl-i İmrân 3/47.

³² Kasas 28/15.

³³ En’âm 6/8; Zuhuruf 43/77.

6- Tamamlamak: “Mûsa dedi: ‘Bu seninle benim aramda. İki süreden hangisini tamamlasam bana kızıp darılmak yok.’”³⁴

7- Süreyi bitirmek: “Mûsa süreyi bitirip ailesiyle yola çıkınca...”³⁵

8- Yerine getirmek: “İnananlardan öyle erler vardır ki, Allah’a verdikleri sözde sadakatle dururlar. Onlardan bazıları adadığını yerine getirdi, bazıları da bekliyor. Sözlerini asla değişmediler.”³⁶

9- İlişkiyi kesmek: “Zeyd o kadından ilişkisini kesince onu sana nikâhladık ki...”³⁷

Kazâ kelimesi hadislerde de bazen mecazen edâ kavramı yerine kullanılmıştır. Buna örnek olarak Ebû Dâvûd’da rivâyet edilen bir hadis-i şerif şöyledir. “Peygamber (s.a.v) bir gün Medine’de bir ata biner ve atın kendisini düşürmesinden dolayı ayağı çıkar. Sahâbeler Resûlullah’ı ziyaret için geldiklerinde Allah Resûlü oturduğu halde namaz kılarken bulurlar ve Peygamber’e ayakta iken uyarlar, Nebi’ de onlara namazda oturmalarını emreder onlar da otururlar. Allah Resûlü namazı **tamamlayınca**, şöyle buyurur: ‘İmam oturarak kıldığı zaman sizde oturarak kılın, o ayakta kılsa, siz de ayakta kılın, Acemlerin büyüklerine karşı davrandıkları gibi hareket etmeyin’ buyurmuştur.”³⁸ Burada “namazı tamamlayınca” diye tercüme edilen قضی kelimesi mecazen edâ kelimesi yerine “bir işi tamamlamak, edâ etmek, bitirmek manasında” kullanılmıştır.

Kazâ kelimesi âyetlerde yaygın bir kullanıma sahip olduğu gibi Resûlullah’ın hadislerinde de çeşitli kalıpları ile aynı şekilde geçmektedir. Hadislerde yer alan kazâ kelimesi mana itibariyle ibâdetlerin yerine getirilmesi, borçların ödenmesi ve hukuki salanlarda sıkça kullanılan bir kavram olmuştur.³⁹ Bunun örneklerinden olan şu hadisi şerifte “Ebu Hasen, İbni Abbas’a, nikâhında cariye bulunan bir kölenin, karısını iki defa boşamasından sonra azat olunsalar. Erkek için boşanan karısına talip olması uygun düşer mi? diye sordu. İbni Abbas: Evet, Resûlullah (s.a.v) böyle **hükmetmişti**, cevabını

³⁴ Kasas 28/28.

³⁵ Kasas 28/29.

³⁶ Ahzâb 33/23.

³⁷ Ahzâb 33/37.

³⁸ Ebû Dâvûd, *Salât*, 69.

³⁹ Yaşaroğlu, “Kazâ”, XXV, 110.

verdi.”⁴⁰ Buradaki قضى kavramı İbni Abbas’ın sözü olup yargı kavramı olarak hükmetmek manasındadır.

Başka bir hadis-i şerifte ise kazâ kelimesi şöyle kullanılmıştır.

اَتُّوا الصَّلَاةَ وَعَلَيْكُمْ السَّكِينَةُ، فَصَلُّوا مَا أَدْرَكْتُمْ وَاقْضُوا مَا سَبَقَكُمْ

Ebû Hüreyre’den (r.a): Peygamber (s.a.v) “*Namaza sükûnet ve vakarla gelin, yetiştiğinizi kılarınsınız, yetişmediğinizi **kazâ edersiniz.***”⁴¹ buyurmuştur. Burada imama uyan kimsenin yetiştiği rekâtları kılmamasını, yetişemediği rekâtları ise imam selam vermesinden sonra kazâ edilmesi kast edilmiştir. Bununla ilgili diğer bir rivayette ise Peygamber (s.a.v) şu hadisi kazâ teriminin “vakti içinde yerine getirilmeyen bir ibâdetin, daha sonra îfâ edilmesi” manasına delalet etmektedir. Şöyle ki Nebi, Hayber savaşıdan dönüşünde sabah namazına kendileri uyandırmak için Hz. Bilal’i nöbetçi olarak bırakıp uyumuşlardır. Hz. Bilal’ de yüküne dayanarak uykuya kalmıştır. Allah Resûlü (s.a.v) uyanıp sabah namazını kazâ ettikten sonra “Kim bir namazı kılmayı unutursa hatırlayınca kılsın”⁴² buyurdular. Hadisi şerifte geçen kazâ kelimesi “vakit içinde îfâ edilmesi gereken bir ibâdetin vakit çıktıktan sonra yerine getirilmesi”⁴³ manasındadır.

Özetle kazâ lafzı âyetlerde hüküm vermek, emretmek, karar vermek, işi bitirmek gibi birçok manada kullanılmaktadır. Hadislerde kazâ kelimesi ve müştakları farklı anlamlar kast edilerek dile getirilmiştir. Bu lafzın gerek sözlük gerekse Kur’ân ve hadislerdeki kullanımları dikkate alındığında daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan usûl-i fıkıh terimi anlamına zemin olduğu anlaşılmaktadır.

1.3. Edâ ve Kazâ Kelimelerinin Birbirinin Yerine Kullanılması

Bir kelimelik hakîkî ve mecâzî mânâlardan oluşmaktadır. Kelamda asıl olan bir karîne olmadığı sürece hakikat anlamına hamledilmesidir. Bir karîne ile birlikte kelamın mecaz mânâsında kullanımı da mümkündür. Dilin kullanım alanlarından olan bu durumdan edâ ve kazâ kavramları da nasibini almıştır.

Her ne kadar “edâ” terimi istenilen emrin vaktinde ve diğer şartlarına riâyet edilerek yapılması mânâsında, kazâ kavramı da üzerinde olan borcun misli ile ödenmesi

⁴⁰ Ebû Dâvûd, *Talak*, 6.

⁴¹ Ebû Dâvûd, *Salât*, 54.

⁴² Ebû Dâvûd, *Salât*, 11.

⁴³ Yaşaroğlu, “Kazâ”, XXV, 110

anlamında kullanılsalar da yer yer bu iki kelime birbirinin yerine mecazen kullanılmaktadırlar.⁴⁴

Kazâ kelimesi “üzerinde olan bir borcu düşürmek mânâsında edâ kelimesi yerine mecazen”⁴⁵ kullanılır. Misal olarak *فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ* “Hac ibâdetinizi bitirince...”⁴⁶ âyetindeki kazâ kelimesi “edâ ettiğiniz zaman” mânâsındadır. Yoksa haccın kazâsını yapmak mânâsında değildir.⁴⁷ Ayrıca “edâ ile eş anlamlı olarak ibâdetlerin îfâsı” mânâsında kullanılmıştır. Buradaki “kada” kelimesine “edâ ile eş anlamlı olarak ibâdetlerin îfâsı” anlamını vermek de mümkündür. *فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ* “Korku halindeki namazı tamamlayınca”⁴⁸ *فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ* “Namaz kılınınca hemen yeryüzüne dağılın.”⁴⁹ ve *ثُمَّ لِيَقْضُوا تَقْتَهُمْ* “Sonra kirlerini gidersinler.”⁵⁰ Bu dört âyet-i kerîmede kazâ kelimesinin edâ mânâsında üzerinde olan bir borcu düşürmek, bir ibâdeti tamamlamak mânâsında kullanıldığını görülmektedir.⁵¹

Diğer taraftan kazâ kelimesi edâ mânâsında kullanıldığı gibi edâ kelimesi de “istenilen görevi yapmak”⁵² mânâsında kazâ mânâsında mecazen kullanılır. Örneğin “filan kimse borcunu edâ etti” denildiğinde borcun kazâsının yapılmış olduğu anlaşılır. Çünkü bir borcun edâsı olmaz.⁵³ Ancak hakîkî mânâları daha önce geçen şekildedir.⁵⁴

Daha ayrıntılı bir şekilde edâ “bir şeyi sonuna dek araştırmak, incelemek ve özenerek yapmak” mânâlarındadır. Bu anlamın gereği olarak da bir şeyin aynını teslim

⁴⁴ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsu'l-Eimme es-Serahsî, *el-Usûl*, Da'rul-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut/Lübnan, 1971, I, 45; Fahrü'l İslâm el-Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl* (Keşfü'l-Esrar'la birlikte), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, I, 203-205; Büyük Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, Meral yayınları, İstanbul, 1966, 69; Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Habbâzî, *el-Muğnî fi Usûli'l-Fıkıh*, el-Mektebetü't-Terâsü'l-İslâmi, h. 1403, 53; Ebû'l-Beraket en-Nesefî, *Menârü'l-Envâr* (Molla Cîven şerhiyle birlikte) Mektebetü'l-Hanefiyye, İstanbul, 20017, 1,174; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, Mektebetü'l-Hanefiyye, İstanbul, 20017, I, 174-175.

⁴⁵ Serahsî, *el-Usûl*, I, 45; Ebû Zeyd Abdullâh Ubeydullâh b. Muhammed b. Ömer b. Îsâ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1426/2006, 93; Molla Hüsrev, *Mirkâtu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl fi Usûlü'l-Fıkıh*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2012, 45; Alâüddîn Muhammed b. Ali ed-Dimaşkî el-Haskefî, *İfâdatü'l-Envâr*, Mektebetü'l-İmam el-Evzâî, Dimeşk, 2008, 72; Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr an Usûlü Fahrü'l İslâm el-Pezdevî*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, I, 207; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym, *Fethu'l-Gaffâr fi Şerhi'l-Menâr*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, 50.

⁴⁶ Bakara 2/200.

⁴⁷ Haskefî, *İfâdatü'l-Envâr*, 72.

⁴⁸ Nisâ 4/103.

⁴⁹ Cum'a 62/10.

⁵⁰ Hac 22/29.

⁵¹ Yaşaroğlu, “Kâza”, XXV, 110-113.

⁵² Serahsî, *el-Usûl*, I, 45; Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, 93; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 207.

⁵³ Haskefî, *İfâdatü'l-Envâr*, 72; İbn Nüceym, *Fethu'l-Gaffâr fi Şerhi'l-Menâr*, 50.

⁵⁴ Serahsî, *el-Usûl*, I, 45.

etmek mânâsındadır. Kazânın edâ gibi “bir şeyi sonuna dek araştırmak, incelemek ve özenerek yapmak” anlamı bulunmamaktadır. Burada emredilen şeyde bir noksanlığa işaret etmektedir. Buna göre kazâ, kişinin edâyı yapmayı kaçırdığı durumda onun mislini yapmak anlamında kullanılan bir lafızdır.⁵⁵

Bu sebeple kazâ niyeti ile edânın, edâ niyeti ile kazânın, bir birinin yerine kullanımı câizdir. Edâ ve kazânın birbiri yerine kullanılmasının pratikteki sonucu özetle şöyle açıklayabiliriz: Bir kişi “dün kılmadığım öğle namazını edâ etmeye niyet ettim” veya “bugün ki vaktin farzını kazâ etmeye niyet ettim” dese, birinci örnekte kılınan namazın dün kılınmayan namaz olması sebebiyle yapılan bu ibâdet edâ olmayıp kazâ olacağı açıktır. İkinci örnekte ise vakti içerisine kılınan namazın kazâ olmayacağı anlaşılmaktadır. Bu sebeple bu kelimelerin birbiri yerine mecazen kullanılması câizdir.⁵⁶

Fakat Fahrü'l İslâm el-Pezdevî (ö.482/1089) biraz evvel zikredilen kazâ ve edâ kelimelerinin birbiri yerine mecazen kullanımını kabul etmeyerek, kazâ kelimesi geniş bir kullanıma sahip olmasından ötürü edâ mânâsında mecaz değil de hakikat anlamında kullanıldığını, edâ kelimesinin kazâ için kullanıldığı yerlerde ise mecazın söz konusu olduğunu ifade etmektedir.⁵⁷ Yani kazâ hem kendi yerine hem de edâ yerine hakikat mânâsında kullanılırken, edânın kazâ mânâsında kullanımı ancak mecâzî bakımdandır. Diğer bir ifade ile kazâ kelimesinin edâ mânâsında kullanımı, edâ kelimesinin kazâ anlamında kullanımından daha yaygındır. Örneğin *فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ* “Namaz kılınınca hemen yeryüzüne dağılın.”⁵⁸ Burada zikredilen kazâ kelimesi Cuma namazının edâ edilmesi mânâsındadır. Zira Cuma namazının kazâsı bulunmamaktadır.⁵⁹

Kazâ kelimesi sözlükte bir şeyin aynını ve mislini teslim etmek mânâsında hakikat olarak kullanılır. Çünkü kazânın anlamı üzerinde olan bir borcu düşürmek, bir görevi tamamlamak ve bir işi sağlam yapmak şeklindedir.⁶⁰ Bu mânâlar hem edânın içermiş olduğu “bir görevi teslim etmek ya da bir şeyin aynını teslim” hem de kazâ

⁵⁵ Serahsî, *el-Usûl*, I, 45; Buhârî, *Kesfû'l-Esrâr*, I, 207; Molla Fenârî, “*Fusûlu'l-Bedâi' fî Usûlü's-Şerâi'*”, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan, 2006, I, 206.

⁵⁶ Nesefî, *Menârü'l-Envâr*, I, 174-175; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 175;

⁵⁷ Fahrü'l İslâm el-Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 206; Haskefî, *İfâdatü'l-Envâr*, 72; İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 50.

⁵⁸ Cum'a 62/10.

⁵⁹ Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 175.

⁶⁰ Buhârî, *Kesfû'l-Esrâr*, I, 206; İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 50.

kelimesinin kendi mânâsı olan “bir şeyin mislini teslim etmek” içinde geniş bir kullanım alanına sahip olmasından kazânın edâ anlamında kullanımı mecaz değil de hakikat şeklindedir. Mecaz olmaması sebebiyle karîneye de ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu durum hayvan kelimesinin hem insana, hem ata, hem de aslana kullanılması gibidir. Buna göre kazâ kelimesinin, edâ mânâsında kullanımı lügavî olarak hakikat, örfî ve şer‘î bakımdan ise mecazdır.⁶¹

Bu sebeple edânın kazâ mânâsında kullanımı ise dar bir alanda kalmaktadır. Çünkü edâ “vacibin aynını teslim etmek” mânâsındadır. Daha geniş bir ifade ile edâ “bir şeyi sonuna dek araştırmak, incelemek ve özenerek yapmak”⁶² anlamındadır. Kazâ ise “bir şeyi kendi içinde sağlam yapmak” mânâsındadır. Kazâda bir şeyi “özenerek yapmak” anlamı yoktur.⁶³ Bu ise kazâda bir kusurun olduğunu göstermektedir.⁶⁴ İşte bundan dolayı edânın aynını teslim etme mânâsı taşıyıp mislini teslim etme mânâsı taşımaması sebebiyle edânın mislini teslim etmek mânâsında olan kazâ hususunda kullanımı ancak mecaz yolu ile mümkündür. Bu sebepten de bir karîneye ihtiyaç hissedilir.⁶⁵

Buraya göre sadece edânın kazâ mânâsında kullanımında mecaz söz konusu olması sebebiyle bir karîneye ihtiyaç duyulmaktadır. Buna belağattan bir misal verirsek: Aslan kelimesi mecazen cesaretli kimse için kullanılmaktadır. Mesela “Ok atan bir aslan gördüm” veya “Hamamda bir aslan gördüm” diyerek ok atma ve hamamda bulunma fiillerinin aslan tarafından gerçekleştirmesi muhaldir. Bu sebeple buradaki aslanın hakikî mânâda hayvana verilen bir isim olmadığı, cesaretli bir insan için kullanıldığı ortadadır. Aynı şekilde edânın da kazâ mânâsında kullanıldığı yerlerde bu şekilde bir karînenin olması gerekmektedir.⁶⁶ Buna şöyle bir örnek verebiliriz; Kişi “Dün kılamadığım öğle namazını edâ etmeye niyet ettim.” dese, buradaki “dün” kelimesi ile bu namazın vaktinin geçmesi, vakti geçen bir ibâdetin ise edâsının muhal olması sebebiyle kıldığı namazın edâ değil de kazâ olduğu anlaşılır.⁶⁷

⁶¹ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 205-206.

⁶² Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 176; İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 50.

⁶³ Fahrü'l İslâm el-Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 207.

⁶⁴ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 207.

⁶⁵ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 206; İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 50.

⁶⁶ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 206.

⁶⁷ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 206.

Sonuç olarak burada ki geçen açıklamalarda İmam Serahsî (ö.483/1090) ile Fahrü'l İslâm el-Pezdevî'nin edâ ve kazâ hakkında söyledikleri birbirine ters düşmektedir. Serahsî, kazâ ve edâ her birinin diğerinin yerine mecazen kullanımı câiz görürken, Fahrü'l İslâm el-Pezdevî ise kazânın edâ mânâsında kullanımı hakikat mânâsında olduğunu ancak edânın kazâ mânâsında kullanımının ise mecaz anlamda olduğunu ifade etmektedir. Bu iki usulcünün sözlerini Buhârî, Keşfü'l-Esrâr isimli eserinde şu şekilde cem etmektedir: Pezdevî kazâ kelimesinin sözlük mânâlarından hareketle kazânın “bir şeyin hem aynının, hem de mislinin edâ edilmesi” anlamından kullanmasından ötürü kazânın edâ mânâsında kullanımının hakikat olduğunu kabul etmektedir. Edânın sözlük mânâsı ise sadece “bir şeyin aynını teslim etmek” olması sebebiyle edânın kazâ mânâsında kullanımının mecaz anlamında olduğunu ve bunun ancak bir karîne ile tespit edileceğini ifade etmektedir. Serahsî ise şer'an ve örfen edâ ve kazânın her birisinin başlı başına mânâsı olmasından hareketle her birinin diğeri yerine kullanımın mecaz olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸

1.4. Edâ ve Kazâyı İlişkili Kavramlar

1.4.1. İfâ

İfâ, mazi-muzari ve mastarî, evfâ-yûfi-îfâen (أوفى- يوفى- إيفاء) şeklinde gelen kelimenin mastarîdir. Sözlükte sülasi vezni ile aynı manada kullanılan ifâ kavramı “bir şeyi tam yapmak, eksiksiz vermek, sözünde durmak, gereğini yerine getirmek”⁶⁹ anlamlarına gelir.

Yukarıda geçen diğer kavramlarda olduğu gibi Kur'ân'da yaygın bir kullanıma sahip olan ifâ kavramı çeşitli manalarda kullanılmıştır. Bu anlamlara misal olarak şu âyetler zikredilebilir:

Gerek insanlar arasında ki gerekse kul ve Rabbi arasındaki ilişki bağlamında, ahde vefa ilkesi anlamındadır. “*Ey İsrail oğulları! Size lüt ettiğim nimetimi hatırlayın; bana verdiğiniz söze **vefâlı olun** ki, ben de size ahdimde **vefâlı olayım**. Ve yalnız benden korkun.*”⁷⁰

⁶⁸ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 207; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi*, I, 206; İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr fi Şerhi'l-Menâr*, 50.

⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, 4885.

⁷⁰ Bakara 2/40 ayrıca bkz. En'âm 6/152; Nahl 16/91; İsrâ 17/34.

Kul hakkına riâyet, akid ve sorumlulukların gereği gibi yerine getirilmesi anlamında şu şekilde geçmektedir. “*Ey iman edenler! Akitlerin ve ahitlerin icaplarını yerine getirin.*”⁷¹

Haksızlık etmeme manası da bu lafızla ifade edilmiştir. “*Biz onların da nasiplerini hiç eksiltmeden elbette vereceğiz.*”⁷²

Vefalı olmak manası îfâ kelimesinin içerdği diğer bir anlamdır. “*Ve o çok vefalı İbrahim’in sayfalarındakiler...*”⁷³

Emanete riâyet etmek ve sorumluluk bilincine sahip olmak manaları da îfâ kelimesinin Kur’ân’da kullanılan örneklerindendir. “*Ey İsrail oğulları! Size lütfettiğim nimetimi hatırlayın; bana verdiğiniz söze vefalı olun ki, ben de size ahdimde vefalı olayım. Ve yalnız benden korkun.*”⁷⁴

Îfâ terimi bazen de edâ manasında kullanılmaktadır. Şöyle ki “*Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti hatırlayın ve ahdimi **yerine getirin** ki Ben de **yerine getireyim**; yoksa benden korkun.*”⁷⁵ Âyetindeki “**ahdimi yerine getirin**” olarak tercüme edilen îfâ kavramı edâ teriminin yerine dile getirilerek üzerinde olan borcu tam bir şekilde ödemek⁷⁶ anlamındadır.

Fıkıh literatüründe ise sözlük anlamı çerçevesinde “*dînî mükellefiyetlerin ve zamanla borçlanılan edimin gerektiği şekilde yerine getirilmesini*” ifade eden bir terim olarak kullanılmıştır.⁷⁷

Îfâ kelimesi türevleri ile birlikte hakiki manada kullanıldığı gibi bazen edâ kelimesi anlamında kullanılmaktadır. Îfâ kelimesinin hadislerde kullanımına şunları örnek olarak zikredebiliriz:

Hiz. Peygamber bir gün etrafındaki sahâbelerine “*Allah’a hiçbir şeyi ortak koşturmak, hırsızlık etmemek ve zina etmemek üzere bana bey’at ediniz*” dedi. Bundan sonra Mümtetine sûresi on ikinci âyetlerini okudu. Sonra “*İçinizden bu **ahd ve sözünde***

⁷¹ Mâide 5/1; A’râf 7/85.

⁷² Hud 11/109; Bakara 2/281.

⁷³ Necm 53/37.

⁷⁴ Bakara 2/40.

⁷⁵ Bakara 2/40.

⁷⁶ Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl*, III, 444.

⁷⁷ Bilal Aybakan, “Îfâ” *DİA*, 2000, XXI, 498.

duranın ecri Allah'a aittir."⁷⁸ buyurdular. Bu hadisi şerifte mazi ve şart cümlesi olarak gelen وفى sözcüğü "sözünü tutup, ahdini yerine getirmek" manasında kullanılmıştır. Başka bir hadiste ise "Şartların yerine getirilmeye en layık olanı kadınları kendinize helal kıldığınız şartlardır."⁷⁹ Burada يوفى yûfâ if'al babından meçhul müzari şeklinde kullanılan îfâ kelimesi şartı yerine yetirmek manasında kullanılmıştır.

Edâ kelimesinin îfâ manasında kullanılmasına örnek olarak ise "Kim bir bayana evlenirken mihrini vereceğini vadedip -Allah'ın onun mihrini edâ etmeyeceğini bildiği halde- onu aldatıp, batıl yollarla onunla evlenirse kıyamet gününde zâni olarak haşredilir."⁸⁰ Burada edâ kelimesi mehrin îfâsı manasında kullanılmış olan bir mastardır. Îfâ etmek niyetiyle borç alan kimseye Allah'ın yardımcı olacağı hususunda Meymûne'nin (r.a) Allah Resûlü'nden şöyle işittiği rivayet edilmiştir: "Hiç bir Müslüman yoktur ki bir borç ile borçlansın ve borcunu ödemek istediğini Allah bilsin de o Müslüman'a dünyada borcunu ödemesini kolaylaştırmassın."⁸¹ Îfâ kastı taşımadan borçlanan kimsenin ise Allah'ın huzuruna hırsız olarak çıkacağını belirtilen şu hadiste Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Herhangi bir adam ödünç alacağı şeyi sahibine ödememek üzere karar alarak borçlanırsa Allah'ın huzuruna hırsız olarak çıkar." Bu hadiste ise وفى tef'il babından müzari sîğasındadır.

Îfâ, örnek verilen bu vb. hadislerle o dönemden itibaren oluşmaya başlayan fıkıh literatüründe dinî ve ahlâkî bir kavram olarak yerini almaya başlamıştır. Îfâ kelimesi ilişkin hukukî teferruat ise Müslüman toplumlarda hukukun gelişimine bağlı eş zamanlı bir seyir takip etmiştir.⁸²

1.4.2. İâde

Konumuz ile ilgili diğer bir kavram ise iâde terimidir. Kelime olarak, eâde-yuîdu-iâdeten (أعاد- يعيد- إعادة) mazi, müzari ve mastar şeklinde kullanılan "iâde," mastar kalıbın da olup sözlükte "bir şeyin eski duruma dönmesi, tekrar meydana gelmesi, bir şeyi üst üste yaparak alışkanlık haline getirme"⁸³ anlamlarını taşımaktadır.

⁷⁸ Buhârî, *Hudud*, 8.

⁷⁹ Tirmizî, *Nikâh*, 32.

⁸⁰ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm Abdürrezzâk Es-San'ânî, *el-Musannef fi'l-Hadis*, Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, h.1403, VI, 185.

⁸¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen*, Dârü İhyâi'l-Küttüb'il-A'rabiyye, Sadakat, 10.

⁸² Aybakan, "Îfâ", XXI, 498.

⁸³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV, 3158.

Îade kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de müştaklarıyla birlikte altmış üç yerde geçmektedir.⁸⁴ Genellikle if'al babından olarak, “Yaratılmışların tekrardan eski durumuna (yokluk), canlıların ölümden sonra tekrar hayata dönmesini”⁸⁵ ifade eder. Mesela قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ قُلْ اللَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ “De ki: Ortak koştuklarınızdan yaratmayı başlatan ve sonra bunu **tekrar eden** var mıdır? De ki: Yaratmayı başlatan ve onu **tekrarlayan** Allah'tır. Nasıl da uyduruyorsunuz?”⁸⁶ Bu âyet-i kerîmede if'al vezni müzari sığası/kipinde kullanılan îade kavramı, Neseî tarafından “Ya ilk defa yaratılan mahlûkatın ikinci defa tekrar yaratılması ya da beşerin dışında kalan gece-gündüz; yağmur ve nebâtatın tekrar etmesi”⁸⁷ mânâsında anlaşılmıştır.

Bu kelime ile ilgili diğer âyetler ise şu şekilde geçmektedir: مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى “Topraktan yarattık sizi, yine oraya **döndürecek** ve yine oradan bir kere daha çıkaracağız.”⁸⁸ اللَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ “Allah, yaratmayı başlatır, sonra onu yeniler, sonra da ona **döndürölürsünüz**.”⁸⁹ Aynı kökten gelen ve Esmâ'ül-Hüsna'dan olan Muîd ismi de bu mânâdadır.⁹⁰ Îade kelimesi Kur'ân'da birçok defa müzari kalıbında gelmektedir. Bunlardan birisinde ise şöyle geçmektedir. إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلَحُوا إِذَا أَبَدَا “Çünkü onlar sizi ele geçirirlerse ya taşıyarak öldürürler yahut kendi dinlerine **döndürürler**. O zaman da bir daha asla kurtuluşa eremezsiniz.”⁹¹ Bu kelimesi Kur'ân'da bir defa ismi fâil kalıbında kullanılmıştır. إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ “Biz azabı biraz kaldırırız; siz eski halinize **tekrar dönersiniz**.”⁹² Yine birçok kere mazi kalıbında وَمَنْ عَادَ فَأَتَيْنَاهُ اللَّهُ مِنْهُ “...Kim bir daha **dönerse**, Allah ondan intikam alacaktır.”⁹³ zikredilmektedir. Bir defa ise ismi mekân mânâsında إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَأَاكَ إِلَى مَعَادٍ “Bu Kur'ân'ı sana farz kılan, elbette ki seni vaat **edilen yere/belirlenen sona** götürecektir.”⁹⁴ şeklinde yer almıştır.

Konu ile ilgili olarak âyetlerde olduğu üzere hadis metinlerinde yer alan îade kelimesi için birkaç örnek vereceğiz.

⁸⁴ <http://kuranharitasi.com/kokler.aspx?kok=Ewd> 04.04.2020.

⁸⁵ Bardakoğlu, “Îade”, XIX, 227.

⁸⁶ Yûnus 10/34.

⁸⁷ en-Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, II, 18.

⁸⁸ Tâhâ 20/55.

⁸⁹ Rum 30/11.

⁹⁰ Bardakoğlu, “Îade”, XIX, 227.

⁹¹ Kehf 18/20.

⁹² Duhân 44/15.

⁹³ Mâide 5/95.

⁹⁴ Kasas 28/85.

Îade kelimesi hadislerde sözlükte olduğu gibi “bir şeyi tekrar etmek, alışkanlık haline getirmek ve eski haline döndürmek” mânâsında kullanılmıştır. Örneğin “Hudeybiye gazvesinden döndüğümüzde Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurdu: ‘Bu gece bizi kim bekler?’ Abdullah ‘ben’ dedi. Allah Resûlü ‘sen uyuyorsun’ dedi. Sonra sözünü tekrar etti. ‘Bu gece bizi kim bekler.’ Abdullah ‘ben’ dedi. Ta ki Peygamber (s.a.v) sözünü birkaç defa tekrar etti...”⁹⁵ Burada hadiste ravini sözü olarak Nebi (s.a.v)’in sözünü birkaç defa tekrar etti mânâsında kullanılmaktadır.

Îade lafzı hadislerde biraz önce zikredilen anlamları ile birlikte ıstılahî olarak abdest, namaz, kurban vb. ibâdetlerin yeniden îfâ edilmesi mânâsında kullanıldığı ve bu isti’malinin daha sonraki dönemlerde oluşacak olan îade terimine alt yapı hazırladığı görülmektedir.⁹⁶ Mesela Buhârî’nin Tâlikin’de Abdullah b. Cabir (r.a)’dan gelen mevkuf bir rivâyette اذا ضحك في الصلاة اعد الصلاة لا الوضوء “Kişi namazda iken gülerse, abdestini tekrarlamaksızın namazını yeniden kılsın”⁹⁷ Buradaki îade kelimesi her ne kadar sözlük mânâsına şâmil olsa da bununla birlikte asıl murad edilen namazı bozan bir fiilden ötürü namazın tekrar edilmesi mânâsındaki îade kavramı kast edilmiştir. Bu husus namaz içerisinde gülen bir kimsenin abdest almasına gerek kalmadan namazını vakti içerisinde tekrar etmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁹⁸

Yine lügat mânâsına örnek teşkil eden başka bir rivâyette ise ravinin sözü olarak şöyle geçmektedir:

النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ كَانَ إِذَا سَلَّمَ سَلَّمَ ثَلَاثًا وَإِذَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ أَعَادَهَا ثَلَاثًا

“Peygamber (s.a.v) bir kavmin yanına gelip selâm verdiğinde üç kere selâm verirdi. Bir söz söylediğinde, (iyice anlaşılsın diye) üç kere tekrar ederdi.”⁹⁹

Tabiinin yedi fakihinden biri olan Said b. Müseyyeb’in sözünde ise مَنْ صَلَّى مُخْطِئًا لِلْقِبْلَةِ فَلَا إِعَادَةَ عَلَيْهِ “Kim kibleyi yanlış olarak başka bir tarafa doğru namaz kılsa onun bu namazı îade etmesine gerek yoktur.”¹⁰⁰ Bu rivâyette ise artık îade lafzı sözlük mânâsından çıkarak terim mânâsını da kuşattığı görülmektedir.

⁹⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*, Müessesetü’r- Risâle, Beyrut, 1421/2001, VI, 243.

⁹⁶ Bardakoğlu, “Îade”, *DİA*, XIX, 227.

⁹⁷ Buhârî Muhammed b. İsmail, *Sahihu’l-Buhârî*, Dâru’l-Selâm, Riyâd, 1999, Abdest 34.

⁹⁸ İbnu’l-Hacer el-Askalâni, *Fethu’l-Bâri*, Dâru’s-Selam, Riyâd, Dâru’l-Feyhâ, Dimeşk, 2000, I, 367

⁹⁹ Buhârî, *İlim*, 30.

¹⁰⁰ Ebu Bekir Abdurrazzâk b. Hemmâm, *Musannef*, Mektebü’l- İslâmi, Beyrut, h. 1403, II, 344.

Edâ ve kazâ kavramları ile ilgili sıkı bir ilişkisi olan diğer bir kavram ise îâde kavramıdır. Mütakellimîn ve fukahâ metodu üzerine kaleme alınan eserler arasında îâde kavramı farklı değerlendirilmektedir. İâde kavramı mütakellimîn metodun da yazılan eserlerde şer’î teklifi hüküm bahsinde yer alırken, fukahâ metodunda yazılan usûl eserlerinde ise edâ ve kazâ ile birlikte ele alınmaktadır.¹⁰¹

Fıkıh usulüne dair eserlerde îâdeye dair bir birinden farklı tarifler bulunmaktadır. İâde ana hatlarıyla “edâ edilen bir ibâdetin taşıdığı bir eksiklik sebebiyle vakti içinde tam ve doğru olarak yeniden îfâsını”¹⁰² şeklinde tarif edilebilir. Bununla birlikte usûlcülerin îâde hakkında yapmış oldukları birkaç tanıma yer vermek istiyoruz:

Gazzâlî’ye (ö.505/1111) göre îâde “yapılan fiilin mislinin ismidir.” Yani bir ibâdette meydana gelen hâle sebebiyle vakti içerisinde ikinci defa yapmaktır.¹⁰³

Âmidî’ye (ö.631/1233)göre îâde; müvessa’ vakitli bir ibâdeti bir özür sebebi ile tayin edilen vakti içerisinde tekrar etmektir.¹⁰⁴

Buhârî’ye (ö. 730/1330) göre îâde; fahiş bir noksan ile yapılan bir görevi tekrar kemal sıfatları ile yapılmasıdır.¹⁰⁵

Molla Fenârî’ye (ö. 834/1431) göre îâde; ilk olarak edâ edilen ibâdetin eksik yapılması veya da cemaat sevabını elde etmek gibi bir özür sebebi ile vakti içerisinde bir daha yapılmasıdır.¹⁰⁶

İbnü’l-Hâcib’e göre îâde; ilk olarak yapılan ibâdette ki bir eksiklik sebebi ile edâ vaktinde ikinci defa yapılmasıdır.¹⁰⁷

İâde, noksanlık sebebiyle değil de bir özür sebebiyle vakti içerisinde bir ibadetin tekrar edilmesi, şeklinde de tarif edilmiştir.¹⁰⁸

¹⁰¹ Gazzâlî, *Mustasfâ*, I, 320; Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, I, 108; Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, I, 203-205; İbn Nüceym, *Fethu’l-Ğaffâr fî Şerhi’l-Menâr*, 49.

¹⁰² Bardakoğlu, “İade” XIX, 227-228.

¹⁰³ el-Gazali, *Mustasfa*, I, 320

¹⁰⁴ Ebü’l-Hasen (Ebü’l-Kâsim) Seyfüddîn Alî b. Muhammed Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, Mektebü’l- İslâmi, Beyrut/Lübnan I, 108.

¹⁰⁵ Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, I, 203.

¹⁰⁶ Molla Fenârî, *Fusûlü’l-Bedâyi’* I, 204.

¹⁰⁷ Ebü Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnü’l-Hâcib, *Muhtasar’u* İbnü’l-Hâcib, (*Ref’u’l-hâcib* ile birlikte) Âlemü’l-Kütüb, Beyrut, I, 497.

¹⁰⁸ Ebü Nasr Tâceddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî Tâceddîn es-Sübkî, *Rafû’l-Hâcib an Muhtasari İbni Hâcib*, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut, I, 498.

İbn Abidin'e (ö.646/1249) göre iâde; bir ibâdetin vakti içerisinde fesat haricinde bir sebepten dolayı mislinin yapılmasıdır.¹⁰⁹

Âmidî'nin tarifine bakıldığında "müvessa'" derken vaktin namaz gibi zarf olduğu ibâdetleri kast etmektedir. Namazda birinci edânın noksanlığı ile ikinci ifânın iâde, oruç ise kazâ olarak isimlendirilmesi vaktin namaz için zarf olup oruçta ise mi'yar olmasındandır. Zarf olması bir namaz vaktinin birçok namaz kılablecek genişlikte olmasıdır. Miyar ise bir oruç vaktinde sadece bir oruç tutmaya elvermesi mânâsındadır. Bu durum hacda ise tavaf, kurban ve şeytan taşlama gibi ibâdetlerde vakit ile ilişkisi bakımından namaza benzerken bütünü ile hac menasiki ile uyduğundan bozulan haccın bir sonra ki yılda ifasına kazâ denilmektedir.¹¹⁰

Tariflerde göze çarpan diğer bir şey ise "fahiş bir noksan" bunun ile iâdenin vacip olacağı bundan daha düşük olan noksanlarda ise iâdenin vacip olmayacağı kast edilmiştir. İbn Abidi'nin tarifi de bunu desteklemektedir.

Usûlcülerin geneli emir ile vacip olanı edâ, iâde ve kazâ olarak üç kısma ayırmışlardır. Edâ "şer'an belirlenen vaktinde istenilen görevin aynını teslim etmek"; kazâ "şer'an belirlenen vakti dışında vacibin mislini teslim etmek" ve iâde ise fahiş bir noksan ile yapılan bir görevi tekrar kemal sıfatları ile yapmaktır.¹¹¹

Fahrü'l İslâm el-Pezdevî, Serahsî ve İbn Nüceym gibi bazı usûlcüler emrin vacip olan kısımlarını sayarken edâ ve kazâyı dile getirmiş fakat iâdeyi zikretmemişlerdir.¹¹² Bu usûlcüler iâdeyi edânın bir kısmı olarak kabul etmektedirler.¹¹³ Çünkü iâde vacip ise ve terk edilen şey ibâdetin rükünlerinden birisi ise o zaman ilk yapılan edâ fasit olması sebebiyle ikinci defa yapılan ifâ vakti içerisinde ise edâ vakti çıktıktan sonra ifâ ediliyorsa kazâ olarak isimlendirilir. Yani ilk yapılan ifânın rükünlerinden birisinin noksan olmasından bu ikinci ibâdet iâde olarak isimlendirilmez. Çünkü ilk yapılan edâ fasit olunca ikinci yapılan birincisinin hükmünü almıştır. Buna göre ikinci yapılan

¹⁰⁹ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilaziz İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1412/1992, II, 63.

¹¹⁰ Bardakoğlu "iâde" XIX, 227.

¹¹¹ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 203.

¹¹² Serahsi, *Usûl*, I, 44; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 204; İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 49; Haskefî, *İfâdatü'l-Envâr*, 71.

¹¹³ es-Sübkî, *Refü'l-Hâcib*, I, 497.

itibar edilir. Bu da yapılırken eğer belirlenen vakti içerisinde yapılmış ise edâ vakti dışında yapılmış ise kazâ olarak isimlendirilir.¹¹⁴

Eğer bu rükünlerinden biri değilse örneğin namazda sehiv secdesi ile telafi edilecek bir noksan ise buna göre zaten emirle yapılması gereken bir fiil olmaz. Çünkü bu taksimde emir ile vacip olandan bahsedilmektedir. Bu ise vacip değildir. Bu sebeple ilk yapılan fiil vacip olarak gerçekleşirken ikinci olarak yapılan fiil vacip değildir. Örneğin bir kimse namazında sehiv secdesi gerektirecek bir durum yapsa bu durumda kılınan ilk namaz ile vacip gerçekleşirken bu namazın ikinci defa kılınması ise vacip değildir. Bu ibâdet ilk defa yapılması ile kerahetle beraber vacip, mükellefin zimmetinden sakıt olur. Bu ibâdetin mekruh olması ile birlikte ifâ edildiğinin kabulü ise emredilen şeyin mekruh olarak yapılması durumunda bu ibâdetin mükellefin zimmetinden düşüp düşmeyeceği ihtilafına bağlı olarak değerlendirilir. Ancak vaciplerinden birisi eksik olan bu fiil sahih olan görüşe göre sahibinden kabul edilir. Misal olarak bir kimsenin Kâbe'yi abdestsiz olarak tavaf ermesi gibi bu durumda sahih olan görüşe göre bu fiil mükelleften kabul edilir.¹¹⁵

Özet olarak burada ki müellifler eksikliğin rükünlerinden birisinde olmadığı yerlerde iâdenin emir kapsamında olmadığını ifade ederler. İlk yapılan ifâda eksiklik ibâdetin rükünlerinden birisi ise zaten birinci edâ bu durumda fasit/batıl olacağından dolayı ikincisi iâde değil, edâ olacaktır. Eğer bu fiilde gerçekleşen noksanlık vaciplerden bir şey ise buna göre yine emrin kapsamına girmemektedir.

Sübkî (ö. 771/1370) ibadetleri, vakti belirlenmiş olan ibâdetlerin vakti içerisinde yapılıp yapılmaması açısından üç kısma ayırmaktadır. Bunlar edâ, kazâ ve iâdedir.¹¹⁶ İâde rükün ve şartlarından birisinin olmaması sebebiyle¹¹⁷ ilk ifâ edilen ibâdette meydana gelen eksiklikten dolayı edâ vaktinde ikinci defa yapılmasıdır.¹¹⁸ Diğer bir ifade ile bir özürden dolayı vakti içerisinde ikinci defa yapılan ibâdetdir. Buna göre ilk verilen tariften hareketle bir kimse tek başına namazını kıldıktan sonra vakit içerisinde o namazı cemaatle kılması ilk namazın rükün ve şartlarında bir eksiklik olmaması

¹¹⁴ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 204; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi* ' I, 206.

¹¹⁵ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 204-205; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi* ' I, 206.

¹¹⁶ Tâceddîn es-Sübkî, *Refü'l-Hâcib*, I, 496.

¹¹⁷ Tâceddîn es-Sübkî, *Refü'l-Hâcib*, I, 498.

¹¹⁸ İbnü'l-Hâcib, *Muhtasar'u İbn-i Hacib*, I, 497.

sebebiyle iâde olarak kabul edilmeyecektir. İkinci tarifte yer alan “bir özür sebebiyle” ibaresine göre cemaatin bir özür kabul edilmesinden dolayı bu fiil iâde kabul edilir.¹¹⁹

İâdenin tanımıyla ilgili usûlcülerin arasında meydana gelen tartışmalar göz önüne alındığında iâdeyi meydana getiren sebeplerin üç grupta toplandığı görülecektir. Buna göre ibâdette meydana gelen hâlelin durumuna göre iâdenin hükmü de değişecektir.¹²⁰ Söz konusu eksiklikler şunlardan birisi olabilir:

Fesat/Büyük Eksiklik

Bir ibâdetin rükün ve şartlarından birisinin olmaması sebebiyle¹²¹ o ibâdet fıkhen yok hükmündedir. İbâdetler alanında batıl ve fasit aynı mânâyâ gelmesinden ötürü mükellefin bu şartlar içerisinde yapmış olduğu ibâdet yok hükmündedir. Böyle bir ibâdette mükellefin ifâ yükümlülüğü devam etmektedir. Örneğin abdest alıp namaz kılan bir kimse namazını kıldıktan sonra abdest aldığı suyun necis olduğunu fark etse bu durumda hem abdestini hem de namazını iâde etmesi gerekir. Burada ikinci ifânın iâde olarak isimlendirilmesi fiilin tekrarı mânâsında sözlük anlamı çerçevesinde kullanılmıştır. Böyle bir ibâdetin aslının batıl olması sebebiyle vakit içerisinde bu ibâdetin tekrarına edâ, vakit çıktıktan sonra ise kazâ demek daha doğru olacaktır.¹²²

Rükünlerinden birsinin eksik olması sebebiyle vakti dışında yapılan ve kazâ olarak isimlendirilen ibâdetin örneği ise şu misaldir: Bir kimse hacda Arafatda vakfe yapmadan eşi ile cinsel ilişkiye girerse bu kimse emredilen şartları ihlal etmesi sebebiyle bir sonraki sene bu haccı kazâ etmesi gerekir. Çünkü bu ibâdet vakti içerisinde istenilen niteliklere uygun bir şekilde ifâ edilmediğinden ve vakti çıkması ile edâ etmenin mümkün olmamasından kazâ olarak ifâ edilir.¹²³

Bu alanda diğer bir örnek ise necis bir su ile abdest alıp namazını kılan kimse, bu suyun necis olduğunu vakit içerisinde öğrenirse namazın dışındaki şartlarından birisi olan hadesten taharet şartını ihlal etmesinden dolayı bu ibâdeti edânın iâdesi olacaktır.

¹¹⁹ Tâceddîn es-Sübkî, *Refü'l-Hâcib*, I, 498.

¹²⁰ Heyet, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, “İâde” V, 178.

¹²¹ Tâceddîn es-Sübkî, *Refü'l-Hâcib*, I, 498.

¹²² Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâyi'* I, 206; Heyet, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, “İâde” V, 178; Bardakoğlu “İâde” XIX, 228.

¹²³ Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl fî Netâicü'l-'Ukûl*, I, Dârü'n-Nûru'l-Mübîn, Ürdün/Amman, 2017, I, 277-278.

Fakat kişi vakit çıktıktan sonra bu suyun pis olduğunu öğrenirse bu kazâ olur.¹²⁴ Bu meselede yapılan ibâdetin rûknü eksik olmasından dolayı Hanefîler bu ibâdete terim mânâsından iâde değil, edâ veya kazâ derken Şâfiîler ise buna iâde demektedirler. İki taraf arasında ki bu ihtilaf lafzî bir ihtilaf olup pratikte bir yeri bulunmamaktadır.

Halel /Orta Eksiklik

Eğer iâde edilen fiil fesat etmeyecek durumda olursa yani ibâdetlerin ifâsında fesat haricinde orta dereceli bir noksanlığın bulunması, örneğin namazda bir vacibin terk edilmesi veya tahrimen mekruh olan bir şeyin işlenmesi durumunda bu ibâdetin vakti içerisinde iâdesi vacip olmaktadır. Eğer tenzihen mekruh olan bir fiil ise bu durumda iâde müstehap olur.¹²⁵ Aynı zamanda namazdaki vaciplerden birsinin eksikliği sehiv secdesi ile telafi edilebilir.¹²⁶ İkincisi ise ilk yapılan ibâdet her ne kadar da kerahet üzere yapıldıysa da kişi bunun sorumluluğundan kurtulduğundan ötürü iâdeye gerek kalmamaktadır.¹²⁷

Özür/Küçük Çaplı Eksiklik

Buradaki iâde halel dışında başka bir şey sebebiyle misal olarak mükellefin yapmış olduğu ilk edâsından daha faziletisini tekrar yaparak daha fazla sevap kazanma kaygısı ile yapılan çeşididir. Bu iâde genel olarak sünnet veya mendup olarak isimlendirilir. Misal olarak asbdestteki tertibin terkedilmesi durumunda yeniden abdest alınması ve münferiden edâ edilen namazın ikinci defa cemaatle iâdesidir.¹²⁸ Bu tip bir iâde ise meşru bir sebebe dayanıp dayanmamasına göre iki kısma ayrılır. Meşru olan münferiden kılınan namazın cemaatle iâde edilmesidir. Meşru olmayan bir sebepten ise burada iâdenin yapılması Hanefîlerin ve bazı Mâlikî ve Şâfiîlerin yanında mekruhtur. Bunun örneği de ezan ve kametin iâde edilmedir.¹²⁹

Sayılan kısımların dışında diğer bir ihtilaf konusu ise vacip olmayan bir ibâdete başlayıp sonraki durumunda herhangi bir halel sebebiyle bozulan bir ibâdetin hükmünün ne olacağı konusu da bulunmaktadır. Örneğin bir kimse nâfile bir oruca başlasa ve orucunu bozsa bu durumda bu orucun kazâsının gerekli olup olmadığı

¹²⁴ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fî Netâicü'l-'Ukûl*, I, 279.

¹²⁵ Heyet, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, “İâde” V, 178; Bardakoğlu “iâde” XIX, 228.

¹²⁶ İbn Nüceym, *Fethu'l-ğaffâr fî şerhi'l-Menâr*, 49.

¹²⁷ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâyi* I, 206.

¹²⁸ Bardakoğlu “iâde” XIX, 228.

¹²⁹ Heyet, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, “İâde” V, 178-179.

usûlcüler arasında tartışılmıştır. Hanefî ve Mâlikîler kişi bu ibâdete başlaması ile bu ibâdet bağlayıcı olmuştur. Bu sebeple bu ibâdeti herhangi bir sebepten bozan kimseye bunu iâde etmesi gerekli olduğunu kabul etmektedirler. Buna karşılık Şâfiî ve Hanbelîler ise bu ibâdete başlama ile bir bağlayıcılığın olmadıklarını kabul etmelerinden dolayı iâdenin gerekmediğini zikrederler.¹³⁰

Burayla alakalı diğer bir mesele ise bir kişi namazını cemaatle kıldıktan sonra başka bir cemaat ile karşılaşması halinde ne yapacağıdır. Böyle bir durumla karşılaşan kişinin cemaate uyması müstehaptır. İkinci cemaatin imamının daha faziletli daha takvalı veya buradaki cemaatin daha fazla olmasına bakmadan bu kimse burada namazını ikinci defa kılar. Bahsedildiği şekilde namazı yeniden kılmaya da alimleri iâde demişlerdir.¹³¹

¹³⁰ Heyet, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, “İâde” V, 178.

¹³¹ Tâceddîn es-Sübkî, *Refü'l-Hâcib*, I, 498-499.

İKİNCİ BÖLÜM

FIKİH USÛLÜNDE EDÂ VE KAZÂ

2.1. Fıkıh Usûlünde Edâ

Mükellef olan bir şahsın emredildiği bir şeyi yerine getirmesinin iki yolu vardır. Bunlardan birisi edâ diğeri ise kazâdır. Edâ ve kazânın temelinde ise emir konusu olduğundan fıkıh usûllerinde genişçe yer verilmiştir.¹³² İslâm literatüründe önemli bir yere sahip olmasından ötürü emir kavramı nahiv, sarf ve belâgat yönünden, dil ve edebiyatı, lafız-mâna münasebeti açısından mantık ve kelâm ilmini ilgilendirmektedir. Aynı kavram fıkıh usûlünde Kur’ân ve Sünnet’teki emir kiplerinin mânaya delâleti ve hüküm çıkarılması hususunda da ayrı bir yere sahiptir. Emir lafzından hareketle Şer’î ahkâma, bu hükümlerden ise kulun yerine getirmesi talep edilen fiillere ulaşılmasından dolayı emir konusu usûl kitaplarında ayrıntılı bir şekilde incelemelere tabi tutulmuştur. Bu mütalaa esnasında bir taraftan söz konusu emirlerle istenilen fiillerin hükmü vâcip mi mendup mu mevzusu diğer taraftan talep edilen eylemlerin nasıl ifâ edilmesi gerektiği tartışma konusu olmuştur.¹³³ Nasslarda yer alan emirlerin nasıl uygulanacağı sorusuna cevap ise edâ ve kazâ kavramları ile verilmektedir. Emirle vacip olan şeyler iki kısımdır. Bunlardan birincisi edâ ikincisi kazâdır.¹³⁴ Burada emirle sabit olan edâ ile başlanılacaktır.

2.1.1. Edânın Tarifi

Edâ terimini usûl-i fıkıh ilminde “emirle vacip olanın bizzat kendisinin gereğini ifâ etmek¹³⁵ şeklinde genel bir tarzda tarif etmek mümkündür. Bu emir kalıbı bazen sarîh bir emir ile “namaz kılın”¹³⁶ bazen den emir manasında olan bir lafızla “*Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.*”¹³⁷ şeklinde kullanılır. İslâm hukuk literatüründeki bu kullanımı dikkate alındığında edânın sözlük anlamından çok farklı olmadığı görülmektedir. Fakat edâ kavramı emirle talep edilen

¹³² Büyük Haydâr Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 68.

¹³³ Salim Öğüt, “Emir”, *DİA*, XI, 119.

¹³⁴ Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. İshâk eş-Şâî, Nizâmeddin eş-Şâî, *Usûlü’ş-Şâî*, Mektebetü’r-Ruhbân, Pakistan, 72-73; Molla Hüsrev, *Mirkâtu’l-Vusûl*, 44-45.

¹³⁵ Molla Fenârî, *Fusûlü’l-Bedâî*, I, 206.

¹³⁶ Bakara 2/43.

¹³⁷ Ali İmran 3/97.

fiilin zamanında ve şartlarına uygun olarak yerine getirilmesini konu edindiği¹³⁸ için fıkıh usûlünde önemli bir yere sahiptir. Zira farz veya vacip oruç, namaz, hac gibi vakti belirli olan bir fiilin zamanında yerine getirilmesi edâ olarak değerlendirilirken, nâfile ibâdetler gibi îfâsı için herhangi bir zaman sınırlandırılması bulunmayan eylemlerin gereğinin yapılması doğrudan edâ olarak isimlendirilmemektedir.¹³⁹ Bu sebeple fakihler telif ettikleri eserlerinde edâyı detaylı olarak ele almış ve ayrıntılı incelemelere tabi tutmuşlardır. Edâ hakkında mezheplerin tutumları fıkıhtaki uygulamalarda birçok sonuçlar meydana getirdiği¹⁴⁰ için bu kısımda âlimlerin edâyı nasıl tanımladıkları detaylı olarak incelenecektir.

Fakihlerin edâ hakkındaki tarifleri şöyledir:

Debûsî'ye göre edâ “istenilen şeyin bizatihi kendisini yapmaktır.”¹⁴¹

Serahsî ve Büyük Haydar Efendi'ye (1837-1903) göre edâ “vacibin aynını, hak sahibine teslim etmektir.”¹⁴²

Fahrü'l-İslâm, Ebû Berakât en-Nesefî ve Molla Hüsrev'e (ö.885/1480) göre edâ “emredilen vacibin bizzat kendisini yerine getirmektir.”¹⁴³

Abdulaziz Buhârî ise edâyı şöyle tarif eder. “Edâ vacibin bizatihi aynını teslim etmektir.”¹⁴⁴

Nizâmeddin eş-Şâfi'ye ve Molla Civen'e göre edâ “emirle sabit olan vâcibin bizatihi aynını hak sahibine teslim etmektir.”¹⁴⁵

Habbâzî'ye (ö. 691/1292) göre edâ “emir sebebi ile vâcib olanın aynını hak sahibine teslim etmektir.”¹⁴⁶

İmam Gazâli ve Maliki âlimi Kârafi'ye (ö.684/1285) göre edâ “vakti içerisinde yerine getirilen vacibe edâ denir.”¹⁴⁷

¹³⁸ Bardakoğlu, “Edâ”, X, 389.

¹³⁹ Heyet, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, “Edâ” II, 327.

¹⁴⁰ Ali İhsan Pala, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Emir ve Nehiy Yorumu*, (Basılmış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2003, 289.

¹⁴¹ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, 92.

¹⁴² Serahsî, *Usûl*, I, 44; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 68.

¹⁴³ Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 201; Molla Civen, *Nuru'l-Envâr fî Şerhi'l-Menâr*, I, 2017, I, 171; Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*, 44.

¹⁴⁴ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 203.

¹⁴⁵ Şâfi, *Usûlü's-Şâfi*, 72-73; Molla Civen, *Nûru'l-Envâr*, I, 171-172.

¹⁴⁶ Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkıh*, 52.

Şâfiî fakihi Zerkeşî'ye (ö.794/1392) göre ve Molla Fenârî'ye göre edâ “şer'an kendisi için belirlenen ilk vaktinde yapılan şeydir.”¹⁴⁸

İbnü'l-Hâcib kendisi için takdir edilen vakitte ilk defa yapılan eylemdir.¹⁴⁹

Tâcüddîn es-Sübkî¹⁵⁰ şeran kendisi için takdir edilen vaktinde ilk defa yapılan eylemdir.¹⁵¹

Yukarıda yer verilen tarifler göz önünde bulundurulduğunda edânın usûl-i fıkıh açısından yapılan tanımlarında kısmen bir farklılığa gidildiği gözlemlenmektedir. Şöyle ki mütekellimîn veya memzuc yöntemiyle kitaplarını telif eden Molla Fenârî, Zerkeşî, Gazali, İbnü'l-Hâcib ve Tâcüddîn es-Sübkî eserlerde edânın tanımlarına vakit kaydı koymuşlardır. Fakat fukahâ metodunda kaleme alınan fıkıh usûlü kitaplarında istenilen şeyin bizzat kendisinin yerine getirilmesi dile getirilirken zaman kavramına değinilmemiştir. Bu durum mezheplerin edânın vakti hususunda ihtilaf ettiklerine delalet etmektedir.¹⁵² Abdülaziz Buhârî tanımlardaki bu farklılığın pratiğe yansımaları özetle şu şekilde açıklamaktadır. Hanefî mezhebine göre bir şeyin vâcib olması emir ile değil, sebeptir. Yani namaz, oruç, hac ve zekât gibi herhangi bir yükümlülük emir ile değil, bu fiillerin kendisine izafe edildiği sebep nedeniyle vacip olmaktadır. Bundan ötürü ister dar vakitli ister geniş vakitli olsun bir yükümlülüğün edâsı kendisini yapmakla gerçekleşecektir.¹⁵³ Şâfiî mezhebinde ise bir yükümlülüğün edâsı için belli bir zaman şartı olmalıdır. Zira zaman kısıtlaması olmayan zekât ibâdeti gibi bir yükümlülüğün edâ olarak yerine getirilebilmesi için sınırlı bir vakti olmalıdır. Burada mezhepler arasındaki ihtilaf daha çok teorik boyuttadır. Çünkü Şâfiî mezhebi sınırlı bir vakti bulunmayan vâcibin yerine getirilmesini ıstılahi mânada edâ olarak isimlendirmemektedirler. Hanefî fakihleri ise yerine getirilmesi için belli bir vakti olmayan her türlü yükümlülüğe edâ ismini kullanmaktadırlar. Fakat burada dile getirilen edâ kavramı Şâfiî mezhebindeki gibi doğrudan ıstılahi manadaki edâ değildir. Zira edâsı için bir vakti olmayan bir sorumluluğun kazâsı düşünülemeyeceğinden edâ terimi kazâ

¹⁴⁷Ebü Hamid el-Gazzâlî, *Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, Câmi'atü'l-İslâmiyye Külliyyetü's-Şer'iyye, Medine, tsz. I, 179; Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrahmân el-Mısırî el-Karâfî, *Nefâisu'l-Usûl fi Şerhi'l-Mahsûl*, Mektebetü'n-Nezâr, Mekke, I, 321.

¹⁴⁸ Molla Fenârî, “*Fusûlu'l-Bedâi' fi Usûlü's-Şerâi'*”, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006, I, 205.

¹⁴⁹ İbnü'l-Hâcib, *Muhtasar'u İbn-i Hacib*, I, 496.

¹⁵⁰ es-Sübkî, *Refü'l-Hâcib*, I, 496.

¹⁵¹ es-Sübkî, *Refü'l-Hâcib*, I, 497.

¹⁵² Bardakoğlu, “Edâ”, X, 389.

¹⁵³ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 201.

yerine kullanılmıştır.¹⁵⁴ Ayrıca Şâfiî usûlcülerinin memurların zekatı belli bir zaman içinde verilmesini istemeleri halinde bu ödemeyi edâ olarak adlandırdıklarını hatırlatmakta fayda vardır.¹⁵⁵

Mezheplerin edâ hususundaki tanımları detaylı olarak incelendiğinde usûlcülerin yapmış oldukları tariflerin kapsayıcılığı açısından da birtakım farklılığa gittikleri anlaşılmaktadır. Zira Şâfiî usûlcüleri edâyı sadece ibâdetler alanına münhasır kılmışlardır. Yani ibâdetler alanın dışında olan kısımlardaki vaktinde gerçekleştirilen eylemleri edâ olarak adlandırmamaktadırlar. Hanefî fakihleri ise edâ teriminin kapsamını geniş tutmuşlardır. Özellikle Şâfi (ö.344/955) ve Habbazi gibi âlimlerin tarifleri göz önünde bulundurulduğunda Hanefîlere göre muamelat alanına dair olan borç, şahitlik vb. fiillerin tamamında edâ söz konusudur. Bu nedenle Hanefîler edâ ile ilgili başlıklarda muâmelâta dair bilgiler de vermişlerdir.¹⁵⁶

Hanefî usûlcülerinin tariflerinde göze çarpan diğer bir ayrıntı ise “emirle sabit olan şey” denilerek edânın gerekliliğinin emir ile olduğuna işaret edilmiştir.¹⁵⁷

Dikkat çekilmesi gereken diğer bir şey ise bazı tariflerde yer alan “müstehakka” kelimesi ile edâyı gerçekleştirecek kişinin bu edâyı kime yapacağına işaret edilmiştir. Bu ise bazen kul hakları bazen ise hukûkullah ile alakalı olmaktadır.¹⁵⁸

Nazarı itibara alınması gereken diğer bir şey ise Hanefî usûlcülerinin tariflerinde geçen “aynının teslim etmek” ifadesinin kullanılmış olmasıdır. Öncelikle aynının yapılması onun o vakit içerisinde yapılmasından kinayedir.¹⁵⁹ Edânın yapılmasının mümkün olduğu yerlerde kazâ ve kazânın kısımlarına gitmek bir yere, ileride de görüleceği üzere edânın kendi kısımları içinde dahi birincisinin mümkün olduğu sürece ikinci kısmının îfâ edilmesi mümkün değildir. Mekke’nin fethi gününde inen şu âyetin sebebi nüzulü ise bunu açık bir şekilde desteklemektedir. “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi emreder.”¹⁶⁰ İِنْ اَللّٰهُ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّواْ اَلْاَمَانَاتِ اِلٰى اَهْلِهَا âyetinin sebebi nüzulüne bakıldığında Peygamberin (s.a.v) Mekke’yi feth etmesinden sonra Kabe’ye

¹⁵⁴ Heyet, *Mevsûatü’l-Fıkhiyye*, “Edâ” II, 328.

¹⁵⁵ Bardakoğlu, “Edâ”, X, 389.

¹⁵⁶ Heyet, *el-Mevsûatü’l-Fıkhiyye*, “Edâ, II, 327.

¹⁵⁷ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 68; Pala, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Emir ve Nehiy Yorumu*, 289.

¹⁵⁸ Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, I, 238

¹⁵⁹ Molla Cîven, *Nûru’l-Envâr*, I, 172.

¹⁶⁰ Nisa 4/58.

girmek için Osman bin Talha'dan Kabe'nin anahtarını istemiştir. Bu âyetin inişinden sonra anahtarı Osman b. Talha'dan getiren Hz. Ali'ye Allah Resulü (s.a.v) anahtarı tekrar sahibine teslim edilmesi emreder. Bu âyet ile emanetin aynını yani Kâbe'nin anahtarını o gün Kâbe'nin sidâne görevine bakan, Osman bin Talha'ya verilmesinin önemine binaen inmiştir.¹⁶¹ Bu sebeptendir ki aynı bulunan malın aynını, aynı bulunmadığı durumlarda ise kazânın kısımlarından olan misli ma'kul ve gayri ma'kul olanı yerine getirmek gerekir.

Son olarak tariflerde geçen ve “yerine getirmek, yapmak, teslim etmek” olarak tercüme edilen teslim kelimesi daha çok kul haklarında somut şeyler için kullanılırken örneğin satılan bir malın teslim edilmesi gibi, hukûkullah ile ilgili olan meselelerde ise daha çok soyut şeyler için kullanılmıştır. Yoksa Allah haklı olan ibâdetler için somut olarak ibâdetin teslim edilmesi söz konusu değildir.¹⁶²

2.1.2. Edânın Bazı Kavramlarla İlişkisi

Fakihler edâ, kazâ ve iade hakkında yer alan bilgilerin usûl eserlerinde hangi bölüm başlığı altında inceleneceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu sebeple edâ ve kazâ usûl eserlerinde şu kısımlarda işlenmiştir:

Hanefî usûlcüleri edâ ve kazânın emir ile doğrudan bir bağlantısı olduğunu belirterek bu konuyu lafızlar bahsinde ele almışlardır.¹⁶³

Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) Ravzatü'n-Nâzır isimli eserinde yaptığı edâ ve kazâ kimi zaman vaz'î hükümler başlığı altında işlenmiştir.¹⁶⁴

Tahrîr, Şerhu Kevkebü'l-Münîr'de olduğu üzere kimi zaman edâ, kazâ ve iade vâciple ilişkilendirilerek bu kısma dahil edilmiştir.¹⁶⁵

Mustasfâ'da yapıldığı gibi bazen de hükümle ilişkilendirilen edâ kazâ ve iade hüküm konusu özelinde incelemelere tabi tutulmuştur.¹⁶⁶

¹⁶¹ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 203.

¹⁶² Molla Hüseyin, *Mirkâtü'l-Vusûl*, 44; Ayrıca 6 numaralı dipnota bakınız.

¹⁶³ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 92; Pezdevî, *Kenzü'l-Vüsul*, I, 201; Serahsî, *Usûl*, I, 44.

¹⁶⁴ Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî, *Ravzatü'n-Nâzır ve Cünnetü'l-Münâzır fî Usûli'l-Fıkh 'alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed*, Mektebetü'l-Mekkiyye ve dğr., Riyad, 1998, I, 184.

¹⁶⁵ Alaaddin Ebî Hasan Ali b. Süleyman el-Mâverdî el-Hanbelî, *et-Tahbîr Şerhü't-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2000, II, 853; İbni Neccâr, *Şerhu Kevkebü'l-Münîr*, Mektebetü'l-Abikân, Riyad, 1993, 363.

¹⁶⁶ Gazzâlî, *Mustasfâ*, I, 320.

Usûl âlimleri edâ ve kazâyı farklı konularla ilişkilendirdiklerinden bu kavramları söz konusu başlıklara izâfe ederek açıklamaktadırlar. Bu sebeple genel olarak edâ, kazâ ve iadenin incelendiği kısımlarla ilişkisine kısaca değinmekte fayda vardır.

2.1.2.1. Edânın Emirle Olan İlişkisi

Edânın tanımına dair yapılan açıklamalarda yer yer emir konusuna değinilmişti ki bunun nedeni edâ ile emrin bağlantısından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki edâ kavramı genel olarak talep edilen bir şeyin şartlarına riâyet ederek yerine getirilmesiydi. Fakihlerin emre dair zikrettikleri tanımlar incelediğinde ise emrin de talep olduğu görülmektedir. Bu hususa dair emir için yapılan şu tarifler örnek olarak zikredilebilir. Cessâs (370/981)emri “kişinin kendinden aşağısındaki birisine icab için (şu işi) yap”¹⁶⁷ şeklinde; Serahsî “kişinin kendisine eşit konumda veya aşağısındaki bir kimseye (şu işi) yap” şeklinde tarif etmektedir.¹⁶⁸ Matürîdî kelâm âlimi ve Hanefî fakih Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (493/1100) emir için şu tarife yer vermektedir. “Emir, emredilen şeyin gerçekleştirilmesinin talebi için vaz‘ edilen lafızdır.”¹⁶⁹

Bu tanımlar göz önünde bulundurulduğunda bir fiilin edâ edilebilmesi için öncesinde yapılması hususunda bir talebin bulunması mecburidir. İşte bu noktada karşımıza emir kavramı çıkmaktadır. Zira emir bir eylemin icraata geçirilmesi hususunda bir istektir. Bu durum özellikle Hanefî fakihlerinin edâyı bu sebeple emir başlığı altında ele almalarını izah etmektedir. Örneğin Fahrü'l-İslâm emrin sıfatının hükmünün edâ ve kazâ şeklinde iki kısımda gerçekleşeceğini ifade etmektedir.¹⁷⁰

Hanefîlerin edâyı eserlerinde hangi bölümde incelediklerinden ziyade emrin hükmüne dair benimsenen düşüncelerin edâ kavramına olan yansımalarını dile getirmek istiyoruz. Fakihler emrin hakikatte hüküm olarak ne ifade ettiği hususunda ihtilaf etmektedir. Mesela bir kimse “bana bir bardak su ver” dediği anda bu sözün hükmünün ne olacağı tartışma konusu olmuştur. Zira emir kalıbı tehdid, ibâha, farz vb. mânalar için dile getirilmektedir. Buhârî bu anlamların on sekiz adet olduğunu belirterek her bir manaya uygun misaller vermektedir. Ancak bu sîğaların ekseriyetinin emrin hakîkî

¹⁶⁷ Cessâs, *Fusûl fi'l-Usûl*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 2010, I, 270.

¹⁶⁸ Serahsî, *Usûl*, I, 11.

¹⁶⁹ Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, *Ma'rifetü Hüceci's-Şer'iyye*, Lübnan, Müessesetü'r-Risâle, 2000, 53-54.

¹⁷⁰ Pezdevî, *Kenzü'l-Vüsul*, I, 201.

mânasında değil de mecâzî anlamında kullanıldığına dair icma bulunduğunu bildirmektedir.¹⁷¹

Konu üste zikredilen su talebi örneği üzerinden açıklanmak istenirse burada yer alan isteğin farz mı vâcib mi mendub mu yoksa mubah mı olacağı hususundadır. Bu konu hakkında usûlcülerin görüşleri şu şekildedir:

1- Eş‘arî, (ö. 324/935-36) Bakıllânî, (ö. 403/1013) Gazzâlî ve Âmidî emrin; farz veya mendub olduğu bilinmediği sürece, beyânın beklenmesi gerektiği kanaatindedirler. Bu nedenle emrin, söz konusu seçenekler arasında ‘müşterek’¹⁷² olacağını ifade etmişlerdir.¹⁷³ Ayrıca birtakım bilginler ise emrin; farz, mendub, ibaha ve irşad gibi hükümlerin arasında müşterek olduğunu dile getirmişlerdir.¹⁷⁴

2- Mâlikî mezhebine mensup bazı âlimler, emrin; ibâha için olduğu fakat bir delilin ortaya çıkması halinde söz konusu emir lafzının farklı hüküm alacağını belirtmişlerdir.¹⁷⁵ İmam Şâfiî ve bazı Şâfiî usûlcülerinin de, bu görüşte olduğu nakledilmiştir.¹⁷⁶

3- Yukarıda verilen görüşler ilgili mezheplerin bir takım âlimlerine ait olup cumhuru ulemâya göre mutlak emir, vücûp(farz) ifade etmektedir. Fakat şu husus da zikredilmelidir ki bu bilginlerce bir delil olması halinde emrin vücûp sıfatı düşmektedir.¹⁷⁷

¹⁷¹ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 163-164.

¹⁷² Müşterek; her biri ayrı vaz‘ ile olmak üzere birden fazla mânaya gelen lafzı ifade eden bir terimdir. Detaylı bilgi için bkz. Ferhat Koca, “Müşterek”, *TDV*, XXXII, 172-174.

¹⁷³ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *Bahru'l-Muhît*, Vizâratü'l-Evkâf ve Tûrâsü'l-İslâmî, Basım yeri yok, tsz., II, 103; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 164-165; Ebû Bekr Muhammed b. Tayyîb b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd es-Sağîr*, Thk. Abdulhamîd b. Ali Ebû Zunejd, Müessesetü'r-Risâle Yayınları, Beyrut, h. 1418, II, 35-36.

¹⁷⁴ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, II, 103.

¹⁷⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ömer b. Muhammed b. et-Temîmî el-Mâlikî el-Mâzerî, *Îzâhu'l-Mahsûl min Burhâni'l-Usûl*, Thk. Ammâr et-Tâlibî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî Yayınları, Beyrût, 2001, 202.

¹⁷⁶ Ebû İshâk İbrâhim b. Ali Yusuf el-Fîrûzâbâdî eş-Şîrâzî, *el-Luma' fî Usûli'l-Fıkh*, Thk. Muhyiddîn Dîb ve Yusuf Ali Bedîvî, Dâru İbn Kesîr ve Dâru'l-Kelîmî't-Tayyîb Yayınları, Beyrut, 1995, 47; Ebû'l-Yûsr, *Ma'rîfetü Hüceci's-Ser'iyye*, 58.

¹⁷⁷ Cessâs, *Fusûl*, I, 281; Debûsî, *Takvîmü'l Edille*, 39; Serahsî, *Usûl*, I, 14-15; Ebû'l-Yûsr, *Ma'rife*, 54; Şîrâzî, *Luma'*, 48; Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, *Kavâti'u'l-Edille fî'l-Usûl*, Thk. Muhammed Hasan İsmail, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye Yayınları, Beyrut, 1997, I, 60; Mâzerî, *Îzâh*, 202.

Son görüş olarak ve bizim çalışmamız ile doğrudan alakalı olan düşünce ise Mu‘tezile’nin çoğunluğunun mutlak emrin mendub ifade ettiğine ve söz konusu lafzın bu hükmünü değiştirecek bir nedenle farklılaşacağı belirten fikirdir.¹⁷⁸

Bu bilgilerden sonra Mu‘tezile dışında genel görüşün emrin vücûp ifade ettiği şeklindeki düşünce olduğuna müşahede etmekteyiz. Edânın emrin vücûp veya nedb ifade etmesi arasındaki ilişki şu şekildedir: Mutlak emrin hakikatte nedb ifade ettiğini belirten âlimlerce emir; ibâdet, muâmelât ve diğer alanlarda farz veya mendup yani nâfile olan tüm fiilleri kapsadığından bunların ifâsı edâ olarak adlandırılmaktadır. Hatta azınlık olsa da emrin ibâha için olduğu savunanlara göre mübâh olan bir fiilin yerine getirilmesi de edâ olmaktadır. Mutlak emrin hakikatte yalnızca vücûp ifade ettiğini belirten cumhûra göre nâfile, mendup ve mubah olan fiillerin ifâsı edâ olmamaktadır.¹⁷⁹

2.1.2.2. Edânın Hükümle Olan İlişkisi

Yukarıda yer alan başlıkta edâ ile emrin alakasından bahsettik. Bu husustaki ilişki Hanefîlerin edâya bakış açılarıydı. Şöyle ki onlara göre emir ile talep edilen şeyin yerine getirilmesini genel hatlarıyla edâ veya kazâ olarak isimlendirmektedir. Mütetekellimîn ekoluyla telif edilen usûl kitaplarında ise edâ şer‘î hüküm bölümünde incelenmektedir.¹⁸⁰ Bu yönetime göre edâ, vaktin şer‘î hükmün sebebi olması vechiyle vaz‘î hükmü alakadar etmekte ve bu bakış açısıyla edâ-kazâ şeklinde iki kısımda incelenmektedir. Vâcip ve vâcibin yerine getirilmesi açısından ise teklifi hükmü alakadar etmekte ve bu açıdan edâ, iade ve kazâ şeklinde üç bölümde ele alınmaktadır. Mezhepler arasında iadenin edâ ve kazâ haricinde üçüncü bir seçenek olup olmadığı yönündeki muhalif yaklaşımlar söz konusu bakış farklılığıyla izah edilebilir.¹⁸¹

Mezheplerin edâ ve kazâyı hangi üst başlıkla ilişkilendirdikleri onların konuyu ele alış tarzlarını etkilediği söylenebilir. Hanefîler bu konuyu emir başlığı altında incelediklerinden edâ ve kazânın tanımında *vakit* ifadesine yer vermemişlerdir. Şâfiîler ise söz konusu meseleleri hüküm başlığı altında ele aldıklarından mükelleften istenilen

¹⁷⁸ Zerkeşî, *Bahru’l-Muhît*, II, 102; Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, I, 165.

¹⁷⁹ Bardakoğlu, “Edâ”, 10: 389-390.

¹⁸⁰ Örneğin; Gazâlî, *Mustasfâ*, I, 179; Zerkeşî, *Bahru’l-Muhît*, I, 276; Ahmed Mahallî, *Bedru’t-Tâli‘*, I, 108.

¹⁸¹ Bardakoğlu, “Edâ”, X, 389.

eylemin yerine getirilmesini ilk anda vakit ile ilişkilenmişlerdir. Bu sebeple de edâ ve kazâ tanımlarına vakit mefhumunu eklemişlerdir.¹⁸²

Bir sonraki başlıkta yer vereceğimiz üzere Hanefiler edâ ve kazâyı emrin kapsamı altında ele aldıklarından burada kudretten de bahsetmişlerdir. Zira Hanefiler emrin tarifini yaparken söz konusu taleple istenilen fiilin muhatabın yapmaya gücü yetip yetmeyeceği şeklinde bir hususa değinmemişlerdir. Bu sebeple de emre muhatap olan kişinin edâ ve kazâyı muktedir olması yani kudret sahibi olmasını söz konusu başlığın hemen öncesinde detaylı olarak ele almışlardır.¹⁸³ Şâfiîler ise edâ ve kazâyı hüküm konusunda ele aldıklarından edâ ve kazâ ile yükümlü olan kişinin mükellef birisi olacağından edâ ve kazâ başlığı ile kudret arasında doğrudan bir ilişki kurma gereği hissetmemişlerdir. Zira edâ ve kazâ mükellef yani istenilen fiili yerine getirmeye güç ve imkan açısından uygun olan kişiden talep edilmektedir. Bu sebeple bu kişi hakkında ayrıyeten kudretten bahsetmeye özel bir ihtiyaç kalmamıştır.¹⁸⁴

2.1.2.3. Edânın Kudretle Olan İlişkisi

Sözlükte “bir işe güç yetirme” mânasına gelen kudret, fıkıhta sözlük anlamında kullanırken ayrıca bir terim olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kudret genel bir ifadeyle “Kulun gerekli olan şeyi yerine getirmeye güç yetirmesi” şeklinde tarif edilebilir.¹⁸⁵

Hanefî usûl eserlerinde kudret ileride ayrıntılı şekilde ele alınacağı üzere iki kısımda incelendiğinden mutlak bir kudret tanımından ziyade her iki kısım için ayrı detaylı tarifler yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu sebeple kudret ve edânın arasında olan alakadan önce bu çeşitlerin bilinmesi elzemdir.¹⁸⁶ Ancak kudretin kısımlarını ele almadan önce Hanefiler’e göre kudretin edânın vücûbu için bir şart olduğu belirtilmelidir. Zira bu âlimlere göre bir şeyle sorumlu tutulabilmesi için söz konusu

¹⁸² Örnek tanımlar için bkz; Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 92; Serahsî, *Usûl*, I, 48; Fahrü'l-İslâm, *Kenzü'l-Vusûl*, I, 201; Molla Cîven, *Nuru'l-Envâr*, I, 171; Molla Hüsrev, *Mirkât*, 2012, 44; Şâfiî, *Usûl*, 72-73; Gazali, *Mustasfa*, I, 179; Karâfî, *Nefâis*, I, 321.

¹⁸³ Emrin tarifi için bkz; Ebû Bekir el-Cessâs, *Fusûl fî'l-Usûl*, I, 270; Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 37- 42; Serahsî, *Usûl*, I, 11; Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fî Netâicü'l-'Ukûl*, I, 222; Ebû's-Senâ (Ebû'l-Mehâmîd) Mahmûd b. Zeyd el-Lâmişî, *Kitâbü'l-Lâmişî fî Usûli'l-Fıkh*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2018, 111-112.

¹⁸⁴ Örneğin; Gazzâlî, *Mustasfâ*, I, 179; Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, I, 276; Ahmed Mahallî, *Bedru't-Tâli'*, I, 108.

¹⁸⁵ Leknevî, *Kamaru'l-Akmâr*, I, 229.

¹⁸⁶ Örnek olarak Debûsî, Nesefî kudreti tarif etmeden birazda sözlük anlamında ele alarak doğrudan kudretin kısımlarının tanımlarına yer vermişlerdir. Detaylı bilgi için bkz. Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 94; Nesefî, *Menârü'l-Envâr*, I, 229.

eylemi yerine getirecek güce sahip olunması zorunludur. Aksi takdirde yerine getirilmesi talep edilen fiil için yeterli bir güç yani söz konusu eylemi gerçekleştirmeye muktedir olabilecek bir kuvveti olmayan kişiden bu sorumluluk düşecektir. Ayrıca kudretin yalnızca edâ için şart olduğu da tekrardan vurgulanmalıdır.¹⁸⁷

Hanefilerin kudreti edâya münhasır kılmaları ise hüsün meselesi ile ilişkilidir. Şöyle ki Hanefilere göre edâsı gerçekleştirilen fiillerin özünde hüsnü zâtî ve hüsnü izâfîyi bir arada bulundurması mümkündür. Kazâda bu durumun imkansız olmasından dolayı kudret edânın icâbı için şart olurken kazâda böyle bir durum söz konusu olmamıştır.¹⁸⁸

Kudret farklı vecihlerle çeşitli kısımlara taksim edilse de Hanefî usûl sisteminde edâ konusundaki yaklaşım ve kategorizelerle alakalı olarak dinî sorumluluk için şart olan kudretin mümekkiye ve müyessire şeklinde iki bölümde ele alındığı gözlemlenmektedir.¹⁸⁹

Kudret-i mümekkiye diğer bir ismiyle mutlak kudret hakkında yapılan açıklamalar ve tanımlar dikkate alındığında kudretin bu kısmı için “emredilen kimsenin emredilen hususu genelde zorlanmaksızın yerine getirmesine imkân veren asgari güç, vasıtaların ve sebeplerin selâmeti, organların sıhhati ve engellerin bulunmaması”¹⁹⁰ şeklinde tanımlanması mümkündür.¹⁹¹ Bu bölüme örnek olarak suyu kullanmaktan aciz olan kimseye abdestin farz olmaması zikredilebilir.¹⁹² Bu türden bir güç kişiden istenilen eylemi yapmaya yetecek olan miktarı kadardır ki geriye kalan kısım zâid kabul edilmektedir. Örneğin kişi öğle namazının dört rekat farzını kılmaya muktedir ise bu ibâdeti yerine getireceği sürenin dışındaki vakit zâid olmaktadır. Ayrıca bu gücün her bir vâcibin edâsının şartı olmakla birlikte vâcibin zimmette borç olarak kalması söz konusu kudretin devamına bağlı değildir. Yani söz konusu fiili yerine getirmeye güç yeterli olur ancak herhangi bir sebeple fiil icraata geçirilmez ise bu yükümlülükle kişi

¹⁸⁷ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 94; Pezdevî, *Kenzü'l-Vüsul*, I, 282; Serahsî, *Usûl*, I, 67.

¹⁸⁸ Geniş bilgi için bkz.; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 282.

¹⁸⁹ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 94; Pezdevî, *Kenzü'l-Vüsul*, I, 282; Serahsî, *Usûl*, I, 65-68; Ali Bardakoğlu, “Kudret”, XXVI, 317.

¹⁹⁰ Ali Bardakoğlu, “Kudret”, XXVI, 317.

¹⁹¹ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 94; Pezdevî, *Kenzü'l-Vüsul*, I, 282-287; Serahsî, *Usûl*, I, 66-67; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 229-231.

¹⁹² Pezdevî, *Kenzü'l-Vüsul*, I/284.

sorumlu tutulur. Mesela kafir kişi iftitah tekbirini alabilecek bir zamanın kaldığı vakitte iman etse bu kimseye o vaktin namazı farz olmuştur.¹⁹³

Kudret-i müyessire diğeri bir ismiyle kâmil kudret ise eylemi yerine getirme imkânı bulunduğundan sonra kolayca işlenmesine olanak sağlayan ve kısmen devamlılığı bulunan ikinci derece ve üst bir gücün ismi olup edânın icâbının illet mânasını da taşıyan bir şarttır. Teklifin devamı için bunun da devamı aranır.¹⁹⁴ Örneğin vakti girdiğinde namazı edâ edebilecek kadar sıhhati yerinde olan kimse mutlak kudrete sahip olduğundan daha sonra hastalansa bile bu yükümlülük üzerinden düşmemekteydi. Fakat zekât, öşür ve harac gibi yükümlülükler bu kudrete yani kudret-i müyessireye dayanmaktadır. Mutlak kudretin sadece bulunması yükümlülüğün doğması için yeterli görülürken, kâmil kudretin devamlılık arz etmesi de aranmaktadır. Şöyle ki Hanefilere göre kendisine zekâtın farz olduğu bir kimse malının zekâtını vermese daha sonrasında ise malı bir sebeple yok olsa kişi önceye ait olan zekâtla yükümlü tutulmayacaktır.¹⁹⁵

Hanefî ve Şâfiî mezhepleri arasında kudrete dayalı olarak vuku bulan bazı ihtilaflar bu ekollerin edâ ve kazâ hakkındaki görüşlerini de etkilemiştir. Meselâ Hanefîler bir anlığına icâbın ilişkilendirildiği vakte şahit olan kâfir, çocuk veya deli kimselerin söz konusu namazla yükümlü tutulacağını edâ edemedikleri takdirde kazâ etmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Çünkü bu yükümlülük için mutlak kudret yeterlidir. Kudret-i mümekkinenin her daim sabit kalması ise aranan bir şart değildir. Şâfiî mezhebine göre ise söz konusu kimselerin bir lahza vakte şahit olmalarının yeterli olmayacağını belirtmişlerdir. Onlara göre bu kimseler ancak istenilen fiilin edâsını kâmil bir şekilde yerine getirmeye muktedir olacak bir zamana şahit olmalıdırlar.¹⁹⁶

Aynı şekilde Şâfiî fakihleri zekâtla sorumlu tutulan kimsenin bu yükümlülüğünü ifâ etmeden malının tamamını kaybetmesi halinde zekât borcu kalmayacağı görüşüne de karşı çıkmaktadırlar. Onlara göre bu yükümlülük kudret-i mümekkinine ile sabit olmuştur. Bu sebeple de söz konusu kudretin yok olması icâb olan teklifi düşürmeyecektir. Hanefilere göre ise buradaki sorumluluk mutlak kudret değil, kâmil

¹⁹³ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 94; Pezdevî, *Kenzü'l-Vüsul*, I, 282-284; Serahsî, *Usûl*, I, 67; Molla Cîven, *Nâru'l-Envâr*, I, 229-231.

¹⁹⁴ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 94; Pezdevî, *Kenzü'l-Vüsul*, I, 296; Serahsî, *Usûl*, I, 68; Molla Cîven, *Nâru'l-Envâr*, I, 234-240.

¹⁹⁵ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 94; Pezdevî, *Kenzü'l-Vüsul*, I, 296; Serahsî, *Usûl*, I, 68; Molla Cîven, *Nâru'l-Envâr*, I, 234-240; Bardakoğlu, "Kudret", XXVI, 317.

¹⁹⁶ Serahsî, *Usûl*, I, 68.

kudretledir ki söz konusu gücün devam etmemesi halinde bu güce izâfe edilen teklifte düşecektir.¹⁹⁷

Buraya kadar ele alınan malumatlar göstermektedir ki Fukaha metodunda kudret ile edânın doğrudan bir ilişkisi bulunmaktadır. Hanefî mezhebinde bu alâka hüsün meselesi ile ilişkilendirerek incelense de ekolün benimsediği görüş mezhepler arası farklılıklara yol açtığı görülmektedir. Şâfiî mezhebi ise edâ ve kazâ babını hüküm kısmında ele aldığından bu konuya özel olarak değinmemişlerdir. Zira mükellef olan bir şahsın yükümlü tutulduğu fiili gerçekleştirmesi için yeterli güce sahip olup olmadığı tartışma konusu olmayacaktır.

2.1.2.4. Edânın Vakitle Olan İlişkisi

Edânın vakit ile doğrudan bir alâkasının olduğunu özellikle mütekellimîn metoduna ait edâ tanımlarına baktığımızda net olarak görmekteyiz. Örneğin İmam Gazâlî ve Maliki âlimi Karafî'nin “vakti içerisinde yerine getirilen vacibe edâ denir”¹⁹⁸ şeklindeki tanımları burada zikredilebilir. Fukaha metodunda dile getirilen “emredilen vacibin bizzat kendisini yerine getirmektir”¹⁹⁹ şeklindeki tanımdan ve bu tarif hakkındaki açıklamalardan hareketle edânın vakitle olan ilişkisini Hanefîler'in de kabul ettiği söylenebilir. Zira Hanefî usûlcüleri tanımlarında vakitten bahsetmeseler de vâcibin bizzat kendisi ifadesi bizim için önem arz etmektedir. Şöyle ki Allah bir âyette mutlak olarak “namaz kılın” derken diğer bir âyette “Güvenlik içinde olduğunuzda namazı gerektiği gibi kılın. Şüphe yok ki namaz, müminler üzerine vakitleri belli olarak yazılmış bir ödevdir.”²⁰⁰ buyurmuştur. O halde namazın gereği gibi kılmak misalinde olduğu gibi bir vâcibin bizzat kendisini yerine getirebilmek için onu, talep edildiği vakitte icrâ edilmesi gerekmektedir.²⁰¹

Ancak Hanefî âlimleri emirle talep edilen bir fiilin vakit kaydı olmaksızın vâcip olabileceğini de savunmuşlardır.²⁰² Şâfiî mezhebine göre böyle bir durum mümkün

¹⁹⁷ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *et-Tenbîh fî Usûli'l-Fıkh*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, h. 1403, 62; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 236-237.

¹⁹⁸ el-Gazâlî, *Mustasfa*, I, 179; el-Karâfî, *Nefâisu'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl*, I, 321.

¹⁹⁹ Fahrü'l-İslâm, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl* I, 201; Molla Cîven, *Nuru'l-Envâr fî Şerhi'l-Menâr*, I, 171; Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*, 44.

²⁰⁰ Nisâ 4/103

²⁰¹ Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 201; Molla Cîven, *Nuru'l-envâr*, I, 171.

²⁰² Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, 71; Serahsî, *Usûl*, I, 26.

olmayıp talep edilen her eylem için bir vakit tayin edilmiştir.²⁰³ Bu duruma örnek olarak Ramazan ayında kazâyâ kalan orucun durumu zikredilebilir. Hanefî mezhebine göre Ramazan orucu herhangi bir sebeple kazâyâ kaldığında kişi dilediği zamanda bu fiili ifâ edebilir. Şâfiî ekolünde ise bu kimse söz konusu kazâ oruçlarını bir sonraki senenin Ramazan ayından önce tutması gerektiği ileri sürülmüştür. Aynı şekilde İmam Muhammed haccı edâ etmeye muktedir bir mükellefin dilemesi halinde söz konusu ibâdetini sonraki yıllara tehir etmesinin mümkün olduğu görüşündedir. İmam Yusuf ve Şâfiî mezhebine göre hac ile mükellef olan bu kimsenin söz konusu bu ibâdetini fevren yani bizzat o sene içerisinde ifâ etmesi gerekmektedir. Yemin keffareti, zekat şartlarının gerçekleştiği bir malın zekatı gibi yükümlülüklerin edâlarının vakitleri açısından mezhepler arasında aynı ihtilaf geçerlidir. Fakat bu vb. yükümlülüklerle ilgili Hanefî mezhebi genel olarak fevrî olma şartını aramamış olsa da bu kaydın vâcip anlamında kabul edilmesine karşı çıktığı da belirtilmelidir. Zira Hanefilerce söz konusu zekat, yemin keffâreti, kazâyâ kalan Ramazan orucu gibi vakitsiz olan yükümlülüklerin fevri olarak yerine getirilmesi müstehaptır.²⁰⁴

Sonuç olarak edâlar Hanefilere göre vakitsiz ve vakitli olan şeklinde iki kısımda incelenirken Şafiîler edâların sadece bir vakitle kayıtlı olacağını vakitsiz edânın söz konusu olmayacağını benimsemişlerdir.

Hanefî ve Şafiî âlimleri talep edilen fiilin yerine getirileceği vakti detaylı incelemelere tabi tutmuşlardır. Mesela farz olan öğle namazının edâ edilebileceği vakit söz konusu ibâdetin bir defa ve birden fazla yapılmasına münasip bir zaman dilimi iken; Ramazan orunun ifâ edileceği vakitte yalnızca o günün orucunu tutmaya uygun bir vakit olmaktadır. Bu ve benzeri durumlardan hareket eden fakihler edânın ifâsı açısından zamanı üç kısma ayırmışlardır. Bunlar; mudayyak, müvessa ve zü's-şebiheyin şeklinde isimlendirilmişlerdir.²⁰⁵ Yalnız bu taksim Hanefî mezhebinine aittir. Şafiîlerce edâ müvessa ve mudayyak olarak iki kısma ayrılmaktadır.²⁰⁶ Edânın vakit ile olan ilişkisi

²⁰³ Gazâlî, *Mustasfâ*, I, 179-180; Celâleddin el-Mahallî, *el-Bedrü't-Tâli*, I, 108-109.

²⁰⁴ Cessâs, *Fusûl*, I, 300; Serahsî, *Usûl*, I, 29; Gazâlî, *Mustasfâ*, I, 179-180; Celâleddin el-Mahallî, *el-Bedrü't-Tâli*, I, 108-109.

²⁰⁵ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 71; Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 314; Serahsî, *Usûl*, I, 30.

²⁰⁶ Gazâlî, *Mustasfâ*, I, 179-180; Mahallî, *Bedrü't-Tâli*, I, 109; Necmüddîn et-Tûfî, *Şerhu Muhtasarı Ravza*, Müessetü'r-Risâle, 1987, I, 312.

söz konusu üç kısmın anlaşılması ve mezheplerin bu bölümler hakkındaki düşüncelerinin bilinmesiyle tam olarak ortaya çıkacaktır.

2.1.2.4.1. Geniş Vakit (Müvessâ')

Bu vakitte, istenilen fiil ile aynı cinsten olan başka bir ibâdetin edâ edilmesi mümkün ise bu zaman diliminde edâsı talep edilen vâcib (müvessâ') geniş vakitli vâcib olarak isimlendirilir.²⁰⁷ Hanefî mezhebinde bu türden zaman dilimi, edâsı istenilen fiilin zarfı, edânın şartı, vücûbiyetin sebebi olarak isimlendirilmiştir. Beş vakit farz namazın durumu bu kısma örnek olmaktadır. Mesela ikindi namazı vaktinde hem günün ikindi namazı, hem de kazâya kalan başka namazlar kılınabilmektedir. Ya da bu vakitte birden fazla ikindi namazın kılınması mümkündür. Burada vaktin namaz için zarf olması söz konusu zaman diliminde aynı ibâdetten birden fazla yapılabilme imkânı ile alakalıdır. Ayrıca bu vakit edânın şartıdır ki vakit olmadığı anda edâdan söz etmek mümkün değildir. Son olarak ise burada talep edilen vâcib bu vakitle tahakkuk etmiş yani vakit vâcibin sebebi olmuştur.²⁰⁸

Bu sebeple geniş vakitli bir vâcibin diğer ifadeyle vâcib için zarf olan bir vakitte edânın sahih olarak gerçekleşebilmesi için söz konusu fiili tayin etmek için niyet edilmesi gereklidir. Aksi takdirde yani müvessâ' vakitte bir fiil niyet edilmeden îfâ edilirse makbul olarak değerlendirilmeyecektir. Çünkü söz konusu vakitte hangi vâcibin îfâ edilmek istendiğini ortaya konulmadan yani niyet olmaksızın yapılan eylemin o vâcib için gerçekleştirildiğine hükmedilemeyecektir. Bu duruma göre, bir kişi öğle namazının vaktinde, öğle namazının farzına niyet ederek dört rekât namaz kılsa, bu ibâdeti edâ etmiş ve zimmetinden söz konusu borç düşmüş olacaktır. Fakat kişi herhangi bir niyet etmeden namaz kılsa öğleyi edâ etmiş olmayacaktır. Öğlenin farzına değil de bir kazâ veya nâfile namaza niyet ederek kılsa, bu halde kişinin namazı niyetine göredir. Böylece her iki durumda öğle namazının farzı mükellefin zimmetinden düşmediğine hükmedilir.²⁰⁹

²⁰⁷ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, 71; Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 314-315; Serahsî, *Usûl*, I, 30; Molla Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, 33; Gazâlî, *Mustasfâ*, I, 179-180; Mahallî, *el-Bedrü't-Tâli*, I, 109; Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, I, 267-268.

²⁰⁸ Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 314-315; Serahsî, *Usûl*, I, 30; Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, 33.

²⁰⁹ Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 337-338; Buhârî, *Kesfü'l-Esrâr*, I, 337-338.

Müvessâ vakit hakkında iki hususun açıklanması elzemdir. Bunlardan birincisi Hanefîler bu tür edâlarda vaktin, vâcibin sebebi olduğu belirtirken, Şâfiîler bu görüşü neden benimsemişlerdir? İkinci olarak müvessâ vakitle emrin gereği üzerinde dikkatlice düşünülünce kısmen bir tezatlık olduğu düşünülmektedir. Zira bir taraftan söz konusu vâcibin yerine getirilmesi emredilirken diğer taraftan bu vâcibin geniş bir zaman diliminde yapılabileceği belirtilmektedir. Bu durumu göz önünde bulunduran âlimler bu konu hakkında farklı görüşleri benimsemişlerdir. Bu düşüncelere yer vermeden önce ilk maddenin açıklanmasında fayda vardır.

İslâm hukuk metolojisinde emir lafzının ayrı bir kıymeti vardır. Fakihler bu lafzı ayrıntılı olarak ele almış, üzerinde konuşulması gereken hususları tartışmış ve her bir mezhep emir hakkında kendi usûl esaslarını belirlemiştir. Emir hakkında tartışma konularından biri olan emrin tekrarı, vaktin sebep olarak kabul edilmesiyle doğrudan alakalıdır. Hanefî mezhebinde tercih edilen görüşe göre yap, kıl, ver vb. emirlerin tamamı tekrar ifade etmemekte ve tekrar etme ihtimali de bulunmamaktadır. Bu sebeple tekrarı olan namaz, zekât, Ramazan orucu gibi ibâdetler sebeplerle ilişkilendirilmiştir. Şöyle ki şu âyette “Güneşin zevalinden gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl.” buyrulmuştur. Emir lafzının tekrara delalet etmediğini dikkate alan Hanefîler, günde beş vakit namazın tekrar etme gerekçesini zamanla ilişkilendirmişlerdir. Belli vakitler o zamana ait olan namazın sebebi yani illeti kabul edilmiştir.²¹⁰ Böylece ibâdetler başta olmak üzere emirlerin tekrarını bu yolla çözüme kavuşturmuşlardır. Bu görüşün doğal sonucu olarak ise bu kısımdaki vakit, vâcibin sebebi olarak kabul edilmiştir.

Şâfiî mezhebinde tercih edilen genel görüşe göre ise emir lafzı kendisi doğrudan tekrara delalet etmese de bu ifadenin talep anlamında olduğu dikkate alınarak tekrara ihtimali olduğu benimsenmiştir. Bu sebeple ibâdetlere dair emirlerin tamamını doğrudan nasslarda yer alan emir sığalarına izafe etmişlerdir. Böylece vakit edânın gerçekleşmesi için gereken bir şart olarak kabul edilmesine rağmen vâcibin sebebidir şeklindeki görüş reddedilmiştir.²¹¹

²¹⁰ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 45; Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, II, 492-520; Serahsî, *Usûl*, I, 22, 34, 102-103; Semerkandî, *Mîzân*, II, 1024-1027; Şâşî, *Usûl*, 108.

²¹¹ el-Gazzâlî, *Mustasfâ* I, 159-168; Fahreddin er-Râzî, *Mahsûl fî'İlmi Usûli'l-Fıkḥ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, tsz., II, 107-113; Bedereddîn ez-Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkḥ*, II, 385-388.

Müvessâ vaktin ikinci tartışma konusu ise söz konusu vâcibin bu geniş zaman diliminin hangi kısmı ile ilişkilendirileceği meselesidir. Bu konu dört kısımda ele alınmaktadır. Bunlar:

1- İslâm âlimleri talep edilen fiilin müvessâ vakit içerisinde ilk vakitte edâ edilmesi halinde kişinin zimmetinden bu yükümlülüğün düşeceği hususunda ittîfâk etmişlerdir.²¹² Bu kısma katılan âlimlerin müvessâdan kasıtları söz konusu vâcibin vaktin ilk anına izafe edilmesidir. Fakat bir sebeple edâ gerçekleştirilemezse vâcib ikinci kısma izafe edilmektedir. Vâcibin ifâ edilmesi gereken müvessâ vakit içerisinde bir sebeple tehir edilir ve edâ için bir yer kalırsa vâcib de bu vakte nispet edilir. Mesela kişi öğle namazını ilk anda edâ etmez tehir ederse vücûbiyet bir sonraki zaman dilimine izafe edilir. Kişi bu kısımda da namazını ifâ etmez ve namazın son vakti gelirse artık vücûbiyet son an ile ilişkilendirilir. Çünkü bu zaman diliminde Allah bir emir buyurmuştur ancak yapılacağı zaman için bir kısıtlama yapmamıştır. Bu sebeple mükellef kendi tercih ve iradesi ile talep edilen fiili gerçekleştireceği zamanı belirlemektedir.²¹³ Bu durum kişinin bir terziye kumaş verip bu parçadan kendisine bir ay süre içerisinde bir gömlek dikmesini istemesi gibidir. Terzi isterse aynı gün isterse otuzuncu günde bu gömleği dikmeye hak sahibi ise mükelleflerin durumu da bu şekildedir.²¹⁴ Şu hususta belirtilmelidir ki Hanefilere göre müvessâ vakitte niyet şart olduğundan kişinin son zaman diliminde namaz kılarken niyet etmesi aynı şekilde gereklidir.²¹⁵

Mükellef olan kimse örneğin öğle namazını vaktinin ilk anına şahit olunca namazını belirlenen zaman içerisinde kılmak düşüncesiyle bir sonraki dilime tehir edebilir. Kişi ibâdetini daha sonraki bir zamanda yapmaya niyet ettiği halde ölür ya da namazın kendisinden düşmesini gerektirecek bir durumla karşılaşırsa ilk anda namaz kılmadığı için sorumlu tutulmayacaktır. Zira bu kimsenin durumu namaz vakti süresince baygın veya aklî melekeleri yitiren kişi gibidir.

²¹² Cessâs, *Fusûl*, I, 307; Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 73; Pezdevî, *Kenzü'l-Vüsûl*, I, 317; Serahsî, *Usûl*, I, 31; Tâcüddîn es-Sübkî, *Rafû'l-Hâcib an Muhtasarı İbni Hâcib*, I, 521; İbni Neccâr, *Şerhu Kevkeb*, 369.

²¹³ Cessâs, *Fusûl*, I, 307; Pezdevî, *Kenzü'l-Vüsûl*, I, 317-319; Serahsî, *Usûl*, I, 31; Gazâlî, *Mustasfâ*, I, 179-80; Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, I, 68.

²¹⁴ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 73.

²¹⁵ Pezdevî, *Kenzü'l-Vüsûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 337.

Fakat kişi namazını tehir eder ve vâcibin izâfe edildiği son zaman diliminde de ibâdetini ifâ etmezse bu kimse asî olmuş olur ve günahkâr sayılır.²¹⁶ Ayrıca kişi namaz gibi müvessâ bir vâcibi tehir ederse Hanefilere göre sebebiyet ikinci kısma geçer buradan tehir ederse diğer kısma şeklinde değişiklik arz eder. Şâyet kişi vâcibin edâsını vaktin bir kısmında yaparsa sebep kesin olarak bu kısma izafe edilir. Fakat bu kısımlarda yapmazsa sebep en son kısma nispet edilir. Kişi bu zaman diliminde de edâyı gerçekleştirmez ve vakit çıkarsa sebep tüm vakte izafe edilir. Kişinin zimmetinden bu borcu düşürebilmesi için vâcibin kazâsı talep edilir.²¹⁷

Müvessâ bir vâcibin son anında kâfir iman etse, çocuk buluğa erse ya da hayızlı kadın temizlense vücûbiyet vakit ile sabit olduğundan bu kimselerin söz konusu ibâdetlerini yerine getirmesi istenmektedir.²¹⁸

2- Bu görüşe göre vücûbiyet vaktin tamamına taalluk etmektedir. Zira vaktin başı, ortası veya sonunun diğer bir kısma üstünlüğü söz konusu değildir. Bu sebeple vâcip için belirlenen müvessâ vaktin tamamı vücûbiyetin sebebidir.²¹⁹ Bazı Mâliki usûlcüleri, Kerhî gibi bazı Hanefî âlimleri,²²⁰ Şâfiî mezhebinden Râzî ve Hanbelîler²²¹ bu görüşü savunmaktadırlar. Bu âlimlere göre vâcibin sebebi vaktin ilk cüzüne izafe edilirse kişi namazını ikinci bir kısma tehir ederse bu kimsenin ibâdeti edâ değil, kazâ olacaktır. Aynı şekilde sebebiyet vaktin sonuna taalluk ettiği benimsenirse mükellef namaz vaktinin ilk anında ibâdetini ifâ ederse bu durumda vücûbiyetten önce namaz kılmış olacaktır. Bu sebeple vücûbiyet tüm zamana taallük ettiği kabul edilir ve mükellef bu kısımdan dilediği zamanı tayin ederek edâsını gerçekleştirir.²²²

3- Bu görüşe göre vücûbiyet vaktin son kısmıyla ilişkilendirilmelidir. Iraklı Hanefîleri âlimler genel olarak bu görüşü savunmuşlardır. Zira kişi öğle namazını dilediği vakitte edâ etme hakkına sahiptir. Ancak mükellef söz konusu edâyı vaktin son anına kadar tehir etmesi halinde vücûbiyetin son vaktin taalluk edeceği kesinleşmiştir. Ayrıca kişi edâyı ilk anda kendisi tayin ederek ifâ ettiğinde vücûbiyeti kendisi

²¹⁶ Cessâs, *Fusûl*, I, 311; Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 321.

²¹⁷ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 74; Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 330.

²¹⁸ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 74.

²¹⁹ Tâceddîn es-Sübkî, *Refü'l-Hâcib*, I, 522; İbni Neccâr, *Şerhu Kevkeb*, 369.

²²⁰ Cessâs, *Fusûl*, I, 309; Serahsî, *Usûl*, I, 32.

²²¹ Tâceddîn es-Sübkî, *Refü'l-Hâcib*, I, 522

²²² Cessâs, *Fusûl*, I, 309; Serahsî, *Usûl*, I, 32; Gazâlî, *Mustasfâ*, I, 179-180; Tâceddîn es-Sübkî, *Refü'l-Hâcib*, I, 522; İbni Neccâr, *Şerhu Kevkeb*, 369-373.

kesinleştirmektedir. Oysaki edâyı ilk anda yerine getirmediği zaman vücûbiyetin ilk ana izafe edilmesini ortaya koyan bir delil bulunmayacaktır. Bu gerekçe sebebiyle vücûbiyetin son ana taallük ettiği kabul edilmelidir.²²³ Bu görüşü savunan Iraklı Hanefî usûlcülerin de kendi aralarında bir takım ihtilaflar yaşadıkları da belirtilmelidir.²²⁴

4- Bu görüşe göre ise vücûbiyet vaktin ilk anına taalluk etmektedir. Bu kısım ile ilk görüş arasındaki temel fark; bu düşüncede olan âlimlere göre vücûbiyetin bir sonraki zaman dilimine aktarılması mümkün değildir. Oysa ilk görüşe göre vücûbiyet ilk ana izafe edilmekte ancak sırayla vaktin sonuna kadar ilerleye bilmekteydi. Bu kısmı benimseyen usûlcülerin Şâfiîler olduğu kabul edilmektedir.²²⁵

Âlimlerin bu konu hakkındaki ihtilafına bir örnek vererek müvessâ vâcibi bitireceğiz. Bir kimse vakti giren bir ibâdeti daha sonra edâ edemeyeceğini bildiği halde tehir etmesi ittîfâkla haramdır. Fakat kişi söz konusu ibâdeti ileri bir zaman diliminde yapabileceği düşüncesi ile tehir ederse ve sonrasında bu vâcibi ifâ ederse cumhura göre bu fiil edâ olacaktır. Fakat Şâfiîlerden Râzî'ye göre bu kazâ olacaktır. Çünkü vücûbiyet vaktin ilk anına taalluk etmektedir ki kişi bu zamanı kaçırmıştır.²²⁶

2.1.2.4.2. Dar Vakit (Mudayyak)

Dar vakte sahip olan bir vâcipte ise yalnızca bir vacib, edâ edilebilmektedir. Hanefî usûlcüleri bu kısım için vaktin vacibe mi'yar, vücûbiyet için sebep kılındığını ifade etmişlerdir. Ramazan ay'ı bu kısma örnek teşkil etmektedir. Zira bu ayda başka bir oruç tutulamamaktadır. Bu nedenle Hanefîlerce sıhhatli mukim bir kimse Ramazan ayında nâfile bir oruca niyet etse bu kişinin tutmuş olduğu oruç yine Ramazan orucu sayılır.²²⁷

Hanefîlerin bu vakit için mi'yar deme sebebi söz konusu zamanın vâcibin tamamını kapsıyor olmasıdır. Ramazan orucu örneğine bakıldığında bu ibâdet imsak vaktiyle vücûbiyeti oluşmuştur. Ramazan orucunun vâcip olması hususunda sebep olan vakit ise imsak ile iftar arasındaki zamandır. Burada edâ edilecek olan ibâdete tayin edilen zamandan eksik veya fazla değildir. Bu sebeple vâcip, sebep olan vaktin tüm

²²³ Cessâs, *Fusûl*, I, 309; Serahsî, *Usûl*, I, 32.

²²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Cessâs, *Fusûl*, I, 309-312.

²²⁵ Gazâlî, *Mustasfâ*, I, 179-180; Zerkeşî, *Bahr*, I, 267-268;

²²⁶ Gazâlî, *Mustasfâ*, I, 179-180; Zerkeşî, *Bahr*, I, 270-271; Tâceddîn es-Sübkî, *Refû'l-Hâcib*, I, 524-526.

²²⁷ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, 71; Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 317; Serahsî, *Usûl*, I, 36; Zerkeşî, *Bahr*, I, 166; Mahallî, *Bedrü't-Tâîl*, I, 109; İbni Neccâr, *Şerhu Kevkeb*, 369.

kısmını kapsadığı ve kendi cinsinden başka bir ibâdeti ifâ etmeye imkân tanımadığı için mi'yar olmuştur.²²⁸

Mudayyak vakit mi'yar olduğu ve vücûbiyetin sebebi olduğundan bu zaman diliminde talep edilen hangi vâcip ise doğrudan o vâcip gerçekleşecektir. Şeriatın kendisi için bir zaman tayin etmediği Ramazanın kazâsı gibi oruçlarda ise diğer oruçlar ile karışmaması için kişinin niyeti ile bunu teyit etmesi gerekir. Şeriatın Ramazan'ın kazâsı ve yemin keffareti gibi mutlak bıraktığı kişinin de kendisini kayıtladığı şeylerde kişi tarafından benimsenen kayıt esas alınmaktadır. Mesela bir kimse daha önceden falan günde diyerek kazâ oruç tutmak için bir gün belirlemiş olsa sonra o gün geldiğinde nâfile oruca niyet etse burada orucu kazâ için olacaktır. Zira Şâri' kazâ için bir zaman belirlememiş olsa da kişi kendisi için bir gün belirlediğinden bu vakit artık mi'yar vakte dönüşmüştür.²²⁹

2.1.2.4.3. İkisine de Benzeyen (Zû's-Şebeheyn)

Zû's-Şebeheyn vacipte zaman dilimi bir yönüyle dar, diğer yönüyle geniş vakitli vacibe benzemektedir. Bu türden bir zaman; vakt-i meşkûk veya vakt-i müşkil olarak da isimlendirilmektedir. Bu kısım daha çok Hanefî mezhebinde kabul görmektedir. İmam Pezdevî bu kısmı vaktin kendisine mi'yar kılındığı ama vücûbiyet için sebep kılınmayan şeklinde isimlendirmiştir. Bu kısma hac ibâdeti örnek olarak zikredilebilir. Hac ibâdetinin vakti belirli aylar olması ve o aylar içinde yalnızca bir defa yapılabilmesi hasebiyle mudayyak vakitli vacibe, bir senenin sadece bazı aylarında haccın rükünlerin yapılıp tamamında ikinci bir fiili yapacak kadar vakit olması açısından da geniş vakitli vacibe benzemektedir. Kişi mutlak bir hacca niyet ederse, haccını edâ etmiş olmaktadır. Fakat kişi niyetiyle nâfile haccı kast ederse müvessa' vakte benzediğinden haccı nâfile olacaktır.²³⁰

2.1.3. Edânın Kısımları

Edânın talep edilen fiili şartlarına uygun olarak yerine getirmek anlamında olduğu ifade edilmişti. Ancak bazen edâ ile ifâ edilmesi hususunda tüm şartları ile gerçekleşmeyebilmektedir. Bu hususu göz önünde bulunduran usûlcülerin ekseriyeti

²²⁸ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, 71; Serahsî, *Usûl*, I, 36; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 315, 338.

²²⁹ Serahsî, *Usûl*, I, 38-39.

²³⁰ Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 317; Serahsî, *Usûl*, I, 42; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 362.

edâyı, dinen veya hukuken aranan bütün şart ve vasıfları bünyesinde bulundurup bulundurmaması yönünden “mahza kâmil, mahza kâsır ve kazâyâ benzeyen edâ” şeklinde üçe ayırırken²³¹ bir takım usûlcüler ise edâyı iki kısımda ele almışlardır. Cumhûrun dışında taksim yapan Şâî ve Pezdevî edânın kâmil ve kâsır olarak iki kısımdan meydana geldiğini ifade ederken,²³² Molla Hüsrev ise edâyı mahza ve kazâyâ benzeyen edâ olarak ikiye ayırır. Sonra ise mahzayı da kendi içerisinde mahza kâmil ve mahza kâsır edâ olarak iki kısma ayırmaktadır.²³³ Yine Serahî edâyı muvakkat olanın ifâsını vakti içerisinde, gayri muvakkat olanın ifâsını ise yaşadığı müddet içerisinde yerine getirmesi gerektiğini söyledikten sonra edâyı üç kısma ayırmıştır.

Debûsî ise farklı bir taksim ile edâyı (hükümü açısından) vacip -vaktinde kılınan farz namaz gibi- ve vacip olmayan -nâfile gibi- diye iki kısma ayırdıktan sonra ise nâfileyi de kendi içinde iki kısma ayırmış ve toplamda dört kısım olduğunu ifade etmiştir.²³⁴

Molla Fenârî ise edâyı cumhûrun yaptığı gibi üç kısma ayırmış ancak edânın ikinci kısmı olan kâsır edâyı fazlalık sebebi ile meydana gelen kusur ve eksiklik sebebi ile meydana gelen kusur olarak diğer usûlcülerin yapmadığı bir tasnife gitmiştir.²³⁵ Bu tasnif ile ilgili ayrıntı kâsır edâ bölümünde zikredilecektir. İbni Nüceym de edâyı dört kısma ayırarak bunları mutlak, mahza, gayri mahza ve kazâyâ benzeyen edâ şeklinde isimlendirirken edânın iki kısmı olan kâmil ve kâsır edâ adını zikretmemiştir.²³⁶

Büyük Haydar Efendi ise kitabında öncelikle edâyı üçe ayırmış sonra da edâyı mahza ve kazâyâ benzeyen edâ olarak ikiye taksim etmiş ve asıl taksimin ise bu olduğunu ifade etmektedir. Birinci kısım olarak mahza diyerek bu edâ tipinin hiçbir şekilde kazâyâ benzemediğini saf olduğunu diğerinin ise kazâyâ benzediğini ifade etmektedir.²³⁷ Yani bu ikili taksimi yapan usûlcüler edâyı aslında kazâyâ yakınlığı, benzerliği olup olmaması açısından değerlendirmektedirler.

²³¹ Bardakoğlu, “Edâ”, 389; Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 201; Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkıh*, 53; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi* ' I, 206; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 68.

²³² eş-Şâî, *Usûlü's-Şâî*, 73; Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 238.

²³³ Molla Hüsrev, *Mirkâtu'l-Vusûl*, 49-50;

²³⁴ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, 93.

²³⁵ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi* ' I, 206.

²³⁶ İbn Nüceym, *Fethu'l-Gaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 53.

²³⁷ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 69-70.

Edânın bir diğer taksimi ise hukûkullahta olan edâ ve hukûku'l-ibâdda olan edâ şeklindeki ikili taksimdir. Molla Fenârî kâmil, kâsır ve kazâya benzeyen edânın üç kısmının hem Allah haklarında hem de kul haklarında ortak olduğunu ifade eder.²³⁸ Allah hakkı ve kul hakkı olarak yapılan taksimi diğer usûlcülerde de bulmak mümkündür.²³⁹

Usûlcüler edânın kâmil, kâsır, kazâya benzeyen edâ ve diğer kısımlarını ve yine Allah hakkı ve kul hakkı ile bağlantılı olan kısımlarını söylerken gelende kâmil ve kâsır kısımları üzerinde durarak bir tasnif yapmışlardır. Biz tezimizde edâ ve kazânın kısımlarını akılda kalıcı olması ve konuları ele alış biçimimizi ifade etmesi için edânın kısımlarını tablo haline dönüştürdük.²⁴⁰

2.1.3.1. Mahza/Sırf Kâmil Edâ ve Hükmü

İslâm hukukçuları kâmil edâyı şu şekilde tarif ederler: Emredilen şeyi, emredildiği aslının²⁴¹ ve vasıfların tamamını kapsayacak biçimde yerine getirmektir.²⁴² İbn Nüceym mahza edâyı şöyle tarif eder: İstenilen bir şeyi, vacib, sünnet ve menduplarından olan bütün meşru nitelikleri ile yerine getirilen edâ türüdür.²⁴³ Yine bu tariflere yakın bir şekilde Habbâzi sırf kâmil edâyı şöyle tanımlar: “Meşru kılındığı vasıf üzere edâ edilen şeydir.”²⁴⁴ Bu tür edâya mahza/sırf edâ denilmesinin sebebi hiç bir şekilde kazâya benzememesinden, emrin mucebının kâmil bir surette îfâ edilmesinden²⁴⁵ ve kendisinde herhangi bir şüphe barındırmamasından²⁴⁶ dolayıdır.

Allah haklarından olan, kişinin vaciplerine, sünnetlerine ve adabına dikkat ederek cemaatle beraber edâ ettiği namaz²⁴⁷ bu konunun örneklerindendir. Çünkü bu edâ çeşidi detaylarına dikkat edilerek ve özenilerek yerine getirilmeye bağlanmıştır.²⁴⁸

²³⁸ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi* ' I, 206.

²³⁹ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 238; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 189.

²⁴⁰ Bakınız EK 1.

²⁴¹ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi* ' I, 211.

²⁴² Serahsî, *Usûl*, I, 48. Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 219. İbn Nüceym, *Fethu'l-Gaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 47; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi* ' I, 206; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 70.

²⁴³ İbn Nüceym, *Fethu'l-Gaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 53.

²⁴⁴ Habbâzî, *el-Mugnî fî Usûli'l-Fıkıh*, 53.

²⁴⁵ Pala, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Emir ve Nehiy Yorumu*, 289.

²⁴⁶ İbn Nüceym, *Fethu'l-Gaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 47.

²⁴⁷ Habbâzî, *el-Mugnî fî Usûli'l-Fıkıh*, 53; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 70.

²⁴⁸ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 219; Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, 47-48.

Zikri geçen şartlara riâyet ederek namazını edâ eden kimseye müdrik²⁴⁹ denir. Yani namaza imam ile başlayıp imam ile bitiren kimsedir.²⁵⁰ Zira burada sadece namaz kılmak emredilmemiş ayrıca namazın cemaatle ve ta'dîl-i erkân'a uygun olarak îfâsı şart koşularak kılınması da istenmiştir. Dolayısıyla namazı bu haliyle kılmak emredilen şeyi istenilen şeklinin en üst seviyesiyle yerine getirmekle olur ki buna da kâmil bir edâ ismi verilir.²⁵¹ Yani vasıflarında herhangi bir eksiklik meydana gelmeden kılınan namazdır.

Ancak bu namaz Şari' tarafından cemaatle kılınması emredilen farz ve teravih namzlarıdır. Yine Ramazan ayında cemaatle kılınan vitir namazı için de bu durum söz konusudur. Cemaatle edâ edilmeyen nâfile ve Ramazan ayı dışındaki vitir namazında ise cemaatle bu namazları kılmak eksiklik vasfı olur ki âlimler bu durumu zaid parmakları olan ele benzetmişlerdir. Burada şer'an böyle bir teşvikin olmamasından dolayı bu namazları cemaatle edâ etmek onların sıfatlarında bir eksiklik meydana gelmesine yol açar. Bu ise edânın emredilen niteliklerinde bir eksiklik meydana getirmesinden ötürü kâmil bir edâyı meydana getirmez. Bu edâ türü (cemaatle namaz) kâsır edâ türüne kıyasen yirmi yedi kat daha üstün olduğunu ifade eden hadis²⁵² ile bilinmektedir. Ancak bu durum namaza imam ile başlayıp imam ile bitiren kimse için söz konusudur. Yani imama uyan kimse lâhik ve mesbuk durumuna düşmemesi durumunda söz konusudur.²⁵³

Mahza edânın Allah haklarından olan diğer bir örneği ise Kâbe'yi tavaf ederken abdestli bir şekilde tavaf yapmaktır.²⁵⁴ Burada Kâbe'yi tavaf etmek edâ olurken abdestli bir şekilde tavaf etmek ise bu edânın kâmil bir şekilde yerine getirilmesinin şartıdır.

Mahza edânın, kul hakları kapsamında değerlendirilen muamelat örnekleri ise şöyledir: Gasp edilen bir malın sahibine teslim esnasında gasp ettiği andaki vasıfları ile üzerinde herhangi bir borç, cinâyet olmadan ve hissi bir eksiklik olmadan teslim

²⁴⁹ Sirâcüddin Amr b. İbrahim b. Nüceym, *Nehrü'l-Fâik Şerhu Kenzü'd-Dakâik*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2002, I, 248.

²⁵⁰ eş-Şâî, *Usûlü's-Şâî*, 72-73.

²⁵¹ Pala, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Emir ve Nehiy Yorumu*, 295.

²⁵² Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Müsnedü's-Sahîh*, İhyâu't-Türasü'l-Arabi, Beyrut, "Salât", 650.

²⁵³ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 219; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi* ' I, 206 -207.

²⁵⁴ eş-Şâî, *Usûlü's-Şâî*, 73.

etmektir. Diğer bir ifade ile gasp edilen malın bi zâtihi kendisini vasıflarında herhangi bir değişiklik olmaksızın teslim etmektir.²⁵⁵

Gasp ettiği yiyeceği veya elbiseyi mal sahibinin bilgisi olmadan ve vasıflarını değiştirmeden ona yedirmesi veya giydirmesi de bu konunun misallerindendir. Bu konu fıkıh usulüne dair kitaplarda şöyle geçer: Gasp edilen bir yiyeceğin veya elbisenin gasp eden tarafından, mal sahibine verilmesi ve bu kişinin de onun kendisinin olduğunu bilmeden yiyerek tüketmesi, satması veya hibe edip teslim etmesi ile elinden malı çıkarması durumunda malı gasbeden kişi vermiş olduğu bu malı Hanefilere göre ve Şâfiîlerin tercih edilen görüşüne göre mal sahibi bu malı kendi ihtiyari ile tüketmesinden dolayı gasp eden kişi bunu edâ etmiş ve sorumluluğundan kurtulmuş olur. Bundan sonrasında mal sahibinin bu malı tekrardan talep etme hakkı yoktur.²⁵⁶

Ancak İmam Şâfiî'nin kavli kadimine göre burada bir cehalet olması sebebiyle İmam Şâfiî bunu kabul etmez.²⁵⁷ Serahsî, İmam Şâfiî'nin görüşünü şu şekilde gerekçelendirir: Gasp edilen malın şeran teslim edilmesi emredilmiştir. Ancak buradaki teslim edilen malda ise bir aldatma söz konusudur. Bu sebeple bu emredilenin şeyin edâsı olmamaktadır. Serahsî, İmam Şâfiî'yi şu şekilde reddeder: Gasp eden kimsenin bunun kendi malı olduğunu söyleyip onu aldatması başka bir şey iken gasp ettiği bir malı sahibine teslim edip edâyı yerine getirmesi başka bir durumdur. Burada kişi her ne kadar aldatılsa da nihayetinde malına sahip olması gasp eden kişi açısından edâyı yerine getirdiğini ifade eder.²⁵⁸ Molla Fenârî meseleyi şöyle değerlendirmiştir: Bu malın sûraten mal sahibinin kendi mülküne ulaşması ve manen ise istediği şekilde bunun ile tasarruf edebilmesi bu malın kendi mülkü olduğunu bilmemesi veya bu malda tasarrufun gerçekleşeceğini bilmemesi bu teslimin edâ olmasına engel değildir.²⁵⁹

Satılan malın bizatihi kendisini müşteriye teslim etmek, yani satılan malın akdin gereğine uygun olarak sağlam bir şekilde teslim etmek de sırf kâmil edâya bir örnek

²⁵⁵ İbni Nüceym, *Fethü'l-Gaffâr*, 55; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 189. Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 238; eş-Şâfi, *Usûlü's-Şâfi*, 73.

²⁵⁶ Serahsî, *Usûl*, I, 53; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 245; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi* ' I, 211. eş-Şâfi, *Usûlü's-Şâfi*, 73; Şemsüddin Mudammed b. Ahmed Hatib eş-Şirbînî, *Müğni'l-Muhtâc*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye 1415/1994, III, 151.

²⁵⁷ Hatib eş-Şirbînî, *Müğni'l-Muhtâc*, III, 151.

²⁵⁸ Serahsî, *Usûl*, I, 53.

²⁵⁹ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi* ' I, 211.

olarak zikredilebilir.²⁶⁰ Buna göre satılan malın vasıflarında herhangi bir değişiklik veya satım esnasındaki maldan başka bir malı müşteriye teslim etmek bu edâyı kâmil edâ dairesinden çıkarıp kâsır edâ alanına dâhil edecektir.

Muamelata dair diğer misaller ise sarf ve selem bedellerinin akit esnasında belirlendiği şartlar üzere teslim edilmesi²⁶¹ ve borç alınan şeyi de ödemek de kâmil edânın örneklerindendir.²⁶² Ancak borçla ilgili akla şöyle bir soru gelebilir: “Borcun tahsili esnasında aynî değil de misli verilmektedir. Ancak kâmil edânın şartı ise ödenilen şeyin misli bir tarafa vasıflarında dahi bir değişikliğin olması söz konusu değildir. Buna Buhârî ve Habbâzî şu şekilde cevap vermişlerdir: Borcu ödeme her ne kadar aynı değil de misli ile olsa da onun ikinci bir şekilde yerini tutacak bir şey olmaması sebebiyle misli ile ödenmesi de kâmil edâ kabul edilmiştir. Bundan dolayı selem ve sarfta kabz edilen mal hak edilen şeyin bizatihi aynı olduğu kabul edilir. Eğer durum böyle olmazsa sarfın bedelini, selem anaparasını ve kendisinde selem yapılan mal kabzdan önce teslim alınmış olur ki bu da haramdır.²⁶³ Bu konuya İbn Nüceym ise şöyle açıklık getirir: Gasp edilen ve satılan malın aynının teslim edilmesinde verilecek olan malın hakiki anlamda aynını teslim etmek söz konusu iken sarf ve selem akitlerinde ise bedellerinin teslim edilmesi hakikaten değil de hükmen o malın aynını teslim etmek söz konusudur.²⁶⁴ Çünkü burada aslını ödemek mümkün olmayınca hükmen aslı gibi olan bedelleri ödenmektedir. Bu kazâ olmadığı gibi kâsır edâ da olmaz. Çünkü bunlarda hem aslını hem de vasfını ifâ etmek vardır.²⁶⁵

Kâmil edâ suretinde yerine getirilen şey sahibinin uhdesinden/sorumluluğundan çıkmaktadır.²⁶⁶ Buna göre şöyle diyebiliriz: Bir malı gasp eden o malı sahibine satsa veya ona rehin bıraksa veya ona hibe edip teslim etse, bunun o malı gasp edenin uhdesinden çıktığı ve bunun bir hakkın edâsı olduğu kabul edilir. Bu teslim ile mal onun uhdesinden çıkmış olup hakkın edâsı/îfâsı olarak aynı şekilde gerçekleşir. Bu esnada telaffuz edilen bey ve hibe vb. lafızlar ise “Ukudda itibar mekasid ve meaniyedir; elfaz

²⁶⁰ Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 189; Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 238; eş-Şâsî, *Usûlü's-Şâsî*, 73; Serahsî, *Usûl*, I, 53.

²⁶¹ Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 189-190; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi* ' I, 211.

²⁶² Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 238; eş-Şâsî, *Usûlü's-Şâsî*, 73; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi* ' I, 211.

²⁶³ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 238; Habbâzî, *el-Mugnî fî Usûli'l-Fıkh*, 55.

²⁶⁴ İbn Nüceym, *Fethu'l-Gaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 55.

²⁶⁵ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi* ' I, 210 -211.

²⁶⁶ Serahsî, *Usûl*, I, 53; eş-Şâsî, *Usûlü's-Şâsî*, 73.

ve mebaniye değildir.”²⁶⁷“العبرة في العقود بالمقاصد والمعاني لا بالألفاظ والمباني” kaidesi gereği gasp eden kimsenin, mal sahibine ben bu malı sana satıyorum, hibe ediyorum, ikram ediyorum, rehin bırakıyorum gibi söylenen bu lafızlar lağiv olmuş olur. Çünkü gasp edenin buradaki maksadı bu malı sahibine teslim etmektir. Bu sebeple itibar, dilinde ki lafızlara değil, kalbindeki maksadadır.

Eğer bir yiyeceği veya elbiseyi gasp etse, sonra bunları sahibine bilgisi olmadan ikram etse veya giydirirse bu hakkı ödemiş olur.²⁶⁸ Fasit bir bey’de müşteri malı satıcıya ödünç verse veya ona rehin bıraksa veya kiraya verse veya onu sahibine satsa veya hibe edip teslim etse bu durumların hepsinde bu hakkı edâ etmiş olur.²⁶⁹

2.1.3.2. Mahza Kâsır Edâ ve Hükmü

Edânın ikinci kısmı olan mahza kâsır edâyı Şâî ve Serahsî, “emredilen şeyi emredildiği sıfatlarında bir noksanlık olduğu halde yerine getirmek”²⁷⁰ şeklinde tarif ederler. İbn Nüceym “mükemmilattan olan bir şeyi ihlal diye”²⁷¹ tanımlarken Molla Fenârî diğer âlimlerin yaptıkları tariflerden daha farklı olarak kâsırı, kusuru zaid ve kusuru nakıs olarak iki kısma ayırmıştır.²⁷² Kısacası mahza kâsır edâ, kâmil edâda şart olarak koşulan niteliklerin ihlal edildiği durumlarda meydana gelen edâ türüdür.

Bu konuya misal olarak hukukullah çerçevesindeki ibâdetlerden namaz örneğinde tadil-i erkâna riâyet edilmemesi zikredilebilir. Kişinin namaz kılması edâ olurken tadil-i erkâna dikkat etmemesi yani bu şartı ihlal etmesinden dolayı eyleminin kâsır bir edâ olarak meydana gelmesine sebep olmuştur. Yine Allah haklarından olan Kâbe’yi tavaf etmekle tavaf ibâdeti edâ edilirken, bu ibâdet esnasında abdestsiz olmak ise edânın kâsır olmasına sebebiyet verir.²⁷³ Bir başka mesele ise namazının istenen mükemmel şekli onun cemaatle ve tadil-i erkâna riâyet ederek kılınmasıdır. Kişinin cemaatle namaz kılmayı bırakıp tek başına namaz kılması da bu açıdan bir noksanlıktır. Bu da kâsır edâyı ibâdetler başka bir örnektir.²⁷⁴

²⁶⁷ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2017, 2.basım, I, 45, madde 3.

²⁶⁸ Serahsî, *Usûl*, I, 53.

²⁶⁹ eş-Şâî, *Usûlü’ş-Şâî*, 73.

²⁷⁰ Serahsî, *Usûl*, I, 48.

²⁷¹ İbn Nüceym, *Fethu’l-Gaffâr fi Şerhi’l-Menâr*, 53.

²⁷² Molla Fenârî, *Fusûlü’l-Bedâi’* I, 207.

²⁷³ eş-Şâî, *Usûlü’ş-Şâî*, 74 -75.

²⁷⁴ Habbâzî, *el-Mugnî fi Usûli’l-Fıkh*, 53; Molla Hüsrev, *Mirkâtu’l-Vusûl*, 48.

Daha önce tarifte de geçtiği üzere Molla Fenârî kâsır edâyı iki kısma ayırmıştır:

1. Kusuru Zaid Kâsır Edâ; Buradaki eksiklik aslına yapılan ziyadedden dolayı meydana gelen bir kusur türüdür. Buna örnek olarak münferiden kılınması gereken duhâ gibi bir namazı cemaatle kılınarak meydana getirilen kusurdur.²⁷⁵ Çünkü böyle bir namazı cemaatle kılmak Şari’ tarafından belirtilmemesinden bu bir kusurdur. Fakat bu kusur yapılan bir fazlalık tarafından meydana gelen bir noksanlıktır. Usûlcüler böyle bir kusuru zaid parmağı olan bir ele benzetmişlerdir.²⁷⁶ Bir elin parmaklarının eksik olması nasıl bir kusur ise aynı şekilde bir elin parmakların beşten fazla olması da bir kusurdur. Bu sebeple Şari’in cemaatle kılınmasını istemediği bir ibâdeti meşru kılınan niteliklerinden çıkarıp farklı bir sıfat eklemek de o ibâdetde bir noksanlığın meydana gelmesine yol açmaktadır.

2. Kusuru Nâkıs Kâsır Edâ:²⁷⁷ Nakıs kusura Allah haklarından olan ibâdetler alanından örnek ise imamın namaza başlamasından sonra imama uyan mesbukun²⁷⁸ durumudur. Söz konusu kişinin namazını Şari’ tarafından belirlenen vakitler içerisinde kılması açısından edâ olup ancak bunu imamın namazı bitirmesinden sonra tamamlarken ki durumu münferiden olması sebebi ile kâsır/eksiklik meydana gelmesinden dolayı buna kâsır edâ denilmiştir.²⁷⁹

Münferiden ya da mesbuk olarak namaz kılın kimseler edânın ikinci kısmının örneğidir.²⁸⁰ Ancak bunlardan münferiden namaz kılan imama hiç tabi olmazken mesbuk namazının bir bölümünde de olsa imama uymaktadır. Bu sebeple bunların namazlarının derecesi bir olmaması gerekir. Bu durumu ayrıntılı bir şekilde ele alan Buhârî ise şöyle izah eder: Mesbuk ile münferiden namaz kılanlar her ne kadar kâsır edâ noktasında bir olsalar da ancak bu kimselerin dereceleri farklıdır. Namazın en başından bir veya daha fazla rekâta yetişemeyen mesbuk ibâdetini vaktin içinde îfâ ettiğinden bu ibâdeti edâ eden konumundadır. Namazın başında imama yetişemediğinden kâsır edâ ile ibâdetini îfâ etmiştir. Ancak bununla beraber mesbuk yine de münferiden namaz kılan bir kişiden iki yönden daha üstün olmaktadır. Diğer bir

²⁷⁵ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi* ‘ I, 207.

²⁷⁶ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi* ‘ I, 207; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 219.

²⁷⁷ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi* ‘ I, 207.

²⁷⁸ Sirâcüddin Amr b. İbrahim b. Nüceym, *Nehrü'l-Fâik Şerhu Kenzü'd-Dakâik*, I, 248.

²⁷⁹ Serahsî, *Usûl*, I, 48.

²⁸⁰ Habbâzî, *el-Mugnî fi Usûli'l-Fıkıh*, 53; Serahsî, *Usûl*, I, 48.

anlatımla münferiden namaz kılan kişi mesbukun ibâdetinden eksiklik bakımından iki yönden daha eksiktir. Bu hususlar:

1. Mesbukun fiillerin bazı kısımlarında her ne kadar imamla beraber bu namazı edâ etmese de bu husus kısmen de olsa cemaat olma sıfatı vardır. Münferiden namaz kılанда ise bahsedilen husus söz konusu değildir.

2. Mesbuk her ne kadar tek başına kılsa da kaçırılmış olduğu rekâtlarda kıraat yapar ve imamdan sonra şaşırırsa sehiv secdesi yapmalıdır. Bu kişi her ne kadar imamdan sonra kılmadığı rekâtları tamamlarken kıraat yapıp ve yine tek başına namazını tamamlarken yanılrsa sehiv secdesi yapması gerektiği durumlarda münferiden namaz kılana benzemesinden dolayı kâsır edâ yapana, imama uymasından ötürü ve tek başına kıldığı rekâtlarda, kimsenin kendisine uyamaması sebebinden kâmil edâyâ benzeyen durumundadır. Netice olarak mesbukun kıldığı namaz, münferidin namazından iki açıdan daha az kusurludur.²⁸¹

Mesbukla ilgili olarak hadisi şerifte ما فاتكم فاقضوا “İmama yetiştiğiniz kadarını kılın yetişemediğiniz rekâtları ise kazâ edin”²⁸² buyrulmuştur. Rivâyette yer alan malumata göre mesbukun durumu asıl itibariyle kazâyı tamamlayan bir kimse olduğunu ifade etmiştir. Fakihlerin ifadelerine göre ise aslında mesbukun durumu kazâ eden değil, edâyı kâsır yapan kimsedir. Bu sebeple İmam Serahsî bu hadisi şu şekilde yorumlamıştır. Buradaki فاقضوا kelimesi her ne kadar kazâyı ifade etse de bu kelimeler birbirini yerine kullanımı -daha öncede geçtiği gibi- mecazen kullanımdır. Bu hadiste kazâ kelimesi bir hakkın yerine getirilmesi manası taşıdığından mecazen edâ manasında mesbukun namazını tamamlaması kast edilmiştir. Ya da imamın durumuna nazaran kazâ manasında olarak isimlendirilmiştir. Molla Fenârî de bu hadiste ki kazâ kelimesinin mecazi bir kullanım olduğunu ifade etmekte sonra da başka bir hadis rivâyeti ile buradaki “kazâ edin” ifadesinin “onu tamamlayın” “فأتموه”²⁸³ manasına geldiğini söz konusu hadis ile destekler.²⁸⁴ Bu rivâyet bizlere asıl itibariyle hadiste kast edilenin kazâ manasında olmayıp sadece mecaz olarak bir hakkın ödenmesi anlamında kullanıldığını ifade etmektedir.

²⁸¹ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 219.

²⁸² Abdurrazzâk b. Hemmâm, *Musannef*, II, 287.

²⁸³ Ebû Bekr Muhammed b. İshâk İbn Huzeyme. *Sahihu İbn Huzeyme*, Mektebü'l-İslâmi, Beyrut, tsz., II, 135.

²⁸⁴ Serahsî, *Usûl*, I, 48; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi*, I, 207.

Kul hakları kapsamında mutlak bir alış-veriş akdinde satıcının ayıplı bir malı alıcıya teslim etmesi de kâsır bir edâdır. Çünkü sahibine teslim edilen malın akit esnasında mutlak bir şekilde söylenmesinden dolayı böyle bir akitte ayıplı ve kusurlu mal vermek edânın tam gerçekleşmesine manidir.²⁸⁵ Satılan malın bizatihi kendisini değil de onun yerine başka bir malın müşteriye teslim edilmesi de akdin gereğine uygun olarak hareket edilmemesinden kâsır edâ şekilde gerçekleşmesine sebebiyet vermiştir.²⁸⁶

Muamelettan diğer bir örnekte kul hakları kapsamında değerlendirilen gasp örneğidir. Gasp edilen bir malın sahibine teslim esnasında üzerinde borç, cinâyet ya da hissi bir eksiklik olduğu halde teslim edilmesidir. Satılan malın bizatihi kendisini müşteriye teslim etmemek, yani satılan malın akdin gereğine uygun olarak sağlam bir şekilde teslim etmemektir.²⁸⁷

Yine muamelat örneklerinden olan bir başka mesele ise kişi yapmış olduğu alış-verişinde madeni değeri tam (cüyüd) yerine madeni değeri eksik olanı (züyüf) vermesi de kâsır edâya örnektir.²⁸⁸

Muamelata dair diğer bir örnek ise sarf ve selem bedellerinin akit esnasında belirlendiği şartlar üzere teslim edilmemesidir.²⁸⁹

Sonuç olarak bazen Şari'in emrettiği bir şeyi terk ederek bazen de emretmediği bir eylemi yaparak yapılan eksiklikler veya fazlalıklar kâsır edâyı meydana getirmektedir. Emrettiği şeylerdeki eksikliklere tadil-i erkâna riayet edilmeden kılınan namaz örnek verilebilir. Emredilmeyen bir şeyin yapılması diğer ifadeyle fazlalık sebebiyle edânın kâsır olmasına örnek olarak Şâri' emretmediği halde daha çok sevap kazanma amacıyla Regaib, Duha, Berat ve diğer nafile namazları cemaatle kılınmasıdır.²⁹⁰ Aynı şekilde gasp edilen malın gasp edildiği niteliklerinden çıkarılması; satılan ürünün bizatihi kendisinin verilmemesi; satılan malın kusurlu bir şekilde teslim edilmesi; sarf ve selem akitlerinde konuşulandan farklı bir şeyin teslim edilmesi her ne kadar bir edâ olsa da bunlarda meydana gelen bir eksiklik ve ayıptan kâsır edâ tahakkuk edecektir.

²⁸⁵ Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 238; Pala, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Emir ve Nehiy Yorumu*, 296.

²⁸⁶ Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 189.

²⁸⁷ Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 189; Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 238; eş-Şâşî, *Usûlü's-Şâşî*, 73; Habbâzî, *el-Mugnî fi Usûli'l-Fıkh*, 55. Molla Hüsrev, *Mirkâtu'l-Vusûl*, 58;

²⁸⁸ Habbâzî, *el-Mugnî fi Usûli'l-Fıkh*, 55; eş-Şâşî, *Usûlü's-Şâşî*, 74-75.

²⁸⁹ Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 189-190.

²⁹⁰ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, 70.

Kâsır edâ ile meydana gelen kusur bazen telafi edilmeye müsait olurken bazen de telafisi mümkün olmamaktadır. Buna göre eğer noksanın misli ile ödeme imkânı varsa bu noksanlık giderilir. Eğer misli ile ödemezse bu rükün düşer. Yalnız günah baki kalır. Bundan dolayı eğer kişi namazlarında tadil-i erkânı terk ederse bunu misli ile tedârik etmesi imkânsızdır. Bunun sehiv secdesi ile telafi etmek mümkün olmadığından ötürü düşer. Telafisi olmayan başka bir örnek ise teşrik günlerinde namazını terk eden kişi daha sonra bu kılmadığı namazları kazâ etse de teşrik tekbirlerini kazâ etmesi mümkün olmayacaktır. Çünkü şer'an teşrik günlerinin geçmesiyle bu tekbirlerin cehri bir şekilde telafisi yoktur. Kâsır edânın telafisinin mümkün olduğu yerlere örnek olarak Fatiha sûresinin, kunut duasının, teşehhüdün veya bayram tekbirlerinin îfâ edilmemesi halinde sehiv secdesi ile telafisi mümkündür. Kişi eğer farz ziyaret tavafını abdestsiz yaparsa bu vacibi kurban keserek telafi edebilmektedir. Zira kesilen kurban şer'an telafisi hususunda farz tavafın misli sayılmıştır.²⁹¹

Gasp edilen veya satılan bir malın, akit esnasında var olandan daha farklı bir şekilde mal sahibine teslim edilmesi ve sahibinin veya sahibinin sattığı kişinin elinde iken helak olması durumlarında da mislini telafisi söz konusu olmadığından gasp veya malı satanın zimmeti bu noksanlıktan beri olur.²⁹²

2.1.3.3. Kazâ Manasında Edâ

Edânın üçüncü kısmı ise kazâyâ yakın olması veya kazâyâ benzemesi sebebi ile kazâyâ benzeyen edâ diye isimlendirilmektedir.²⁹³

Bunun hukûkullahtan olan örneği imamla namaza başlayan ancak namazda uyuması veya abdesti bozulması sebebiyle gidip abdest alıp imamın namazını bitirmesinden sonra da eksik kalan namazını tek başına tamamlayan lahik²⁹⁴ kişinin durumudur.²⁹⁵ Lâhik kimsenin durumu edâsı kazâyâ benzeyen edâ manasında bir fiildir. Çünkü vaktin bulunması açısından edâ konumunda iken imamla beraber namaza başlayıp imamın namazı bitirmesinden sonra imamla beraber kılmadığı rekâtları tek başına kılması ise hükmen kazâ olur. Bundan ötürü bu kişi muktedi hükmünde olup hem kıraat yapmasına gerek yokken hem de şaşırması durumunda sehiv secdesi

²⁹¹ eş-Şâî, *Usûlü's-Şâî*, 75- 76.

²⁹² Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 190.

²⁹³ Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 267; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 191.

²⁹⁴ Muhammed Emîn b. Ömer İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1412/1992, I, 463.

²⁹⁵ Molla Hüsrev, *Mirkâtu'l-Vusûl*, 48.

gerekmez. İbni Nüceym ise bu durumu şöyle değerlendirir: İmama iftitah tekbirinde tabi olmasından ve aynı namazda ortak olmalarından dolayı hakikaten imamın ardında olmasa da Şari'in onu hükmen imamın ardında kabul etmesi bunun kazâ manasında edâ olduğunun delilidir. Aynı şekilde muktedi olan imamın ardında iken başka bir yöne kendine kible tayin edip farklı bir tarafa yönelmesi muktedinin imama tabi olmasını nasıl olumsuz etkilerse lahik olan bir kimsenin de imamdans sonra kıldığı rekâtlarda kıblesini değiştirdiğinde durum aynı olmaktadır. Aynı zamanda bu husus lahikin namazını imamın namazına bağlı olduğunu gösteren başka bir delildir. Buna göre bu ibâdet aslı itibari ile edâ olurken vasfı itibari ile kazâ olmasından ötürü kazâya benzetilmiştir.²⁹⁶

İmam Serahsî meseleyi şöyle izah eder: İmama iftitah tekbirinde yetişip daha sonra kişinin uyuması veya abdestinin bozulması sebebi ile lahik durumuna düşen kişi edâ vaktinin halen bâki olmasından dolayı bu fiili edâ kabul edilirken, imamın namazını tamamladıktan sonra kendisinin eksik olan rükünleri tamamlaması açısından ise bu eylemi hususunda kazâ eden kimsenin durumuna düşmüştür. Çünkü vaktin baki olması sebebi ile edâ eden konumunda iken, imamlarla başlayıp imamın namazı bitirmesinden sonra kendisinin kaçırmış olduğu rekâtları kılması açısından ise kazâ eden konumundan olduğundan bu kısma kazâya benzeyen edâ denilmiştir.²⁹⁷ Meseleyi Buhârî ise şöyle değerlendirir: Burada birbirine zıt olan edâ ve kazâ kavramlarının bir araya geldiği gözlemlenmektedir. Çünkü onun, imam ile namaza başlaması edâ, imamdans sonra namazını tamamlaması kazâ olması sebebi ile İslâm hukukçuları bu fiile edâya benzeyen kazâ olarak isimlendirmişlerdir. Çünkü bu fiilin aslı itibari ile bu ibâdeti edâ eden konumunda iken vasfı itibariyle kazâ eden konumdadır. Vasıf ise asla tabidir. Bu sebeple de edâya benzeyen kazâ denilerek aslında buradaki kazânın vasıf olduğu ve asıl olan edâya benzediği ortaya koymuştur. Lahik olan kimsenin münferiden namaz kılan durumunda olmayıp muktedi durumunda olması sebebiyle kendisine, tek başına namazını tamamlarken yanılma kıraat gerekmemektedir. Yine muktedide olduğu gibi sehiv secdesi gerekmez. Bunun fiilindeki eksiklik/kusur da mesbukun fiilinden daha azdır. Çünkü o vakti itibari ile ibâdetini edâ eder. İmamlarla kılamadığı rekâtları kılması açısından cemaat sıfatı olarak kazâ eden hükmündedir. Onun edâsının bir kısmı

²⁹⁶ Serahsî, *Usûl*, I, 48; İbn Nüceym, *Fethu'l-Gaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 54.

²⁹⁷ Serahsî, *Usûl*, I, 48; Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 220.

hakikaten, bir kısmı hükmen kâmil bir edâdır.²⁹⁸ Sonuç olarak böyle bir kimsenin kılmış olduğu namaz vakti itibari ile edâ olurken, cemaatle kılamadığı rekâtlara nazaran kazâdır.

Kazâyâ benzeyen edânın muamelat konularından olan aile hukukundan bir misali ise şöyledir: Bir kimsenin bir bayanla yaptığı nikâh akdi esnasında mutlak (belirsiz) bir köleyi²⁹⁹ veya başkasının kölesini³⁰⁰ veya başkasının evini mehir olarak vereceğini söyleyip, sonra onu satın alması veya kendisine hibe edilmesi vb. durumlar ile köleye veya akit esnasında isimlendirilen ve o esnada kendisinin mülkü olmayan bir şeyi daha sonra teslim etmesidir. Bu akit esnasındaki kölenin/malın bizatihi kendisinin teslim edilmesinden edâ, akit esnasında yanında olmayan akitten sonra kendi mülküne geçen bir şeyin verilmesi akit esnasındaki mülkün değişmesinden hükmen mülkün değişmesi aynının değişmesini gerektirdiğinden “şebihun bil kazâ” yani kazâyâ benzeyen edânın örneğidir. Çünkü zatın değişmesi sebebin değişmesine vesile olmuştur. Bunun delili Berire’nin (r.a) şu hadisidir: Allah Resûlü (s.a.v) bir gün Berire’nin yanına gider, Berire (r.a) tencerede et kaynattığı halde Resûlüllah’a hurma ikram eder, Resûlüllah da Berire’ye “Bize etten ikram etmeyecek misin?” Der. O da “Ey Allah’ın Resûlü o bana verilmiş bir sadakadır.” Deyince Resûlüllah ona “o senin için bir sadaka bizim için hediyedir.” buyurur. Yani bu rivâyette, Berire (r.a)’a getirilen et her ne kadar sadaka olarak gelse de neticede Berire’ye tasadduk edilmesinden sonra bu etin sahibinin değişmesi etinde de hükmünün değiştiğini ifade etmektedir. Âlimler bu hadisten hareketle şu kaideyi inşa etmişlerdir. “Bir şeyde sebep-i temellükün tebeddülü ol şeyin tebeddülü makamına kaimdir.” da kişinin akit uraB³⁰¹ *تبدل سبب الملك قائم مقام تبدل الذات* esnasında elinde olmayan bir şeyi mehir olarak vermesi daha sonra onun mülküne girmesi ile sanki akit esnasında vaat edilen mal ile akitden sonra teslim edilen mal aynı kişinin mülkiyetine sonradan girdiğinden dolayı aynı mal değil de misli verilmiş gibi değerlendirildiğinden kazâyâ benzeyen edâ denilmiştir.³⁰² Eğer olur da kişi akit esnasında vaat ettiği şeyi getirmez ve onun kıymetini getirirse bu şartlarda o bayan bu

²⁹⁸ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 220.

²⁹⁹ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 267.

³⁰⁰ İbn Nüceym, *Fethu'l-Gaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 57; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 191; Habbâzî, *el-Mugnî fî Usûli'l-Fıkh*, 55.

³⁰¹ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, I, 188, madde 98.

³⁰² Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 191; İbni Nüceym *Fethu'l-Gaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 57.

kıymeti almaya zorlanır. Bu ise akit esnasında vaat edilenin kazâsı olur.³⁰³ Hiç şüphesiz bir şeyin kıymeti o şeyin kazâsıdır. Aslın verilmesinin mümkün olmadığı bir durum ki bu asıl bir yönden mechul -hangi kölenin olduğunun bilinmemesi- iken akit esnasında mehir olarak verilecek şeyin köle olduğunun ifade edilmesi durumu açısından ise bir yönden malumdur. İşte bu durumda eğer vaat edilenin aynını verirse kazâyâ benzeyen edâ gerçekleşirken, acziyet gerçekleşirse, kıymetini vermek vacip olur. Bu da edâ değil, kazâ olur.³⁰⁴ Ancak İmam Şâfiî bu mehrin sahih olmadığını ve nikâh akdinin de muavazalı³⁰⁵ (iki bedelin değiştirilmesi) akidler sınıfından olmasından dolayı mutlak bir kölenin ticarete satılması nasıl uygun olmuyorsa burada da caiz olmadığını ifade edip bu kadına mehri misli verilmesi gerektiğini söylemiştir. İmam Şâfiî bu meseleyi Hanefîlerin de kabul etmiş oldukları bir mesele ile delillendirir. İmam Şâfiî muavazalı akitlerde mutlak bir evin veya hayvanın satılmasının caiz olmadığı gibi nikâh akdinde de mutlak bir şeyin verilmesin caiz olmadığını ifade ettikten sonra mehirde alternatif olan mehr-i mislin gerekliliğini ifade etmektedir. Ancak Hanefîler ise nikâh akdini muavazalı akitlere kıyas yapmayıp yani nikâhın bir malı başka bir mala değiştirme olmadığını ifade edip sonra da şeriatın diyetin ödenmesinde mal olmayan kana karşılık mutlak yüz deve yönündeki hükmünü delil getirerek mehir olarak mutlak bir kölenin veya mutlak bir evin verilebileceğini söylemişlerdir.³⁰⁶

Sonuç olarak edânın üç kısmını Allah hakkı olan ibâdetler üzerinden örnekleyerek özetleyecek olursak: Eğer bir kimse müdrik olarak yani namazı imam ile edâ ederse bu namazı cemaatle kılması hasebiyle kâmil vasıf oluşur ve kâmil edâ denir. Bir kimse imam namaza başlayıp en az bir rekât kılındıktan sonra imama uyarsa yani mesbuk olarak namazını ifâ ederse, vaktin içerisinde bu namazını kılması açısından edâ, imama yetişemediği rekâtları imamdan sonra münferiden kılması yönünden ise kâsır edâ olduğundan buna kâsır edâ denir. Edânın üçüncü kısmına ise lâhik yani imamla beraber namaza başlayıp bir özür sebebi ile imamla bir veya birkaç rekâtı kılamayan kimsenin durumunda ise imamla bu namaza başlayıp bu ibâdeti ifâ etmesi edâ olması,

³⁰³ Ebü'l Beraket En-Nesefî, *Menârü'l-Envâr*, I, 192; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 189; Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 268;

³⁰⁴ Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 268;

³⁰⁵ “Hukuk dilinde ivaz, iki tarafa borç yükleyen akidlerde hem akdin konusunu hem de ona karşılık ödenecek bedeli ifade eder. Ancak ivazın terim olarak bedel anlamı daha yaygındır.” Bilal Aybakan “İvaz”, *DİA*, XXIII, 488.

³⁰⁶ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 267; İbn Nüceym, *Fethu'l-Gaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 57-58; Mâverdî, *Havi'l-Kebîr*, X, 60.

imamdan sonra kaçırdığı rekâtları kılması ise kazâyâ benzer olmasından ötürü kazâyâ benzeyen edâ denilmiştir.

2.1.4. Edânın Dört Durumu

Kazâ kavramı bazen hakikat bazen de mecaz anlamında kullanılmaktadır. Mecaz olarak kullanıldığı yerlerde kazâ kavramı, edânın yerini tutmaktadır. Bu sebeple edâ için dört durum söz konusudur:³⁰⁷

Bunlar şu şekilde sıralanır:

a. Edânın vacip olduğu durum:

Bu durumda edâ mükellefe vaciptir. Eğer mükellef bunu bilerek veya hataen terk ederse bunun kazâsı vacip olur. Buradaki kazâ mecâzî mânâda değil de hakîkî mânâda kazâ olur. Ancak hataen bunu terk eden kişi günahkâr olmaz.³⁰⁸

b. Edânın mâni sebebi ile vacip olmaması:

Bu durumda olan birisine edâ vacip değildir. Bilakis haramdır. Bunun örneği hayızlı bir bayanın oruç tutmasıdır. Kadının özür halı ile bu orucu tutması haram, temizlik günlerinden sonra bu orucu tutması ise kazâdır. Ancak burada kullanılan kazâ kelimesi mecaz mânâdadır. Kadının özel durumundan ötürü bu emir bayana yeni bir farzdır. Özel günlerinde emre muhatap olmasına engel olan bir durumdan dolayı edânın da kendisine vacip olması engellenmiştir.³⁰⁹ Karâfî, buradaki mâni aklî ve şer'î diye iki kısma ayırmıştır. Bu taksimdeki aklî mâniin örnekleri uyuyan ve baygın kimselerdir. Çünkü bu kimselerden bu hallerinde bir ibâdetin sadır olması aklen mümkün değildir. Şeran mâniin olduğu durum ise hayızlı bayanın durumudur.³¹⁰

c. Edânın vacip olmayıp ama bununla beraber kişi bu görevi yerine getirmesiyle sorumluluktan kurtulduğu durum:

Bu kısım seferde olan kişiler ile izah edilebilir. Bu kimselere Şari' tarafından ruhsat verilmesi sebebiyle emre muhatap değildirler. Ama bu ruhsat ile beraber

³⁰⁷ Gazzâlî, *Mustasfâ*, I, 322.

³⁰⁸ Gazzâlî, *Mustasfâ*, I, 322; Karâfî, *Nefâisu'l-Usûl fî Şerhi'l-Malsûl*, I, 321; Tâceddîn es-Sübkî, *Refû'l-Hâcib*, I, 522; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 223.

³⁰⁹ Gazzâlî, *Mustasfâ*, I, 322-323; Karâfî, *Nefâisu'l-Usûl fî Şerhi'l-Malsûl*, I, 321; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 205.

³¹⁰ Karâfî, *Nefâisu'l-Usûl fî Şerhi'l-Malsûl*, I, 322; İbnü'l-Hâcib, *Muhtasar'u İbn-i Hacib*, I, 497; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 205.

oruçlarını tutarlarsa farzı edâ etmiş olurlar. Buradaki edâ kelimesi bir açıdan mecaz anlamdadır. Çünkü onlar şer‘î gerekçeleri sebebiyle emre muhatap değillerdir. Diğer açıdan ise buradaki edâ kelimesi hakikat mânâsındadır. Çünkü seferîler söz konusu sorumluluklarını vakti içerisinde edâ ederlerse ibâdetleri sahih bir şekilde gerçekleşecektir³¹¹

4. Edâ hususunda müşterek bir halde olan kimsenin durumu:

Bu kısım ise hastanın durumudur. Eğer bu kimse oruç tuttuğunda öleceğinden korkmazsa, hükmen üçüncü maddede yer alan yolcu kimsenin durumundadır. Eğer oruç tuttuğunda öleceğinden veya büyük bir zarar göreceğinden korkarsa ikinci maddedeki özür halindeki bayanın durumu gibi olur. Buradaki kişi orucunu tuttuğu durumda orucunun kabul olup olmayacağı noktasında usûlcüler uzun uzun tartışmışlardır. Bu tartışmaya göre eğer tutulan oruç geçerli olmazsa, burada ki kazâ mecaz mânâdadır. Buda hayızlı bayanın durumuna benzemektedir. Eğer orucun geçerli olduğu kabul edilirse yolculuk yapan kimsenin durumuna benzemektedir.³¹²

Ayrıca şu husus belirtilmelidir ki birinci durum haricinde geri kalan üç kısım hakkında kazânın mecaz mânâda değil de hakikat anlamında olduğu görüşü de mevcuttur.³¹³

2.2. Fıkıh Usûlünde Kazâ

Emir ile vacip olan diğer bir şey ise kazâdır.³¹⁴ Kazâ fıkıh usûlü eserlerinde muhtelif kısımlarda incelenmiştir. Müttekellimîn yöntemiyle kaleme alınan usûl kitaplarında “ibâdetlerin ifâ edilmesi” anlamıyla kazâ, şer‘î hüküm bahsinde ele alınmıştır. Ayrıca kazâ, vaktin şer‘î hükmün sebebi olması açısından vaz‘î hüküm ile ilişkilidir ve bu açıdan edâ-kazâ şeklinde ikili ayırıma tabi tutulur. Konunun vâcip ve vâcibin yerine getirilmesi cihetinden ise teklifi hükümle alakası olup bu açıdan edâ, iade ve kazâ şeklinde üçlü bir tasnifi söz konusudur. Kazâ dinî ve hukukî bir görevin yerine getirilmesi açısından dille alakalı usûl kural ve kaideleri ve lafzın şer‘î hükme delâleti bahsinin alt kısımlarını teşkil eden emir bahsinin tam merkezinde yer almaktadır. Bu sebeple edâ ve kazâ, fukaha (Hanefî) yöntemiyle yazılan usûl kitaplarında hukukî

³¹¹ Gazzâlî, *Mustasfâ*, I, 324; Karâfî, *Nefâisu’l-Usûl fî Şerhi’l-Malsûl*, I, 322; Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, I, 205.

³¹² Gazzâlî, *Mustasfâ*, I, 327-328; Karâfî, *Nefâisu’l-Usûl fî Şerhi’l-Mahsûl*, I, 322.

³¹³ Ayrıntılı bilgi için Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, I, 205.

³¹⁴ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 68.

borçların îfâ edilmesini de kapsayan bir genişlikte emir konusunda ele alınmaktadır. Bundan ötürü kazânın emrin yerine getirilmesi ve yapılması istenen şeyle ilgisi bağlamında incelenmiştir.³¹⁵

2.2.1. Kazânın Tarifi

Nasslarda yer alan bu emirlerin nasıl uygulanacağı sorusuna cevap edâ ve kazâ kavramları ile verilmektedir. Bu sebeple emirle vacip olan şeyler iki kısımdır: Bunlardan birincisi edâ, ikincisi kazâdır.³¹⁶ Daha önce emirle sabit edâ ve kazâ kavramlarından edânın anlatılmasıyla, sıra kazâ kavramının açıklanmasına gelmiştir. Mükellefin üzerine emirle vacip olan herhangi bir şeyin ifâsı iki vecihdir: 1- Edâ 2- Kazâ. Emirle vacip olana örnek namazdır. Yani Şâri‘ namaz kılmayı emretmiştir. Bu sebeple mükellefin bu emri yerine getirmesi kendisine vacip olur. Bundan dolayı istenilen fiili yerine getirmesi mükellef üzerine bir borçtur. İşte bu fiil ya edâ olur veya da kazâ olur.³¹⁷

Birinci bölümde kazânın kelime manası ve lafız olarak Kur’ân ve Sünnetteki kullanımı ele alınmıştır. Bu bölümde kazânın fıkıh usûlünde yer alan terim anlamı üzerinde durulacaktır.

Burada yapılan tariflerden sonuncusu Hanefî usûl âlimlerine aittir. Şâfiî âlimlerine göre edânın olabilmesi için yapılacak görevin belli bir zamanı olması şartı aranmaktadır. Buna göre Şâfiî âlimleri edâyı terim olarak “bir şeyin şer’an belirlenmiş vakti içinde yerine getirilmesi” şeklinde izah etmektedirler. Bu ise vakti belirlenmemiş olan şeyin kazâsının da olmayacağını ifade etmektedir. Bu ayırım pratikte zamanı belirlenmemiş olan zekât, keffâret gibi konularda açığa çıkmaktadır. Şöyle ki Şâfiî âlimleri bu gibi yerlerde yapılan ifâlara “edâ” ismini kullanmamaktadırlar.³¹⁸ Edâ konusunda geçtiği üzere fıkıh usûlünün temel kavramlarından olan emir kelimesi burada da önemini muhafaza etmektedir.

Usûlcüler, belirlenmiş vakit içinde îfâ edilmesi gereken bir ibâdetin ister kasten isterse gaflet sebebi ile olsun vakti çıktıktan sonra îfâ edilmesinin gerçek anlamda kazâ

³¹⁵ Yaşaroğlu, “Kazâ”, XXV, 111.

³¹⁶ eş-Şâfi, *Usûlü’ş-Şâfi*, 72; Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, 44-45; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 68.

³¹⁷ Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 68.

³¹⁸ Gazzâli, *Mustasfâ*, I, 320-321; Râzî, *el-Mahsûl fi İlmi Usûlu’l-Fıkıh*, I, 116-119; Bardakoğlu, “Edâ”, X, 390.

olarak isimlendirilmesi hususunda görüş birliği içindedir. Ancak vakti belirlenmemiş ibâdet ve mükellefiyetlerde ise ihtilaf edilmiştir. Bu sebeple hem Hanefîlerin bu konudaki tarifleri hem de Şafiîlerin tarifleri verilerek aralarındaki ihtilaflara değinilecektir.³¹⁹

Usûlcülerin kazâ hakkındaki tarifleri şu şekildedir:

Debûsî kazâyı şöyle tarif eder: “Edânın istenildiği kimseden bu amelin mislinin/denginin istenmesidir.”³²⁰

Fahrü’l İslâm el-Pezdevî: “Emir ile sabit olan vacibin mislinin teslimidir.”³²¹

Serahsî: “Kişinin zimmetinde olan borcun mislini/dengini ödeyerek uhdesinden çıkarmasıdır.”³²²

Şâşî: “Vacip olanın mislini/dengini hak sahibine teslim etmektir.”³²³

Molla Civen: “Emirle vacip olan görevin aynının değil de mislinin/denginin yerine getirilmesidir.”³²⁴

Molla Fenârî ve Molla Hüsrev: “Emir ile vacip olanın mislinin/denginin mükellef tarafından yapılmasıdır.”³²⁵

Gazzâlî ve Karâfî: “Mudayyak veya müvassa’ vaktinden sonra yapılandır.”³²⁶

Habbâzî: “Emir sebebiyle vacip olanın mislinin hak sahibine teslim edilmesi.”³²⁷

İbnü’l-Hâcib ve Tâceddîn es-Sübkî: “Edâ vaktinin çıkmasından sonra kaçırmış olduğu mutlak vacibi telafi etmesidir.”³²⁸

Zikredilen tariflere baktığımızda şunları görmemiz mümkündür: Kazânın usûl-i fıkıh açısından yapılan tanımlarında kısmen bir farklılığa gidildiği gözlemlenmektedir. Şöyle ki mütekellimîn ve memzuc yöntemiyle kitaplarını telif eden Gazzâlî ve Karâfî gibi usûlcüler tariflerinde kazânın tanımlarına “mudayyak veya müvassa vaktinden

³¹⁹ Yaşaroğlu, “Kazâ”, XXV, 111.

³²⁰ Debûsî, *Takvîmü’l-Edille*, 92.

³²¹ Fahrü’l İslâm el-Pezdevî, *Kenzü’l-Vusûl ilâ Marifetü’l-Usûl*, I, 200-201.

³²² Serahsî, *Usûl*, I, 44.

³²³ eş-Şâşî, *Usûlü’ş-Şâşî*, 73.

³²⁴ Molla Civen, *Nûru’l-Envâr*, I, 173.

³²⁵ Molla Fenârî, *Fusûlü’l-Bedâi’*, I, 206; Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, 45.

³²⁶ Gazzâlî, *Mustasfâ*, I, 179; Karâfî, *Nefâisu’l-Usûl fî Şerhi’l-Mahsûl*, I, 321.

³²⁷ Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli’l-Fıkıh*, 52-53.

³²⁸ İbnü’l-Hâcib, *Muhtasar’u İbn-i Hacib*, I, 496-497; Tâceddîn es-Sübkî, *Refü’l-Hâcib*, I, 496.

sonra” kaydı koymuşlardır. Bu yöntemle kitaplarını telif eden âlimler, edâya Şâri’ tarafından belirlenen meşru vaktinin geçirilmesi ile edânın ifâ edilmesi mümkün olmadığından artık bu fiili telafi etmenin ancak kazâ ile mümkün olacağını ifade etmişlerdir. Debûsî, (430/1039) Serahsî ve Şâşî gibi eserlerini fukaha metodunda kaleme alan usûlcüler ise kitaplarında istenilen şeyin mislinin yerine getirilmesi dile getirilirken zaman kavramına değinmemişlerdir. Tariflerde meydana gelen bu ihtilaf mezheplerin zaman hususundaki ayrılıklarına delalet etmektedir.

Bazı tariflerde göze çarpan diğer bir ayrıntı ise emirle sabit olan şey denilerek emirle talep edilen eylemin ancak şu iki yönden biri ile yapılacağını, bunlarında birinin edâ ikincisinin ise kazâ ile olacağı vurgulanmıştır.³²⁹

Dikkat çekilmesi gereken diğer bir şey ise bazı tariflerde yer alan “müstehakka” kelimesi ile kazâyı gerçekleştirecek kişinin bu kazâyı kim için yapacağına işaret edilmiştir. Bu ise bazen -gasb edilen bir malın aynının olmamasından dolayı misli olan kıymetinin verilmesinde olduğu gibi- kul hakları ile bazen de -bir namazı kılmayarak vakti çıktıktan sonra onun kazâsının yapılması gibi- hukukullah ile alakalı olmaktadır.³³⁰

Tariflerde vurgulanan bir diğer kelime ise “misli” kelimesidir. Edâ ile hak edilenin aynının verilemediği yerlerde başka bir çıkış yolu kalmadığında hak sahibine olan borcun ödenmesinin ancak misli olabileceği vurgulanmıştır.

Son olarak İbnü’l-Hâcib ve Tâcüddîn es-Sübkî tariflerinde zikredilen “mutlak kelimesi ile şunlar kastedilmektedir: Vacib bilerek veya sehven terkedilmiş olabilir. Yine kaçırılmış olan vacip hayırlı bayanın durumunda olduğu gibi Şâri’ tarafından izin verilmiş; uyuya kalmış olanın durumunda olduğu gibi aklen kendisine izin verilmiş bir vacip olabilir.³³¹

2.2.2. Kazânın Kısımları

Hanefî hukukçular edânın kısımlarında olduğu gibi kazâyı da bazıları ikiye bazıları ise üçe taksim etmişlerdir. Kazâyı üçe ayıran usûlcüler misli ma’kul, misli gayri

³²⁹ Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli’l-Fıkh*, 52.

³³⁰ eş-Şâşî, *Usûlü’ş-Şâşî*, 73.

³³¹ Tâceddîn es-Sübkî, *Refü’l-Hâcib*, I, 498.

ma'kul ve edâ manasındaki kazâ olarak taksim etmektedirler.³³² Kazânın üçüncü kısmı olan edâ manasında kazâ için bazı usûlcüler ise “edâya benzeyen kazâ”³³³ veya “edâ manasında olan kazâ”³³⁴ demişlerdir.

Habbâzî kazânın üçlü tasnifine yer verdikten sonra kazânın birinci kısmı olan “misli ma'kul kazâyı” da kul haklarında iki kısma taksim eder:

1. Kâmil misli kazâ: Misli olanların denginin ödenmesidir.

2. Kâsır misli kazâ: Kıyemî malların ve piyasadan kalkan malların kıymetinin ödenmesidir.³³⁵

Usûlcülerden birçoğu ise kazâyı ikiye taksim etmişlerdir. Bunlar:

İlk dönem usûlcülerinden Şâsî kazânın sadece kâmil ve kâsır olan kısımlarını zikretmiştir.³³⁶

Molla Cîven (ö. 1130/1718) kazâyı mahza ve edâ manasında kazâ diye ikiye ayırmaktadır. Bu taksimden sonra mahza kazâyı ise misli ma'kul ve misli gayri ma'kul olarak ikiye ayırmaktadır.³³⁷ Burada geçen mahza kelimesi manası ne hakikaten nede hükmen kendisinde edâ manası/ benzerliği olmayan anlamında kullanılmaktadır.³³⁸

Pezdevî ve Molla Fenârî kazâyı, misli ma'kul ve misli gayri ma'kul diye ikiye ayırıp misli ma'kul kazâyı da kendi içinde kâmil -kaçırılan namazı cemaatle kılmak ve oruç tutmak- ve kâsır -kaçırılan namazı münferiden kazâ etmek- diye ikiye ayırmaktadırlar.³³⁹

Molla Hüsrev ve Büyük Haydar Efendi, kazâyı mahza ve edâya benzeyen kazâ diyerek iki kısma ayırmaktadırlar. Mahza kazâyı ise misli ma'kul ve misli gayri ma'kul

³³²Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, el-Mektebetü't-Türâsü'l-İslâmi, h. 1403, 56; Neseî, *Menârü'l-Envâr*, I, 192; Haskefî, *İfâdatü'l-Envâr*, 76; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, 72.

³³³ Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, 59; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 197; İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 62; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, 76.

³³⁴ Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 205.

³³⁵ Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, 56.

³³⁶ eş-Şâsî, *Usûlü's-Şâsî*, 79.

³³⁷ Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 194.

³³⁸ Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 194; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, 72.

³³⁹ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi*, I, 207; Fahrü'l İslâm el-Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 248-250.

olarak iki kısma ayırdıktan sonra misli ma'kul olan kazâyı da kâmil ve kâsır şeklinde tasnif etmişlerdir.³⁴⁰

Debûsî'de isimlerindeki küçük bir değişiklik ile yine iki kısma ayırmıştır. Debûsî kazânın kısımlarına verdiği isimler; misli meşru ma'kul, misli meşru gayri ma'kuldür.³⁴¹

İbn Nüceym ise mahza ve gayri mahza olarak iki kısma ayırır. Mahzayı da misli ma'kul misli gayri ma'kul olarak iki kısma ayırmaktadır.³⁴²

Serahsî, kazâyı aslı itibariyle iki kısma ayırmaktadır. Bunlar misli ma'kul, misli gayri ma'kuldür.³⁴³

Buhârî ise kazâyı iki şekilde tasnif etmiştir. Birinci tasnifinde: Hâlis kazâ ve edâ manası taşıyan kazâdır. Yine bu tasnife göre halis kazâ iki kısımdır. Misli ma'kul kazâ ve misli gayri ma'kuldür. İkinci tasnifinde ise kazâyı misli ma'kul ya da misli gayri ma'kul olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Buna göre kazânın bütün kısımları ya misli ma'kul ya da misli gayri ma'kul kısımlarının altına girmektedir. Bu durumda kazânın üçüncü kısmı olan edâ manasında ki kazâ bu iki kısımdan birinin altına girer. Çünkü kazânın üçüncü kısmı olan edâ manasındaki kazâ bu durumda ya misli ma'kul ya da misli gayri ma'kul olmaktan kurtulamaz. Bu sebeple kazâ yine üç kısım olmuş olur. Birinci taksimatta kazânın halis kazâ, halis olmayan kazâ olarak iki kısma ayrılması kazânın üçüncü kısmının yokluğu manasında değildir. Bu sadece tasnif ile alakalı bir konudur.³⁴⁴

Burada Buhârî ve diğer usûlcülerin yapmış oldukları tasnifler aslına birbirinden farklı değildir. Buna Arap gramerinden şöyle bir örnek verilebilir. Nasıl ki lafız bir açıdan isim, fiil, harf olarak üç kısma, başka bir açıdan müfred ve mürekkebe olarak iki kısma ayrılması lafzın iki şeyden mi? yoksa üç şeyden mi? oluştuğu zannı meydana getirmiyorsa kazânın taksimi de böyledir.³⁴⁵ Usûlcüler tarafından kazâ ve kısımların farklı farklı taksimlere gidilmiştir. Kimine göre iki kısım, kimine göre üç kısım olması, yapılan bu taksimatlardan birinin doğru, diğerinin yanlış olması zannını ortaya

³⁴⁰ Molla Hüsrev, *Mirkâtu'l-Vusûl*, 48-51; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 72.

³⁴¹ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, 93.

³⁴² İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr ft Şerhi'l-Menâr*, 58.

³⁴³ Serahsî, *Usûl*, I, 49.

³⁴⁴ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 223.

³⁴⁵ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 223.

çıkarmamalıdır. Bilakis her usûlcünün buradaki ayrı taksimi bu meseleye farklı açılardan baktıklarını göstermektedir. Örneğin usûlcülerden bazıları misli ma'kul ve onun kısımları olan kâmil ve kâsır kazâ üzerinde dururken, bazıları sadece mahza kazânın kısımları olan misli ma'kul ve misli gayri ma'kul kısımlarını ele almışlardır. Yoksa her müellifin yapmış olduğu tasnif diğerini yok saymak manasında değildir. Keza pratikte bir farklılığa da yol açmamaktadır.

Diğer bir açıdan ise usûlcüler edâ ve kazânın her birini geniş bir bakış açısı ile ele almışlar ve bunların hukûkullah ile bağlantılı olan ibâdetler alanında ve hukûk-ı ibâd olan muamelat alanında olmak üzere bu konuyu ayrıntılı bir şekilde incelemişlerdir.³⁴⁶

Sonuç olarak yapılan araştırma ve incelemeler neticesinde mütekellimîn metodunda ele alınan eserlerde edâ, kazâ ve iâdenin tariflerini ve örnekleri zikredilmiş ancak bunların kısımları hususunda herhangi bir tasnif yapılmamıştır.³⁴⁷ Hanefiler ise kendi kitaplarında, edâ, kazâ ve iâdeyi incelemelerinin yanında edâyı “mahza kâmil, mahza kâsır ve kazâyâ benzeyen edâ” şeklinde üçe ayırırlarken³⁴⁸ kazâyı ise “misli ma'kul, misli gayri ma'kul ve edâ manasındaki kazâ” olarak taksim etmiş ve her biri için örnekler zikretmişlerdir.³⁴⁹

2.2.2.1. Misli Ma'kul Kazâ /Dengini Akılın Kavrayacağı Kazâ

Kazânın birinci kısmı misli ma'kul kazâdır. Kazâsı gereken görevin aslı ile misli arasında şeriatın belirtmemesine rağmen hem suraten hem de manen benzerlik olması ve bu benzeşimin akıl ile kavranabilmesi sebebiyle “misli ma'kul kazâ” denilmiştir.³⁵⁰ Misal olarak Şâri'in vaktini belirlediği ve tutulmayan orucun ne aynı nede gayri tutulmaması verilebilir. Aynı olmaması edâ vakti içerisinde yapmamasından ötürüdür; gayri olmaması bu orucun kazâsını fidye ile değil de yine kendi dengi/misli olan oruç ile ifâ etmesi nedeniyledir.³⁵¹ Diğer bir ifade ile bu vacip zamanında tutulmayan oruç yerine aynı cinsten olan orucun tutulması, bunun misli olduğunu gösterirken, oruç

³⁴⁶ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 238.

³⁴⁷ Gazzâlî, *Mustasfâ*, I, 320-328; Karâfî, *Nefâisu'l-Usûl fî Şerhi'l-Malsûl*, I, 321-330; Zerkeşî, *Bahru'l-Muhîr*, II, 336-340; Râzî, *el-Mahsûl fî İlmi Usûlu'l-Fıkıh*, I, 249-252.

³⁴⁸ Bardakoğlu, “Edâ”, 389. Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usû*, I, 201; Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkıh*, 53; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâi'*, I, 206; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 68.

³⁴⁹ el-Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkıh*, 56; Nesefî, *Menârü'l-Envâr*, I, 192; Haskefî, *İfâdatü'l-Envâr*, 76; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 72.

³⁵⁰ Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 194; İbn Nüceym, *Fethu'l-Gaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 58.

³⁵¹ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 69.

yerine aklın aralarındaki bağı kavrayamadığı fidye verilmeyip yine orucun tutulması bunun hem misli ve hem ma'kul olduğu ifade etmektedir.³⁵²

Bazı usûlcüler misli ma'kul kazâyı kâmil kazâ ve kâsır kazâ olmak üzere iki kısma ayırmaktadırlar.³⁵³

2.2.2.1.1. Kâmil /Tam Misli Ma'kul Kazâ

Vakti içerisinde yapılan bir göreve edâ denildiğini görmüştük. Kendisi için belirlenen bu vaktin dışında îfâ edilmesine ise kazâ denilmektedir. Yapılan bu kazânın edâyâ denk olması onun mislinin ma'kul olduğunu ifade etmekle beraber yapılabilecek en iyi surette yerine getirilmesine “kâmil misli ma'kul” denilmiştir. Mesela Allah haklarından olan ibâdet örneğinde Şâri‘ tarafından vakti muayyen olan bir farz namazı vakti içerisinde cemaatle îfâ etmek kâmil edâ, yine vakti içerisinde tek başına kılmak kâsır edâ olmaktadır. Edâ edilmeyerek vakti çıkmasından sonra cemaatle îfâ edilmesine kâmil misli ma'kul kazâ, kazâyâ kalan bu namazı münferiden kılmaya ise kâsır misli kazâ denir.³⁵⁴

İbadetler alanından hukûkullah makamında olan diğer bir örnek ise Ramazan ayında herhangi bir sebep ile tutulamayan bir orucu Ramazan ayı dışında kazâ etmektir. Kazâyâ kalan bu orucu fidye ile değil de yine kendi misli olan bir oruç ile kazâ etmek bunun kâmil bir kazâ olmasını sağlamaktadır. Çünkü bu iki oruç arasında hem suret/şekil hem de mana bakımından benzerlik bulunmaktadır.³⁵⁵

Kâmil misli ma'kul kazânın kul hakları kapsamında muâmelâtta örneği ise gasp edilen buğday, arpa vb. ürünlerin sûreten ve manen³⁵⁶ misli; piyasa da bulunan buğday arpa gibi misli olan mallarla mislinin ödenmesidir.³⁵⁷ Bu ödeme edâ değil kazâdır.

³⁵² Molla Civen, *Nûru'l-Envâr*, I, 194.

³⁵³ Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, 56; eş-Şâî, *Usûlü's-Şâî*, 79; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâî*, I, 207; Fahrü'l İslâm el-Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 248-250; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, 72-73.

³⁵⁴ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâî*, I, 207; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 223.

³⁵⁵ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâî*, I, 207; Molla Hüsrev, *Mirkâtu'l-Vusûl*, 48; İbn Nüceym, *Fethu'l-Gaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 58.

³⁵⁶ “Sûreten” ile kast edilen aynı sınıftan olması, buğdaya buğday gibi burada fiili bir teslim söz konusudur. “Manen” den maksat ise kıymeti bakımından da tüketilen veya helak edilen mala denk olmasıdır. eş-Şâî, *Usûlü's-Şâî*, 79; Leknevî, *Kamaru'l-Akmâr*, I, 229.

³⁵⁷ Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, 56; Molla Hüsrev, *Mirkâtu'l-Vusûl*, 48; Nesefî, *Menârü'l-Envâr*, I, 192.

Çünkü gasp edilen malın aynı helak olmasından misli verilmiştir.³⁵⁸ Kâmil kazâ sûraten ve manen birbirinin benzeri olan kıyemî mallarda değil de bütün misli mallarda geçerlidir.³⁵⁹ Burada ki misli mallardan murat; arpa, buğday vb. keyli (ölçülen) ürünler, altın, gümüş vb. vezni olan (tartılan) ürünler, son olarak ise ceviz ve yumurta gibi adedi mutekârib yani az bir farkla birbirinden ayrılan ürünlerdir. Bunlar hem sûraten/şekil hem de manen/içerik bakımından birbirinin dengidir. Misli olmayanlar ise hayvan ve el yapımı kumaştır. Çünkü misli olmayan ürünler birbirlerinden fâhiş bir fark ile ayrılırken, misli olanlar da böyle büyük bir fark görülmemektedir.³⁶⁰ Bunlara ek olarak Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî ise karz akitlerini misil olarak borç verilebilen buğday, hurma, kuru üzüm vb. ürünlerin verilmesinde kâmil misli kazâdan sayılacağını ifade etmektedir.³⁶¹ Buna göre gasp edilen bir ürünün aynını teslim etmek edâ, aynının helak olması tüketilmesi vb. sebeplerle yukarıda sayılan ölçek, ağırlık ve adedi mutekarib olan bir ürünün misli olanını alıp teslim etmek kâmil misli ma'kul kazâdır. Hayvan ve kumaş örneğinde olduğu gibi mislinin olmaması veya misli mallardan olup ama o zaman zarfında piyasada bulunmaması gibi durumlarda kıymetinin ödenmesine ise misli ma'kul kâsır kazâ denir. Çünkü akıl, böyle bir durumda kıymetini vermeyi (makul) kabul etmektedir.³⁶²

Ceza hukukundan bir örnekte ise Ebu Hanife'ye göre herhangi bir suçta, bir kimse başka bir kişinin önce elini kesip, sonra da öldürse maktulün velisinin diyeti kabul etmeyerek önce katilin elinin kestirmesini sonra da ona kısas uygulanması isteme hakkı vardır. Çünkü önce elinin kesilmesi sonra kısasın uygulanması sûraten ve manen birinci durumun dengi olduğundan maktulün velisinin iki cezayı da uygulama hakkı vardır.³⁶³ Çünkü misli kâmil olan el kesme ve kısasın uygulanması varken misli kâsır olan diyete gidilmez. Bununla beraber maktulün velisinin kısastan vazgeçme hakkı olduğu gibi el kesmeyi değil de sadece kısasın uygulanmasını isteme hakkı da vardır. Bu meselede İmâmeyn ise el kesme hükmünün öldürme içerisinde olmasından ötürü

³⁵⁸ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 72.

³⁵⁹ eş-Şâfi, *Usûlü's-Şâfi*, 79.

³⁶⁰ eş-Şâfi, *Usûlü's-Şâfi*, 79; Leknevî, *Kamaru'l-Akmâr*, I, 229.

³⁶¹ Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 248-249; Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz Burhâneddîn el-Buhârî *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-Fikhi'n-Nu'mânî*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2004, VII, 124.

³⁶² Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 203.

³⁶³ Serahsi, *Usûl*, I, 57; Habbâzî, *el-Muğnî fi Usûli'l-Fıkıh*, 56; Neseî, *Menârü'l-Envâr*, I, 206.

maktulün velisinin ancak kısas isteme hakkının olduğunu belirtirler.³⁶⁴ Bu konu ile ilgili farklı meseleler ve farklı hükümler bulunmaktadır. Burada zikredilen mesele onlardan sadece birisidir. Diğer meseleler konumuzun dışında kaldığı için ayrıntılı bilgi için bakınız.³⁶⁵

2.2.2.1.2. Misli Ma'kul Kâsır/Eksik Kazâ

Misli ma'kul kâsır kazâ kâmil kazânın bedeli konumundadır.³⁶⁶ Misli ma'kul kazânın ikinci kısmı olan kâsır kazâ iki şeyden oluşmaktadır. Birincisi kıyemî olan hayvan ve kumaş gibi malların telef edilmesi neticesinde, ikincisi ise aslı itibari ile kâmil misli ma'kul mallardan olup ancak piyasada bulunmamasından ötürü kâmil vechiyle teslim edilmesinin imkânsız olması sebebiyle kıymeti ile tazmin edilen, kâmil misli ma'kul kazânın halefi olarak gelen kazâ türüdür. Misli ma'kul kâsır kazâda bir borç kâmil misli ma'kulde olduğu gibi sûraten ve manen değil de sadece manen dengi olanın teslim edilmesiyle gerçekleşir.³⁶⁷ Bu ise manen misli olan kıymet ile üzerinde olan borcun teslimidir. Bunun örneği kıyemî olan hayvan, nebatat ve adedi mütefavit olan ürünler veya vezni, keyli ve adedi mutekarib olduğu halde piyasada olmamasından dolayı ve hak sahibinin hakkı tehir edilmeyerek, misli ma'kul kâsır kazâ şeklinde yani kıymeti üzerinden borcu îfâ etmesidir.³⁶⁸

Gasp edilen bir malın hayvan gibi kıyemî mallardan olduğu durumlarda ya da misli olup ama piyasada bulunmayan mallardan olup misli kâmil ile ödeme imkânı bulunmadığı durumlarda kâmil misli ma'kul ile ödeme imkânı bulunmadığından kıymeti ödenerek kâsır misli ma'kul kazâ ile görev îfâ edilmiş olur. Bu sûreten ve manen yerine getirilmesi gereken bir görevi mislinin olmamasından sadece manen yerine getirmektir.³⁶⁹ Bu kazâ türüne aynı zamanda aklen kavranmasından ötürü ma'kul kazâ da denir.³⁷⁰

³⁶⁴ Molla Civen, *Nûru'l-Envâr*, I, 206.

³⁶⁵ Muhammed b. Ferâmurz Molla Hüsrev, *Dürrü'l-Ahkâm Şerhu Ğururi'l-Ahkâm*, İhyâu'l-Kütübi'l-Arabî, tsz., II, 98; Molla Civen, *Nûru'l-Envâr*, I, 206-208; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 251.

³⁶⁶ Molla Hüsrev, *Mirkâtu'l-Vusûl*, 49.

³⁶⁷ eş-Şâî, *Usûlü's-Şâî*, 79; Habbâzî, *el-Muğnî fi Usûli'l-Fıkıh*, 56; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 72-73.

³⁶⁸ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâî*, I, 213.

³⁶⁹ Fahrü'l İslâm el-Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 248-250; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâî*, I, 213.

³⁷⁰ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 73.

Bu meselenin Allah haklarından olan namaz örneğinde ise kazâyâ kalan bir namazı cemaatle kılınması gerekirken söz konusu namazın münferiden kılınmasıdır.³⁷¹ Namazın vakti dışında îfâ edilmesi açısından kazâ olurken bu namazın cemaatle değil de tek olarak îfâ edilmesi sebebiyle kâsır kazâ durumuna dönüşmüştür.

Diğer bir açıdan ise Molla Fenârî namazı cemaatle kılmanın edâ için bir sünnet olduğunu bu sebeple sünnette cemaatle kılınması şiddetle vurgulanın vakti içerisinde edâ edilen namaz için söz konusudur. Bu şiddetli vurgu kazâ için söz konusu değildir. Bu sebeple cemaatle namaz kılmamak edâ için bir eksiklik olup namazı kâmil bir edâ olmaktan çıkarırken kazâ için cemaatle bu namazı kılmamak bir eksiklik değildir. Çünkü namazı cemaatle kılmak edâ hususunda olan zimmette bir borçtur. Kazâ da ise zimmette böyle bir borç yoktur. Bundan dolayı kazâyâ kalan namazların açık bir şekilde cemaatle îfâ edilmesi kerih görülmüştür.³⁷²

Aynı meseleyi Abdulazîz Buhârî ise şöyle değerlendirir: Bazı usûlcüler kâsır misli ma'kul kazâ çeşidinin Allah haklarından olmasını kabul etmediklerinden buna diğer usûlcülerin yaptığı gibi cemaatle ve münferiden namaz kılma örneğini vermemişlerdir. Onlara göre böyle bir kısım kâsır misli ma'kul kazâ Allah haklarında hiç bulunmamaktadır. Ancak bununla ilgili olarak kâsır kazânın Allah haklarında olacağını iddia eden usûlcülere göre kazâyâ kalan bu namazı cemaatle kılmak kâmil misli ma'kul kazâ, münferiden kılmak kâsır misli ma'kul kazâdır. Buna göre tabloda da görüleceği üzere kazânın kısımları on dört olacaktır.³⁷³ Ancak Buhârî, kâmil ve kâsır olanın bir madde olarak sayılarak kazânın toplamda on üç kısım olabileceğinin de muhtemel olduğunu ifade eder. Çünkü burada vacip olan şey insanın zimmetinde baki kalan namaz olmasıdır. Yoksa kazâyâ kalan namazı cemaatle kılmak icma' ile sabittir ki insanın zimmetinde borç değildir. Asıl borç sadece bu namazı kılmaktır. Yoksa bu namazı cemaatle kazâ etmek değildir. Buna göre kazâyâ kalan bu namaz ister münferiden kılınsın isterse de cemaatle kılınsın bu ibâdet her hâlükârda kâmil bir kazâdır. Ancak bunu cemaatle kılmak kemale daha uygundur. Bundan dolayı mescitte namazların aleni/açık bir şekilde kazâ edilmesi mekruh kabul edilmiştir. Edâ edilen bir namazı cemaatle kılmak onun sıfatıdır. Bu vasıf kazâ namazının kılınmasında yoktur.

³⁷¹ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi*, I, 207.

³⁷² Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi*, I, 207.

³⁷³ Bkz. Ek 2.

Namazın cemaatle edâ edilmesi İslâm'ın şiarlarından olması sebebiyle vacip kabul edilmiştir. Fakat namazı cemaatle kılmak bir farz olmasından hareketle buna şibhu'l-vücûb yanı vacip olana benzeyen denilmiştir. Bu şibhu'l-vücûb meselesi kazâ namazları için söz konusu olmadığından namazların mescitte aleni bir şekilde kılınması mekruh görülmüştür. Ancak bu noktada Peygamber (s.a.v)'in (orduyla beraber) konakladıkları gece kaçırmış olduğu sabah namazını cemaatle kazâ etmesi akla gelmektedir. İlgili rivayet şu şekildedir: Nebi (s.a.v) Hayber savaşıdan dönüşünde sabah namaza kendileri uyandırmak için Hz. Bilal'i nöbetçi olarak bırakıp uyumuşlardır. Hz. Bilal'de yüküne dayanarak uyuya kalmıştır. Allah Resulü (s.a.v) uyanıp sabah namazını kazâ ettikten sonra “kim bir namazı kılmayı unutursa hatırlayınca kılsın” buyurdular.³⁷⁴ Bu rivayette yer alan kaçırılan bir namazın Nebi (s.a.v) tarafından cemaatle kılınmasını ise âlimler şöyle yorumlamaktadır. Peygamber'in (s.a.v) (orduyla beraber) konakladıkları gece kaçırmış olduğu sabah namazını cemaatle kazâ etmesi güneşin doğmasından zeval vaktine kadar olan zamanın bazı hükümler açısından güneşin doğmasından önceki vakitte olduğu gibi edâ manasını içeren bir vakit olmasından dolayıdır. Çünkü bu vakit sabah namazının kılınmayan sünnetinin kazâ edildiği ve yine Rasûlullah'ın gece kılamadığı teheccüd namazları kıldığı bir vakittir.³⁷⁵

Misli ma'kul kâsır/eksik kazâ ile ilgili diğer bir ihtilaf konusu ise kıyemî olan malların mislinin verilmesinin mümkün ise mislini/dengini vermenin gerekliliği ile ilgilidir. Bu görüşü Medine ehlinde bir grup âlim savunarak şöyle demişlerdir: Telef edilen malın kıymeti göz önünde bulundurularak kıymetin bizatihi kendisi değil de misli ile tazmin edilmesi gerekmektedir. Bu şekilde misli ile tazmin etmek hem sûraten hem de manen denkliği bir arada bulunduracağından bunun misli ile ödenmesin gerektiğini ifade etmektedirler. Bu iddialarını biri merfu diğeri İbn Mesud'a isnad edilen mevkuf bir rivayet ile desteklemektedirler. Bu delillerinden birincisi olan Hz. Aîşe (r.a) hadisi şöyledir: Hz Aîşe, Hz. Safiyye'nin tabağını kırmış buna karşılıklıta Nebi (s.a.v) Hz Aîşe'nin evinde bulunan bir tabağı Hz. Safiyye'ye vermiştir.³⁷⁶ Medine ehlinin ikinci delili ise bir gün bir bedevi Hz. Osman'a gelmiş ve ona “Senin amcaoğlu benim

³⁷⁴ Ebû Dâvûd, *Salâh*, 11.

³⁷⁵ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 248; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi'*, I, 207; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 203-204.

³⁷⁶ et-Tirmizî, *Ahkâm*, 23.

develere saldırdı, sütünü çekip aldılar ve sütün kesilmiş yavrularını yediler.”³⁷⁷ Bu olayın neticesinde İbn Mes’ud bu adama “iki vadi dolusu deve getirilmesini ve onlardan hangisini isterse seçip almasını gerektiğine inanıyorum” dedi. Hz. Osman da buna razı oldu. Bu iki rivayette de görüldüğü üzere kırılan tabağın ve kesilen develerin kıymeti değil de ona misli olabilecek şeyler verilmiştir. Medine ehli buradan yola çıkarak kâmil edânın yapılmasının imkânsız olduğu yerlerde kâmil edânın iki şartı olan sûraten ve manene en yakın olan mislinin alınıp mal sahibine teslim edilmesini gerekli görmektedir. Ancak cumhur ise bu konuda Nebi (s.a.v)’den rivayet edilen şu meşhur rivayete tutunmaktadır. “Kim başkası ile ortak olduğu bir kölesini azat ederse (köle hürriyetine kavuşur) kendisi eğer zengin ise ortağının payına düşen kıymetini öder.”³⁷⁸ İşte bu hadis misli olmayan şeylerin, kıymeti ile ödeneceğinin delilidir. Hadiste Nebi (s.a.v) ortak olunan kölenin karşı tarafının sahip olduğu miktarının ödenmesini istemiştir. Bu hadis başkasının malını zayi eden kimsenin bu fiilin sonucunda helak ettiği şeyin karşılığını yani mislini vermesi gerektiğine delalet etmektedir. Bu da bizlere gösterir ki misli olmayanın kazâsı kıymeti ile kâsır misli kazâ olarak gerçekleşir. Çünkü bu mallar hilkaten birbirinden farklıdır. Sûraten onun dengi olan bir şeyi bulmak imkânsızdır. Bulunsa da kıymeti farklı olacağından manen şartı olan kıymet daha az daha fazla olabilme ihtimaline binaen mislinin değil de kıymetinin verilmesi daha uygun olacaktır. Bu sebeple her zaman hiçbir şekilde değişikliğe mahal vermeyecek olan manen vasfı göz önüne alınarak kıymetin verilmesi en doğru olacak olandır. Ölçülen ve tartılan şeylerde ise durum tam tersidir. Çünkü bunlarda hilkaten değişiklik olmaz. Bu değişikliğin olmaması ise kişiye hem sûraten hem de manen şartlara riayet etmeye imkân verir. Mesela bir kişi başka birisinin bir kilo buğdayını zayi etse ona yeniden bir kilo buğday aldığında iki buğday arasında sûraten bir birliktelik olduğu gibi manen de yani kıymeti açısından da takriben bir yakınlık söz konusu olacaktır. Ama aynı durum misli olmayan bir hayvanın telef edilmesin de söz konusu değildir.

Hz. Aişe’nin hadisinde Nebi (s.a.v) kıymeti değil de tabağı vermesini ise cumhur şu şekilde yorumlar. Allah Rasûlü’nün burada yapmış olduğu şey tazmine karşılık güzel bir ahlak sergilemesidir. Yoksa iki tabağın ikisi de zaten Allah Rasûlü’nün malı idi. Bunu şu şekilde yorumlamak da mümkündür. Ayrıca buradaki iki tabak adedi

³⁷⁷ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî İmam Muhammed, *el-Asl*, Dâru İbni Hazm, Beyrut/Lübnan, 1433/2012, XII, 119-120; Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, I, 250.

³⁷⁸ Ebû Dâvûd, *İtk*, 4.

mütekaribdendir. Bundan dolayı misli olan malları ağırlık ölçüsüyle veya burada olduğu gibi adedi mütekarib olan ürünlerle mislinin ödenmesi onun kâmil kazâ ile ödenmesinin delilidir.

Hız. Osman'dan gelen rivayetin yorumu ise şöyledir. Burada bedevinin develer içerisinde seçip alması mislinin tazmin edilmesi değildir. Bilakis bu bir sulh anlaşmasıdır. Çünkü telef eden kişi Hız. Osman değildi. Bir kişi amcasının oğlunun yaptığı ile sorumlu tutulamaz. Hız. Osman'ın burada yaptığı şey akrabalarına olan meykinden ötürü ona yapılan bir iyiliktir.³⁷⁹ Asıl olan kâmil kazânın işletilmesidir. Kâmil kazânın işletilme durumu olduğu sürece kâsır kazâyâ gidilmesinin imkânı yoktur.

Misli olan yani keyli, vezni ve adedi mütekarib olan ürünlerle ilgili diğer bir ihtilaf ise kâmil misli ma'kul olan ürünün aynının piyasada bulunduğu durumlarda فَأَعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا آتَى عَلَيْكُمْ “Şu halde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın.”³⁸⁰ âyetinde ifade buyurduğu gibi eşitlik gözetilmelidir. Misli ma'kul kâsır kazâ, misli ma'kul kâmil kazânın halefi olmasından dolayı vekâlet babında olduğu gibi asıl mevcut iken vekile itibar edilmediği gibi burada da kâmil kazâ varken kâsır kazâyâ itibar etmek caiz değildir.³⁸¹ Bir ürünün misli olduğu sürece mislinin verilmesi gerekmektedir. Ancak piyasadaki kalması sebebiyle teslim etmenin imkânsız olduğu durumlarda kâsır misli olan kıymeti ile ödeme yapılır. Çünkü kişinin uhdesinde bulunan vacibin/görevin sorumluluğundan kurtulması ya bunun edâsı ile veya hak sahibinin bu haktan vazgeçmesi ile bu borçtan kurtulur.³⁸² Meseleyi Molla Cîven ve Molla Fenârî ise şöyle ifade ederler: Alınan bir malın misli varsa hem sûraten hem de manen onun dengi olanı vermek kişinin üzerine gereken bir borçtur. Ancak mislinin olmadığı durumlarda sûraten dengi bulunmadığından dolayı manen dengi olan kıymet verilir. Bunlardan iki vasfı da kendisinde taşıyan kazâ türüne “kâmil misli ma'kul kazâ” denirken vasıflarından sadece birisi olan manen vasfı bulunuyor ise buna “kâsır misli ma'kul kazâ” denir. İki nitelik taşıyan kâmil misli ma'kul kazânın bulunduğu yerlerde bir vasıf taşıyan kâsır misli ma'kul kazâyı yönelmek imkânsızdır.³⁸³ Binaenaleyh misli-kâmil mümkün iken misli-kâsıra gidilmez. Aynı zaman da misli-kâmil ile tazmin

³⁷⁹ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 250-251; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi*, I, 213.

³⁸⁰ Bakara 2/194.

³⁸¹ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 73.

³⁸² Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 195.

³⁸³ Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 203; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi*, I, 213.

mümkün iken misl-i kâsır yani kıymeti ile borcun tazmin edilmesi durumunda mal sahibi bunu kabul etmek için zorlanamaz. Çünkü bu gasp edilen malda hem sûraten hem de mânen hakkı bulunmaktadır. Eğer bu iki vasfı yani sûraten ve manen vasıfları ile borcu kazâ etmenin mümkün olduğu yerlerde sadece manen vasfı bulunan kıymet ile iktifa olunamaz.³⁸⁴

Gasp eden kişi ile mal sahibin mahkemelik olduğu durumda ödenecek olan bu kıymet, gasp edildiği gündeki kıymet mi? yoksa mahkemeye başvurulduğu gündeki kıymet mi? ya da ürünün piyasadan kalktığı gündeki kıymet mi? olduğu hususunda Hanefî mezhebi imamları arasında üç farklı görüş ortaya çıkmıştır.³⁸⁵

1. Ebu Hanife mahkeme gününe itibar eder. Mislinin piyasadan kalkması ile hemen kıymetine itibar edilmez. Çünkü mal sahibi malın yeniden piyasaya sürülmesine kadar sabır gösterirse mislini alma hakkı vardır.³⁸⁶ Kişinin mahkeme açma gününe kadar bu malın yeniden piyasaya sürülüp mal sahibinin de bu malının mislini alma ihtimali olmasından ve mislinin ise hem sûraten hem de manen olan iki sıfatını kendisinde barındırmasından dolayı misli olan mal, takdir edilecek olan kıymetin önüne geçirilir. Kişi ne zaman mahkemeye başvurursa artık mislini alma imkânı olmadığından mahkemeye müracaat ettiği günün kıymeti ile borcu ödenir.³⁸⁷ Çünkü malın ancak mahkeme gününde kıymeti kesinleşir. Ancak burada ifade edilenler aslı itibari ile misli olan mallar için ise durum böyledir. Aslı itibari ile misli değil de kıymet olan mallarda durum zaten direk olarak kıymet ile gerçekleşir. Bununla beraber alacaklının misli alacağı olduğu halde kıymetini isteme hakkı da bulunmaktadır.³⁸⁸

2. İmam Yusuf malın gasp edildiği günkü kıymetinin temel alınacağını ifade eder ve meseleyi şöyle açıklar: Misli olan ürün her ne zaman piyasadan kalkarsa ittifakla ürünün gasp edildiği günün değeri ile kıymet gerekir. Bir üründe asıl olan aynının verilmesidir. Aynının helak olması ile acziyet gerçekleşince, mislinin verilmesi gerekir bu da piyasadan kalkınca o zaman gasp edilen günün kıymeti ile

³⁸⁴ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 73.

³⁸⁵ Molla Hüsrev, *Dürrü'l-Ahkâm Şerhu Ğururî'l-Ahkâm*, II, 262.

³⁸⁶ Burhânüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebu Bekr el-Merġinânî, *el-Hidâye*, Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut/Lübnan, tsz., IV, 293; eş-Şâfi, *Usûlü's-Şâfi*, 80.

³⁸⁷ Habbâzî, *el-Muġnî fî Usûli'l-Fıkıh*, 56; Serahsi, *Usûl*, I, 55-56; Molla Cîven, *Nuru'l-Envâr fî Şerhi'l-Menâr*, I, 208-209.

³⁸⁸ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 252-253.

kıymetlendirmek gerekmektedir. Çünkü burada itibar sebebedir. Bu sebep ise gaspın işlenmiş olduğu gündür. Çünkü bugün gaspı gerektiren sebebin kendisidir.³⁸⁹

3. İmam Muhammed ise gasp edilen malın piyasadan kalktığı günkü kıymeti üzerinden hesaplama yapılacağını ifade eder. Çünkü vacip olan, kişinin zimmetinde bulunan mislinin ödenmesidir. Mislinin verilmesi noktasındaki asıl acziyet malın piyasadan kalktığı gün gerçekleşmiştir. Bu ise kıymeti vermeyi gerektirmeyen bir borç olarak baki oldu. Eğer kıymetinde üzerine borç olduğunu söylersek kişinin zimmeti iki borç ile yani hem misli hem de kıymeti ile meşgul olmuş olur ki mükellef hem misli olan hem de kıymeti olanı ödemekle sorumlu tutulmaz. Bu sebepten tazmine konu olan malın mislinin ödenmesinin imkânsız olduğu ve piyasadan kalktığı en son güne itibar edilir.³⁹⁰

Buraya kadar zikredilen misli olup piyasadan kalkan ürünler için geçerli olan hükümler idi. Misli olmayanlarda ise ihtilaf olmaksızın malın gasp edildiği güne itibar edilir.³⁹¹

2.2.2.2. Misli Gayri Ma'kul Kazâ/Benzerini Akıl Kavrayamayacağı Kazâ

Misli gayri ma'kul kazâ akıl ile dengi anlaşılmayan manasındadır. Yoksa akıl reddedip, yok saydığı anlamında değildir. Çünkü akıl da Allah'ın delillerindendir. Bu durumda iki delil arasında çelişki bulunmamaktadır. Bizim anlayamadığımız ve idrak edemediğimiz manasındadır. Diğer bir ifade ile aslı ile misli arasındaki benzerlik akıl ile anlaşılamamaktadır. Ancak şeriatın bildirmesi ile anlaşılmaktadır.³⁹² Misliye halef olarak gelen her ne kadar sûraten ve manen birbirine benzemese de şer'an onun misli olur ve bunun kazâsını şeriatın belirlemiş olduğu misli olan ile kazâ etmek vacip olur.³⁹³ Misli gayri ma'kul kazâ daha önce de görüldüğü gibi kazâyı üç kısma ayıran usûlcülerin taksimine göre kazânın ikinci kısmı olurken, kazânın denginin akıl ile benzerinin anlaşılıp anlaşılmaması açısından ise iki kısım olan kazânın ikinci kısmıdır. Bu kısım da dengi akıl ile anlaşılan misli ma'kulun karşıtı manasında akıl ile bunun kavranılması

³⁸⁹ Serahsi, *Usûl*, I, 56; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 252-253; Molla Cîven, *Nuru'l-Envâr fi Şerhi'l-Menâr*, I, 209; el-Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 293.

³⁹⁰ Serahsi, *Usûl*, I, 56. Molla Cîven, *Nuru'l-Envâr fi Şerhi'l-Menâr*, I, 209; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 253; Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 293.

³⁹¹ Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 293.

³⁹² Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi'*, I, 208; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 194; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 74; İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr fi Şerhi'l-Menâr*, 58.

³⁹³ eş-Şâşî, *Usûlü's-Şâşî*, 81.

mümkün olmayan ve misli ma'kul de bulunan sûraten ve manen sıfatlarını kendi bünyesinde bulundurmayan kazâ çeşididir.³⁹⁴ Bu sebeple de ittifakla sabittir ki nass bulunmadığı sürece bunu tespit etmek imkânsızdır.³⁹⁵

Misli gayri ma'kul kazânın Allah hakkı olan ibâdetler alanından örneği oruç tutamayan bir kimsenin fidyeye ile bu orucunu kazâ etmesidir.³⁹⁶ Fidyeye her ne kadar orucun misli olmasa da Şâri' tarafından misli kılınmasından ötürü piri fani olan kimseye fidyeye aynen oruç gibidir.³⁹⁷ Çünkü bu nass ile sabittir. Zira Kur'ân'da şöyle buyrulur: وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ “Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidyeye yeterlidir.”³⁹⁸ Bu fidyeye ise oruca güç yetiremeyen yaşlı bir kimse için her güne buğday, un, kavut ve kuru üzümünden yarım sâ' veya da hurma ve arpadan bir sâ' tasadduk etmesidir.³⁹⁹ Oruç ile fidyeye arasında ki benzerlik akıl ile kavranamamasından ötürü buna “misli gayri ma'kul kazâ” denilmiştir.⁴⁰⁰ Oruç yine kendi cinsi ile değil de aklen aralarında bir ilişki bulunmayan fidyeye ile kazâ edilmektedir. Oruç ve fidyeye arasında ne sureten/şeklen ne de manen bir bağlantı bulunmamaktadır.⁴⁰¹ Molla Cîven bu hususa şu şekilde bir açıklama getirir: Fidyenin oruca benzememesi sureten açıktır. Fidyenin oruca manen benzememesi ise oruç kişinin nefsini aç bırakmasıdır. Fidyeye ile kişi oruçla aç kalması gereken yerde bu hüküm sebebiyle aç kalmaması yani kendini doyurmasıdır.⁴⁰² Ancak Molla Fenârî bu illetlendirmeyi kabul etmeyip şöyle der: Biz oruç ve fidyeye arasında ki mümâseleti ne sûraten anlayabiliriz ki o oruç kendini tutmak fidyeye ise tasadduk etmektir. Ne de manen bunu kavrayabiliriz bu da oruç nefsin hoşuna giden şeylerden el çekerek nefsi yormak, fidyeye ise fakirin ihtiyacını gidermektir. Yoksa mesele birbirinin zıttı olan birisi açlık diğeri tokluk değildir. Çünkü bunlar bağlı oldukları şeylere binaen bazen birbirinin zıddı olduğu gibi bazen de mütenasip olabilir. Şöyle ki bir şeyi vermek nefsin onunla yararlanmasından kendini men etmektir. O zaman da bu ikisi arasında benzerliğin

³⁹⁴ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 74

³⁹⁵ Fahrü'l İslâm el-Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 224; Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkıh*, 58; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 194; Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, 49-50; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 74.

³⁹⁶ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâi'*, I, 208; Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkıh*, 58; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 74; İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 58; eş-Şâî, *Usûlü'l-Şâî*, 81.

³⁹⁷ eş-Şâî, *Usûlü'l-Şâî*, 81.

³⁹⁸ Bakara 2/184.

³⁹⁹ Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 195; İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 59.

⁴⁰⁰ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 74

⁴⁰¹ İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 59.

⁴⁰² Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 195.

olmadığı ortadadır.⁴⁰³ İbn Nüceym ve Abdulazîz Buhârî ise buna şöyle bir açıklama getirmektedirler: Oruç canın çektiği şeylerden nefsi men etmektir. Fidyeye ise başkasının ihtiyacını gidererek kendi malını eksiltmektir. Bunun tespiti ise ya nass ile ya da icma ile sabit olur.⁴⁰⁴ Ancak kazâyâ kalan oruç yerine oruç tutmak hem sûraten/şeklen hem de manen/mahiyet açısından birbirinin mislidir. Bunlar birbirine kıyas edilirken oruç ve fidye ise birbirine kıyas edilemez.⁴⁰⁵ Bununla ilgili diğer bir şey ise fidyenin orucun halefi olması sebebiyle oruca güç yetiren birisinin fidyesi batıl olur.⁴⁰⁶

Allah haklarından başka bir misal ise hac üzerine farz olduktan sonra haccını edâ etmeyip/edemeyip kazâyâ kalan bu haccını nâibi olan birisini tutarak kendisi yerine hac yaptırmasıdır.⁴⁰⁷ Başkası adına hac yapmak caizdir ancak bunun bazı şartları bulunmaktadır. Öncelikle bunun farz olan hacda ve sürekli bir acziyet söz konusu olmalıdır. Hatta niyabeten haccın caiz olmasından dolayı, vefat eden ve ölene kadar hastalığı devam eden bir kişi yerine de hac yapılabilir. Buna vekâleten hac denilmektedir. Eğer bu hasta olan kişi daha sonradan iyileşirse farz haccını yeniden yapar daha önce yaptığı hac ise nâfile olur. Bu hüküm farz olan hac için geçerlidir. Çünkü nâfilelerde genişlik olmasından dolayı acziyet olmadan da bir kişi başkası adına hac yapabilir.⁴⁰⁸ Haccın fiilleri ile hac yapacak nâibin nafakası arasında ne sûraten ne de manen benzerlik olmamasından bu kazâ çeşidi de misli gayri ma'kul kazânın örneklerindendir. Bunun tespiti ancak nass ile gerçekleşir. Farz olan haccı kişinin kendisinin yerine getirememesi sebebiyle nâibinin nafakasını karşılamasının delili şu hadisi şeriftir.

-Bir kişi, Nebi'ye (s.a.v) “Ya Resulallah! Allah'ın hac hususundaki farz emri babama çok yaşlı iken erişti. Deve üzerinde bile duracak halde değildir. Eğer onu hayvanın üzerine bağlasam orada öleceğinden korkarım. Onun yerine vekâleten hac edebilir miyim?” diye sordu.

-Resûl-i Ekrem Efendimiz ona: “Ne dersin babanın borcu olsa ve kendisi de onu ödeyemese sen onu ödemez misin?” dedi.

⁴⁰³ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâi'*, I, 208.

⁴⁰⁴ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 225; İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 59.

⁴⁰⁵ Fahrü'l İslâm el-Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 223-224

⁴⁰⁶ İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 59.

⁴⁰⁷ Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, 58; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 223.

⁴⁰⁸ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 223.

- Adam buna cevaben “Evet” dedi.

-Resûl-i Ekrem Efendimiz: “O zaman babanın yerine vekâleten hac edebilirsiniz!” buyurdu.⁴⁰⁹

Buradan da anlaşılacağı üzere kişinin hac yapması ile başkasının onun nâibi olarak hac yapması ve onun da hac yapanın nafakasını karşılaması arasında ne sûraten ne de manen benzerlik bulunmamaktadır. Yani meselede aslı ile misli arasında kesinlikle benzerlik bulunmamaktadır. Bu sebepten bu meseleler akıl ile kavranamamasından mütevellit bunlara başka meselelerin kıyas edilerek hüküm belirlenmesi imkânsızdır.⁴¹⁰

Misli gayri ma‘kul kazânın akıl ile anlaşılabilmesi sebebiyle dengi olan şey nass ile belirtilmediği sürece bu kazâ çeşidi sakıt olur. Bunu başka bir şeye kıyas ederek onun için bir hüküm belirlemenin imkânı bulunmamaktadır.⁴¹¹ Örneğin bir kişi “ben filanın yerine namaz kılıyorum, abdest alıyorum” diyemez. Çünkü bunların tek kaynağı vardır o da Şâri’dir.

Bunun kul hakları bağlamında muamelat alanından misali ise azaların kesilmesine ve öldürülmeye bedel olarak diyet ödenmesidir.⁴¹² Diyet ya maktûlün velilerinden birisinin diyet istemesi ile gerçekleşir ya da diyet üzere sulh yapımlarıyla diyeti hak ederler. Babanın çocuğunu öldürdüğü durumda da kısas uygulanmaz diyet gerekir.⁴¹³ Ancak maktûlün velilerinin kisası istedikleri durumda kisasın katle hem şekil olarak hem de mana/mahiyet olarak birebir benzemesinden dolayı bu misli ma‘kul olanının bulunmuş olduğu bir durumda misli gayri ma‘kul olan diyet gitmek caiz değildir.⁴¹⁴ Burada asıl itibari ile kısas yapılması gereken bir durumda diyet alınmasından ötürü bu edâ değil kazâdır. Aynı zaman da bu misli gayri ma‘kul bir kazâdır. Bu nass ile sabit olmuştur. Çünkü kısas ile diyet arasında akıl ile kavranan bir benzerlik bulunmamaktadır. Çünkü kısas ile katil hayatını yitirirken diyet ile hayatını

⁴⁰⁹ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, Mektebetu’l-Matbûâtî’l-İslâmî, Halep, 1406/1986, “Hac İbadeti”, 2640.

⁴¹⁰ Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, I, 224.

⁴¹¹ Fahrü’l İslâm el-Pezdevî, *Kenzü’l-Vusûl ilâ Marifetü’l-Usûl*, I, 223-227.

⁴¹² eş-Şâfi, *Usûlü’ş-Şâfi*, 81; Fahrü’l İslâm el-Pezdevî, *Kenzü’l-Vusûl ilâ Marifetü’l-Usûl*, I, 260.

Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 73; Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, 49; Serahsi, *Usûl*, I, 57-58.

⁴¹³ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 73-74; Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, I, 263.

⁴¹⁴ Fahrü’l İslâm el-Pezdevî, *Kenzü’l-Vusûl ilâ Marifetü’l-Usûl*, I, 260-262.

idâme hakkını bulmaktadır. Demek ki birisi yokluğa diğeri ise varlığa, hayatını devam ettirmeye delalet eder. Bu ikisi arasında hiç birbirine benzerlik söz konusu olabilir mi?⁴¹⁵ Mal ile canın arasında bir benzerliğin olmadığını şöyle de ifade edebiliriz: İnsan ile ona karşılık verilen diyetteki deve veya para arasında ne sûraten ne de manen bir bağlantı bulunmamaktadır. Çünkü insan kendi dışındaki her şeye sahip olan bir varlık iken mal, para vb. şeyler ise sahip olunan şeylerdir. Sahip olan ile sahip olunan arasında hiçbir surette benzerlik yoktur. Çünkü mal insanoğlunun ihtiyacını gidermek için yaratılmıştır. İnsan ise Rabbine kul olmak, emaneti yüklenmek ve yeryüzünün halifesi olup orada adaleti tesis etmek için yaratılmıştır. Bu sebepten insan ile onun faydasına yaratılmış olan mal arasında şeklen ve mahiyet açısından bir benzerlik bulunmamaktadır.⁴¹⁶ Misli ma'kul olan, nass ile sabit olduğu gibi kıyas ile de sabit olabilir. Misli gayri ma'kul ise ancak nass veya delatü'n-nass ile sabit olur.⁴¹⁷

Misli gayri ma'kulun sadece nass ve delatü'n-nass ile sabit olduğunu öğrendikten sonra bunlara birer örnek verecek olursak yukarıda zikredilen oruç tutma yerine fidye örneği nass ile sabit olan misli gayri ma'kul kazâ örneğidir. Misli gayri ma'kul kazânın ortaya çıkaran ikinci kısım ise delatü'n-nass olup buna bir misal verecek olursak: Bilerek öldürmelerde kısas uygulamasından vazgeçerek kısasa bedel olan diyet ile bu borcun ödenmesi sağlanır. Kasten öldürmede nass ile sabit olan diyet hükmü yoktur. Diyetle ilgili âyet hataen öldürmeler ile ilgilidir. Kasten öldürmede kısastan vazgeçerek diyet verilmesi nassın delâleti ile verilen bir hükümdür. Hataen katl ile ilgili sabit olan bu âyet-i kerîme şöyledir: وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَاً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَّةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ “Bir mü'minin diğer bir mü'mini öldürmesi olacak şey değildir. Fakat yanlışlıkla olabilir. Kim yanlışlıkla bir mü'mini öldürürse, cezası, mü'min bir köleyi azat etmesi ve ölenin ailesine diyet ödemesidir.”⁴¹⁸ Bu âyet-i kerîme hataen öldürmelerde diyetin gerekmesinden dolayı misli gayri ma'kul kazâ örneklerindendir.⁴¹⁹ Yine bu âyet ile katile diyet lazım olur. Burada verilen hükümde hem öldüren hem de ölen kişi hakkında hayır bulunmaktadır. Bu âyette verilen hükmün katil için iyilik ve lütuf olması, hataen masum bir cana kıyan birisine kısas uygulanması gerekirken kısas terk edilip bunun yerine diyet ödenmektedir. Verilen hükmün maktül için hayır ve lütuf

⁴¹⁵ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 74; Serahsî, *Usûl*, I, 58.

⁴¹⁶ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 260.

⁴¹⁷ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, 50; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 74.

⁴¹⁸ Nisa 4/92.

⁴¹⁹ eş-Şâfi, *Usûlü's-Şâfi*, 81.

olması ise şöyle izah edilir: Katile hiçbir şekilde ceza vermeden bırakılmıyor kişinin hataen öldürmesinden dolayı kendisine kısas uygulanmasa da diyeti ödeyerek maktûlün kanını heder edilmemiş oluyor. İşte bunda da maktûl için lütuf ve iyilik mevcuttur. Hataen öldürülen kimsenin bu hatası cezasız bırakılmayarak diyet ödemesi ile maktûlün kanı heder olmamasıyla iki taraf ayrı bir lütuf ve nimet bulunmaktadır. Hataen öldürmede maktûlün kanı heder olmadığı gibi bilerek öldürmede maktûlün velilerin bazılarının kısastan vazgeçtiği veya sulh yapıldığı durumlarda maktûlün kanının heder olmaması için diyetin verilmesi evla yolla sabit olmaktadır.

Bahsi geçen meseleyi Kur’ân’da geçen başka bir delalet-i nass örneği ile açıklayacak olursak âyet-i kerîmede Rabbimiz *فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا* “Anne Babaya öf bile deme! Onları azarlama!”⁴²⁰ buyurmaktadır. Bu âyetten den anlaşılaçağı üzere anne-babaya öf demek yasak ise onları dövmek evlevi yolla men edilmiştir. Artık birisinin “Allah âyette anne babayı dövmeyin demiyor.” demesinin imkânı bulunmamaktadır. Çünkü Rabbimiz burada anne babaya yapılabilecek en basit olan şeyi zikrederek diğerlerinin kesinlikle yasaklanmış olduğunu ifade etmektedir. Şimdi yeniden katl örneğimize dönecek olursak, diyetin verilmesi ile ilgili nazil olan âyet “ölenin ailesine diyet ödemesidir.”⁴²¹ hataen öldürmeler hususunda nazil olmuştur. Her ne kadar nazil olan âyet, hataen adam öldürmedeki diyeti açıklasa da ancak kasıtlı öldürmede velilerden bazısının kısastan vazgeçmesi veya sulh anlaşmalarında da diyetin verilmesi daha evladır.⁴²² Diyet ile kısas arasında her ne kadar benzerlik bulunmasa da hataen katilde aynen kısas gibi kabul edilmiştir.⁴²³

2.2.2.2.1. İskât-ı Salât ve Misli Ğayri Ma‘kul Kazâ

İskât-ı Salât, ima ile dahi olsun namazını kılmaya güç yetiren bir kimsenin tembellik ihmal vb. sebepler ile namazlarını kılmadan vefat eden kimsenin namaz borcunu düşürmek için fidye vermeye denir. Ancak vefat etmeden evvel ıskâtı vasiyet etmesi gerekmektedir.⁴²⁴ Misli gayri ma‘kul kazânın ancak bir delile dayanarak tespit

⁴²⁰ İsrâ 17/23.

⁴²¹ Nisa 4/92.

⁴²² Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 75.

⁴²³ eş-Şâî, *Usûlü’ş-Şâî*, 81.

⁴²⁴ İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr*, II, 72.

edileceğini görmüştük.⁴²⁵ Fidyeye vermek oruç ibâdetinde piri fani olan kişi için geçerlidir. Bunun delili: وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ “Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir.”⁴²⁶ âyetidir. Bu âyet misli gayri ma‘kul kazânın kısmının örneği olunca burada zikredilen fidyeyi sadece oruca has kılmak ve ona hiçbir şeyi kıyas etmemek gerekir. Ancak bir kişi vefat edeceği esnada kazâyâ kalan namazlarına karşılık fidye verilmesini vasiyet ederse bunun oruca kıyasen değil de ihtiyaten yapılması gerekir.⁴²⁷ Çünkü oruç ile ilgili inen âyetin oruca has olma ihtimali olduğu gibi genel geçer bir illette belirlemiş olma ihtimali de vardır. Bu illet ise acziyettir.⁴²⁸ Bu iki ibâdetin ikisi de bedeni ibâdetlerdir. İlet birliği olan acziyet sebebiyle namazda da başta İmam Muhammed olmak üzere Hanefilerce fidye emredilmiştir. Çünkü oruç ve namazın bedeni ibâdetlerden olmasından birbirlerine çok benzeyen ibâdetlerdir. Bunları mal ile edâ etme imkânı yoktur. Ancak hacda ise durum böyle değildir.⁴²⁹ Buradaki usûlcülerin kıyasla değil de ihtiyat ile hareket etmelerine bir delil ise kurban günlerinde kaybolan ve daha sonradan ortaya çıkan kurbanlığın her ne kadar vakti geçse de onun kanının akıtılması meselesidir. Bu kesin olarak kazâ denilemez ancak bunun kazâ olması ihtimaline binaen bayram günlerinden sonrada olsa bu kan akıtılır. Çünkü kurban günlerinde havanı kesmek misli gayri ma‘kul olan bir kısımdır. Bu sebeple onun kazâsı olmaz. Hayvanın olmadığı yerlerde onun halefi olan ücreti de gayri ma‘kuldur.⁴³⁰

Ancak Hanefî mezhebinden İmam Muhammed namaz kazâsı bulunan bir kimse onu tutmaktan aciz olduğu bir durumda oruç ibâdetinde fidye verilerek nasıl orucun kazâsı yerine getiriyorsa namaz içinde fidye verilerek namazında kazâsının yapılabileceğini ifade etmektedir. Bununla beraber oruçta fidyenin kat‘iyyetinde olduğu gibi namazın fidyesinde nass olmamasından ötürü kesin bir hüküm verilmemiştir. Bu durum mirasçının vefat eden kişi hakkında orucu hakkında fidye vermesi gibidir. İmam

⁴²⁵ Fahrü’l İslâm el-Pezdevî, *Kenzü’l-Vusûl ilâ Marifetü’l-Usûl*, I, 224; Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli’l-Fıkıh*, 58; Molla Cîven, *Nûru’l-Envâr*, I, 194; Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, 49-50; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 74.

⁴²⁶ Bakara 2/184.

⁴²⁷ Iskât-ı salât meselesi İslâm âlimleri arasında ihtilafli bir konudur. Detaylı bilgi için bkz. Heyet, *İlmihal*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2013, I, 370-374.

⁴²⁸ Molla Cîven, *Nûru’l-Envâr*, I, 198-199.

⁴²⁹ Debûsî, *Takvîmü’l-Edille*, 98.

⁴³⁰ Molla Cîven, *Nûru’l-Envâr*, I, 191-200.

Muhammed ise bu konuda şöyle der: Allah'ın (c.c) izni ile fidye onun yerini tutar.⁴³¹ İmam Muhammed'in de kesin bir dil kullanmadığı göze çarpmaktadır. İmam Muhammed aslında burada namazı oruca kıyas ederek değil oruçta olan güç getirme ile burada illetlerin benzeşmesinden dolayı ihtiyaten böyle bir şeyin olabileceğini ifade etmiştir. Yoksa zaten ibâdetler alanında kıyas yapmak caiz değildir.⁴³²

2.2.2.2.2. Misli Olmayanların Tazmini ve Misli Ğayri Ma'kul Kazâ

Ğayri mütekavvim olan ve telef edilen şeyin tazmini vacip değildir.⁴³³ Hanefî usûlcüler bunun için birkaç örnek saymaktadırlar.⁴³⁴ Ancak biz burada bunlardan sadece menfaatin tazmininin olmayacağı⁴³⁵ konusunu ayrıntılı bir şekilde zikredeceğiz. Mükellefin sorumlu olduğu bir görev edâ ile ifâ edilerek yerine getirilir, edâ ile yerine getirilmeyen görev kazâ ile telafî edilir. Ancak kazânın misli ma'kul kısımları olan kâmil ve kâsır vecihleri ile yerine getirilmeye çalışılır. Yerine getirilecek bu görev bu iki vecih ile de ifâ edilemezse bu durumda Allah haklarında olduğu gibi kul haklarında da bu sorumluluk düşer. Çünkü bu kısım kazânın misli Ğayri ma'kul olan kısmıdır ki menfaat ve mal arasında sûraten ve manen/içerik olarak bir bağ olmamasından dolayı bunun tazmini olmaz.⁴³⁶ Bu kısım oruç için fidyenin gerekliliğinde olduğu gibi nass ile veya nassın delâleti ile beyan edilmesi gerekir ki burada böyle bir açıklama bulunmadığından tazmini olmamaktadır. Yani bu görev misli Ğayri ma'kul olan kazâ çeşidi ile tazmin edilmez. Bu sebepten Hanefîler bunun bir tazmininin olmayacağını ve bu fiilin sorumluluğunun birisine hakaret edip küfretmede⁴³⁷ olduğu gibi ahirete intikal edeceğini⁴³⁸ söylemişlerdir. Bundan dolayı Hanefîler sadece gasp edilen ve kendiliğinden helak olan şeyler için tazminin gerekmediği ancak gasp edilen ve kullanılarak helak edilen şeylerde ise tazminin gerekliliğini savunmaktadırlar. İmam Şâfiî ise her iki durumda tazmini gerekliliğini savunmaktadır.⁴³⁹ Şâfiîler her ne kadar

⁴³¹ Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, 58; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi*, I, 208.

⁴³² Molla Hüsrev, *Mirkâtu'l-Vusûl*, 49.

⁴³³ Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, 56.

⁴³⁴ Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, 57; Serahsî, *Usûl*, I, 56.

⁴³⁵ Fahrü'l İslâm el-Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 253; Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, 57; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 211.

⁴³⁶ Serahsî, *Usûl*, I, 56.

⁴³⁷ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 259.

⁴³⁸ Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, 58; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 253.

⁴³⁹ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 253; Zekeriyâ b. Muhammed el-Ensârî Zeynüddîn es-Süneykî, *Fethu'l-Vahhâb bi şerhi Menhecü't-tullâb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1414/1994, I, 277.

Hanefîlerin yaptığı gibi kazâ ve kısımlarını taksim etmese de bu örnekten de anlaşıldığı üzere pratikte aynı konulara fetva vermişlerdir.

Bu sebeple gayri mütekavvim olan menfaatlerin tazmini de Hanefîlerce misli akılla kavranılamayan şeylerden olduğundan ve misli gayri ma'kul olan kazâ çeşidinde şer'an tazmininin söz konusu olmadığını ifade etmişlerdir. Hanefîler bu meselelerde hem kâmil mislinin hem de kâsır mislinin olmayacağını ve bunun misli gayri ma'kul kazâ olması sebebiyle tazminini olmayacağını ileri sürmüşlerdir. İmam Şâfiî ise menfaat gibi meseleleri kiralama akdine kıyas ederek, örfen bu ücretin belirlenerek kâsır misli kazâda olduğu gibi kıymeti ile veya o kişinin yapmış olduğu fiile uygun bir şekilde tazmin edilebileceğini beyan etmektedir.⁴⁴⁰ Hanefîler gasp edilen malların menfaati ile onun karşılığında ödenen şeyin birbirine denk olmadığından gasp ve haksız bir şekilde başkasının malını elinde tutması sebebiyle menfaatler de tazmin bulunmadığını ifade ederler. Buna gasp konusundan bir örnek verecek olursak: Bir kişi başkasına ait olan bir atı gasp etse sonra ona birkaç merhale binse veya evinde hapsedse bu durumların hepsinde Hanefîler bunların menfaat olmasından ve menfaat ile mal arasında şeklen ve içerik bakımından bir farklılık olması sebebiyle tazminini olmayacağını belirtmişlerdir.⁴⁴¹ İmam Şâfiî ise bu menfaatin tazminini icâre/kiralama akdine kıyas ederek atı kiralamış gibi elinde kaldığı süre için ücret vermesi veya gasp edenin atının kendisine verilerek o da gasp edenin atını aynı şekilde hapsedmesi veya binmesiyle bu tazminin mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Hanefîler bu meselede İmam Şâfiî'nin görüşünün mümkün olmayacağına şöyle bir delil getirirler. Mal sahibinin gasp eden kimsenin atına aynı şekilde binmesi veya onun hapsedtiği kadar bu atı hapsedmesi şeklindeki kıyas gasp edenin ve mal sahibinin bu malı gasp etmesi ve elinde tutması arasında fark olması sebebiyle böyle bir tazmin batıldır. Çünkü gasp edenin ve mal sahibinin birbirlerinin hayvanlarına binmelerinde ve hapsedmelerinde her zaman bir farklılık söz konusu olacaktır. Binmeden binmeye fark vardır. Bu menfaatin menfaat ile telafisidir ki bu uygun değildir. Çünkü menfaatler somut bir şey olmamalarından ötürü mütekavvim değildirler. Bu sebeple soyut ve gayri mütekavvim olan (ata binmek ve hapsedmek) hem somut hem de mütekavvim olan bir şeye örneğin buğdayın buğday ile tazmin edilmesine benzetmek bu ikisinin arasındaki benzerlik olmamasından bunu

⁴⁴⁰ Zekerîyyâ b. Muhammed el-Ensârî Zeynüddîn es-Süneykî, *el-Ğurerü'l-Behiyye fî Şerhi'l-Behcetü'l-Verdiyye*. Meymeniyye, Basım yeri yok, tsz., III, 248.

⁴⁴¹ Serahsî, *Usûl*, I, 56.

diğerine kıyas etmek doğru değildir.⁴⁴² İmam Şâfiî tarafından bu meselenin icâre/kiralama vb. akitlere benzetmesine ise şöyle karşı çıkmıştır. İcâre, selem vb. akitler asli itibari ile misli değildir. Bunların misli olması bir ihtiyaca binaendir ve aynı zamanda bunlar şeriat tarafından istihsânen cevaz verilen akitlerdir. İstihsânen cevaz verilen akitlere ise kıyas yapmak doğru değildir.⁴⁴³ Bu sebeple İmam Şâfiî'nin soyut olan şeyleri somut olanlara yapmış olduğu kıyas gerçekleşmemektedir. İstihsânen izin verilen meseleler üzerine kıyas yapılmayacağını şu mecelle kaidesinden de anlamaktayız. “Alâ hilâfî'l-kıyâs sâbit olan şey sâire makîs-ün aleyh olamaz.”⁴⁴⁴

Daha öncede zikredildiği gibi misli olmayan şeylerin tazmini de olmamaktadır. Bu konuda menfaat haricinde başka iki misal verecek olursak: Katilin maktûlün velileri dışında başka birisi tarafından öldürülmesi⁴⁴⁵ durumunda örneğin Ali, Ahmet'i öldürse Ali de maktûlün velileri dışında olan Bekir tarafından katledilse bu durumda Ahmed'in velilerinin Bekir'den diyet talep etme hakları yoktur. Zira onların Ali'den istedikleri kısas bir mana kabilinden olmasından ötürü istedikleri diyet ile bu hak arasında bir bağlantı bulunmamaktadır.⁴⁴⁶ Bu konu ile ilgili olarak diğer bir örnek ise bir kişi bir bayanı öldürse sonra ona karşılık kısas uygulansa katilden kısas haricinde bir de mehir parası istenmez.⁴⁴⁷ Bu meselelerde sûraten ve manen bir benzerlik olmamasından ve bunların misli gayri ma'kul kazâ çeşidi olmasından bu hususun ise akıl ile tespit edilmesinin imkânsız olmasından dolayı bunların tazmini söz konusu değildir.

2.2.2.3.Edâ Manasındaki Kazâ

Kazânın daha önce geçen kısımları göz önüne alındığında edâ manasında olan kazâ, kazânın kısımlarının bir tasnife göre ikincisi diğer tasnife göre üçüncüsüdür. Bu kısma edâ manasında kazâ⁴⁴⁸ denildiği gibi edâya benzeyen kazâda⁴⁴⁹ denilmiştir. Bu tür kazânın özelliği bir taraftan edâ manası taşıırken diğer taraftan kazâ manasını

⁴⁴² Serahsî, *Usûl*, I, 56; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 210-211; Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, 57.

⁴⁴³ Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, 57; Serahsî, *Usûl*, I, 56.

⁴⁴⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, I, 72, madde 15.

⁴⁴⁵ Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 213; Serahsî, *Usûl*, I, 58.

⁴⁴⁶ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, 75.

⁴⁴⁷ Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, 57; Serahsî, *Usûl*, I, 56.

⁴⁴⁸ Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 205.

⁴⁴⁹ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, 76; Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, 59; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 197; İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 62.

içermesidir. Bu kazâ çeşidi bir yönden edânın kısımlarının üçüncüsü olan kazâyâ benzeyen edâ gibi düşünülebilir.⁴⁵⁰

Bu kısmın ibâdetler alanından örneği bayram namazına giden birisinin imama rükûda yetişip ve kıyamda alması gereken iftitah tekbirini ve vacip olan zevaid tekbirlerini rükûda elleri kaldırmadan almasıdır.⁴⁵¹ Elleri kaldırmaz çünkü rükû farz, tekbirler ise vaciptir. Elleri tekbir esnasında kaldırmak ve kıyamda iken yine elleri göbek üzere bağlamak sünnettir. Sünnet olan şeyler farz ve vacip olanlara tercih edilmez.⁴⁵² Tabi bu durum kişi imana yetişir ve kıyamda tekbirler ile meşgul olduğunda namazın kaçmasından korkarsa bu şekilde tekbirlerini rükû halinde alır. Çünkü rükû hakikaten ve hükmen kıyama benzemektedir. Kişinin ayakta tekbir alması ihtiyat sebebiyledir.⁴⁵³

Rükûda alınan bu tekbirler asıl itibarıyla kazâdır. Çünkü bu tekbirlerin asıl yeri kıyam idi bu ise kaçırılmıştır. Bununla beraber bu kazâ, edâyâ benzeyen kazâdır. Rükû hakikaten ve hükmen kıyama eş değerdir. Rükûnün hakikaten kıyama denk olması şu yöndendir: kıyam ayakta durmaktır. İnsan rükû halinde bedeninin yarısı ayakta olması sebebiyle rükû kıyam haline benzemektedir. Ancak kişinin rükûda eğilmesi sebebiyle bedeninin yarısı ayaktadır. Rükûnün hükmen kıyam kabul edilmesi ise imama rükûda yetişen ve imamın namazına katılan kimse müdrîk olup bir rekâtın tamamına yetiştiği kabul edilir. Bunu destekleyen hadis ise şöyledir: Ebu Hüreyre'den (r.a) naklen Hz. Peygamber şöyle buyurur: “Her kim imama rükûda yetişirse, o rekâta yetişmiş olur.”⁴⁵⁴ Bu kimsenin rükûya yetişmesi ile kıraate yetişmiş kabul edilmesi ise şeriatın hükmü olup akıl ile idrak edilebilecek bir mesele değildir. İmama rükûda yetişen kimsenin ihtiyaten bu tekbirleri rükûda alması gerekir.⁴⁵⁵

⁴⁵⁰ İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 62.

⁴⁵¹ Neseî, *Menâru'l-Envâr*, I, 197; Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, 59; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 197; Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, 51; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 223.

⁴⁵² Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 197; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 234.

⁴⁵³ Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, 59; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 223; Fahrü'l İslâm el-Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 235.

⁴⁵⁴ Ahmed b. Hüseyin Ebu Bekir el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan, 1424/2003, II, 128; Benzer rivâyet için bkz. Buhârî Câmiu's-Sahîh, *Evkâtü's-Salâh*, 29.

⁴⁵⁵ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 234; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 197.

Fakat Ebu Yusuf kiraat ve Ramazan ayında kunutu kaçıran kimsenin bunları rükûda kazâsını yapamadığı gibi bayram tekbirlerin mahallinin kaçmış olmasından ötürü rükûda kazâ edilemeyeceğini ifade etmektedir.⁴⁵⁶

Konunun kul hakları kapsamında muamelat alanından misali ise bir kimse nikâh akdinde mehir olarak mutlak bir köle vereceğini teahhüd ederek evlenmesi neticesinde nikâhlanan bayana mehir olarak tayin edilen mutlak köleyi değil de kölenin kıymetinin vermesi şeklindedir. Bu kıymeti teslim etmek edâya benzeyen kazâ örneğidir.⁴⁵⁷ Bu kimse normal bir kölenin kıymetini bayana teslim ederse kazâ olur. Ancak bu kazâ edâ manasında bir kazâdır. Mehir olarak belirlenen cins bakımından her ne kadar bir köle olduğu belli olsa da kölenin niteliği bilinmemektedir. Burada karı koca arasındaki tartışmayı kesmek ancak orta halli bir kölenin teslim edilmesi ile gerçekleşir. Orta halli bir köleyi tayin ise ancak kıymet üzerinden mümkündür. Bir şeyin pahalı veya ucuz olması ücret tayini ile mümkün olur. İşte bundan dolayı buradaki kıymet edâ manasında olur.⁴⁵⁸ Çünkü burada akit esnasında isimlendirilen köledir. Orta halli bir köleyi teslim ise edâdır. Bunun edâya benzemesi ise aslı itibarıyla. Şöyle ki kölenin belli olması ancak sıfatının meçhul olması onun edâ edilmesine engel olmaktadır. Fiyatının belirlenmesi ise ancak kıymetinin belirlenmesi ile. Bu sebeple kıymet başvurulması gereken bir asıl olmuştur. Bundan dolayı köleyi belirleyen de o olmasından sanki köle onun halefi durumuna düşmüştür. Kıymet ise asıl olup öne geçmiştir.⁴⁵⁹

Koca bu durumda kıymeti vermek ile orta halli bir köleyi vermek arasında muhayyerdir. Çünkü köle cinsi malum niteliği meçhuldur. Cinsinin malum olmasına bakılarak muayyen bir kölede olduğu gibi akit esnasında isimlendirilen köleyi vermek vacip iken, niteliği bilinmemesini göz önüne alınarak başkasının kölesini mehir olarak gösteren kimsenin durumunda olduğu gibi kıymetini vermek vacip olur. Bu sanki onların ikisi bir şeymiş gibi koca bunlardan hangisini verirse hanımın onu alması

⁴⁵⁶ Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 197; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 234.

⁴⁵⁷ Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, 60; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 205; Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, 51.

⁴⁵⁸ Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 191.

⁴⁵⁹ İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 62.

gerekmektedir.⁴⁶⁰ Hatta kadının bu mehir esnasında konuşulan şeyi alması gerektiği gibi bu ücreti alması gerekir.⁴⁶¹

Burada verilen örnek her ne kadar köle olsa da bunun haricinde kıymet ve misli olan bütün her şey buranın örneğidir. Şöyle ki bir kimse ölçülen ve tartılan cinsinden olan bir şey üzere hurma ve buğday gibi nikâhlanır ve bu nikâh esnasında cinsini söyler ama sıfatını söylemezse yukarıda olduğu gibi isimlendirdiği şeyi veya kıymetini vermek arasında muhayyerdir. Özet olarak cinsi meçhul olanı mehir olarak vermek batıldır. Ancak vasfı meçhul olan da ise sahih olup iki şeyden birini vermede muhayyerdir. Hem cinsi hem de sıfatı malum olan ise sahih olup başka bir şey verme muhayyerliği yoktur.⁴⁶² Burada bulunan üç meseleyi birer örnek ile açıklarsak: Kişi evleneceği bayana “sana yirmi dört ayar elli gram altın vereceğim” derse burada cinsi olan altını hem de yirmi dört gram olan niteliğini söylemesinden dolayı bizzat bunu vermesi gerekir. Eğer kişi şöyle derse “sana bir araba vereceğim” derse burada cinsi açıkladığından ancak niteliği olan markasını ve modelini açıklamadığından bu akit sahih olur. Kocanın orta halli bir arabayı veya onun kıymetini verme hususunda muhayyerliği vardır. Arabanın kendisini verirse edâ, kıymetini verirse edâyâ benzeyen kazâ olur. Son olarak kişi evleneceği bayana “sana bir tane vereceğim” derse burada hem cins hem de sıfat olmadığından böyle bir mehir isimlendirmesi batıldır.

2.2.3. Kazânın Vücûbiyeti

Kazâ ile ilgili diğer bir ihtilaf konusu ise edâ hususunda vârid olan nassın kazâ için de geçerli olup olmadığı ya da kazâ için yeni bir nassa/delile ihtiyaç olup olmadığı meselesidir.⁴⁶³ İbâdetlerde asıl olan Allah ve Rasûl’ün emrettiği vakit içerisinde ve şekilde yerine getirilmesidir. Bununla beraber mükellef bazen tembellik, ihmal, uyku gibi farklı sebeplerden ötürü bu ibâdeti yerine getiremeyebilir. Edâ edilemeyen bu ibâdetin durumu ne olacaktır? Daha sonradan bu ibâdetin telafisi mümkün müdür? Yani

⁴⁶⁰ İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 62-63.

⁴⁶¹ Nesefî, *Menârü'l-Envâr*, I, 197; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 191; İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 62.

⁴⁶² İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 62-63.

⁴⁶³ Serahsî, *Usûl*, I, 45; Fahrü'l İslâm el-Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 208; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 208.

bu ibâdeti kazâ etmek gerekir mi? Eğer bu ibâdeti kazâ etmek gerekli ise bu ibâdetin edâsında olduğu gibi yeniden bir nassa ihtiyaç var mıdır?⁴⁶⁴

Bu konu ile ilgili usûlcülerin ihtilafına girmeden evvel konunun alanını belirleme adına kazânın kısımlarının hangisinde bu ihtilafın söz konusu olduğu beyan edilecektir. Daha öncede görüldüğü üzere kazâ iki kısımdan oluşur. Bunlar misli mak'ul kazâ, misli gayri ma'kul kazâdır. Kazânın ikinci kısmı olan misli gayri ma'kul kazâ bir ibâdet yerine getirilmediğinde bu yükümlülüğün kazâsının nasıl tespit edileceği akıl ile idrak edilmemekte idi. Bu nedenle kazânın bu çeşidinin ancak nass ile halefi tayin edilir. Örneğin oruç tutmaya güç yetiremeyen bir kimsenin bu oruç yerine fidye vermesi nass ile beyan edilmiştir. Çünkü bir kimsenin nass gelmediği durumda orucun misli olan yine oruç ile kazâsını bir tarafa bırakarak fidye ile kazâsının gerekliliğini akıl ile tespit etme imkânı bulunmamaktadır. Bundan dolayı ittifakla usûlcüler kazânın misli gayri ma'kul kısmı hakkında nass bulunması gerektiği kanaatindedirler.⁴⁶⁵

Diğer açıdan ise kazâ edilmesi gereken bir görev ya kul hakları ile ilgili ya da Allah hakları ile ilişkilidir. Kul hakları ile ilişkili olan bir borcun zamanında yerine getirilmemesi durumunda kişinin zimmetinin bu borçtan kurtulmayacağına ittifak edilmiştir.⁴⁶⁶ Allah hakları ise iki kısımda değerlendirilir. Birincisi ibâdetler alanı ikincisi ise muâmelat alanıdır. İbâdetler kendi içerisinde iki kısma ayrılmaktadır. Edâsı yapılmayan ibâdetlerin kazâsının gerektiği Şâri' tarafından beyan edilen ibâdet çeşididir.⁴⁶⁷ İkinci kısım ise kazâsı hususunda nass bulunmayan ibâdetlerdir. Hakkında nass bulunanlar ise genelde uyuma, hastalık ve yolcu gibi bir özre binaen edâ edilmeyen ibâdet çeşitleridir. Biraz evvel sayılan özürler sebebiyle yerine getirilemeyen bir ibâdetin kazâ edileceğinde ittifak bulunmaktadır. Kasıtlı olarak ifâ edilmeyen ibâdetler de ise Zâhiriler haricinde kazâ edileceği hususunda ittifak bulunmaktadır.⁴⁶⁸

Usûlcüler misli ma'kul kazâ çeşidinde edâyı vacip kılan emir ile mi yoksa kazâ için yeni bir emir gerekir mi, konusunda ikiye ayrılırlar. Diğer bir ifade ile usûlcüler

⁴⁶⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtu'l-Vusûl*, 45-46; Pala, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Emir ve Nehiy Yorumu*, 302.

⁴⁶⁵ Serahsî, *Usûl*, I, 46; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi'*, I, 208; İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 58; Molla Hüsrev, *Mirkâtu'l-Vusûl*, 45-46; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 208

⁴⁶⁶ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 209.

⁴⁶⁷ Namaz ve oruç gibi.

⁴⁶⁸ Râzî, *el-Mahsûl fî İlmi Usûlu'l-Fıkıh*, I, 250; Pala, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Emir ve Nehiy Yorumu*, 302.

kazânın sebebinin edânın sebebinin aynısı mı veya kazânın sebebinin başlı başına bir emirle mi olduğu hususunda⁴⁶⁹ iki guruba ayrılmışlardır. Bu iki grup arasındaki ihtilaf namaz kılmayı ve oruç tutmayı emreden şu iki nassın أَفِيْمُوا الصَّلَاةَ “Namaz kılın”⁴⁷⁰ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ “Oruç sizden evvelkilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı.”⁴⁷¹ Verilen bu emirlerin kazâsı ile ilgili “Kim uykuda kalır veya bir namazı unutursa onu hatırladığı zaman kılsın. Hatırladığı vakit o namazın vaktidir.”⁴⁷² فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ “Tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun.”⁴⁷³ şeklindeki nasslar olmadığı durumda kazâlarının gerekip gerekmediği hususudur. Kazânın gerekli olduğunu ifade eden bu nasslar ise kişinin zimmetinde olan borcun düşmediğini beyan etmek için gelmiş olan nasslardır. Burada ki ihtilaf namaz ve oruç haricinde kendileri hakkında kazâsına dair nass bulunmayan ibâdetlerin kazâsının edâ için gelen ilk emirle mi veya ikinci bir emrin gelmesine mi bağlı olduğu hususundadır.⁴⁷⁴

Usûlcüler bu konuda iki gruba ayrılmışlardır. Bunlardan birinci grup vakti içerisinde edâ edilmeyen ibâdetin misli ma‘kul kazâsı da ancak nass ile sabit olacağını ifade ederler. Nasıl ki edâ edilecek olan ibâdet nass ile tespit ediliyorsa kazâsı yapılacak bir ibâdetin de yeni bir nass ile beyan edilmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Bu grubun temsilcileri arasında Şafiilerin ve Mutezilenin geneli ve aynı zamanda Hanefilerden Irak ekolü ve Sadrü’l- İslâm Ebu’l-Yüsr ve Cessâs bulunmaktadır.⁴⁷⁵

Bu grup kendi görüşlerini şu şekilde desteklemişlerdir:

Emirler mukayyed emir yani vakti belirlenmiş olan emir ve mutlak emir yani vakti belirlenmemiş olan emir diye iki kısma ayrılmaktadır. Bu gruptaki usûlcüler vakti belirlenmiş emir ile belirlenmemiş emrin her ikisinde de kazâsı yapılacak olan ibâdetin namaz ve oruçta olduğu gibi yeni bir nass ile emredilmesi gerektiğini zikrederler.⁴⁷⁶ Cessâs ise vakti belirli olan ibâdetleri iki kısma ayırır ve bunlardan birincisinde kendisi

⁴⁶⁹ Molla Cîven, *Nûru’l-Envâr*, I, 176.

⁴⁷⁰ En’am 6/72

⁴⁷¹ Bakara 2/183

⁴⁷² Ebû Dâvûd, *Salâh*, 11.

⁴⁷³ Bakara 2/184.

⁴⁷⁴ Molla Cîven, *Nûru’l-Envâr*, I, 178.

⁴⁷⁵ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn el-Makdisî İbn Kudâme, *Ravzatü’n-Nâzir* ve Cünnetü’l-Münâzir*, Mektebetü’l-Mekkiyye, Mekke, 1419/1998 I, 577; Râzî, *el-Mahsûl fî İlmi Usûlu’l-Fıkh*, I, 249-250; Cessâs, *Fusûl*, II, 307; Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, I, 208; Nesefî, *Menârü’l-Envâr*, I, 176; Molla Cîven, *Nûru’l-Envâr*, I, 176; Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli’l-Fıkh*, 53; Molla Hüsrev, *Mirkâtu’l-Vusûl*, 45-46; Serahsî, *Usûl*, I, 45.

⁴⁷⁶ Râzî, *el-Mahsûl fî İlmi Usûlu’l-Fıkh*, I, 249.

için tahsis edilen bütün vakti kapsayan bir ibâdeti ele alır. Böyle bir ibâdet özürsüz bir şekilde vakti dışına bırakılmaz. Örnek olarak Ramazan ayında farz olan oruç ibâdetidir. Bu ibâdet vaktini tam bir şekilde kapsamaktadır. Diğerleri ise içerisinde birçok defa aynı ibâdetin yapıldığı vakittir. Misal olarak namaz, burada vacip ilk vaktin girmesi ile farz olur. Eğer mükellef bu namazı o vaktin içerisinde kendisi için belirlenen ilk cüzde yerine getirmese, bunu ikinci cüzde yapar, orada da yapmazsa üçüncü cüzde yapması gerekir. Eğer belirlenen vaktin hepsinde kişi bu ibâdeti yapmaz ve o ibâdet için belirlenen vakit çıkarsa artık birinci emir ile yetinilmez ikinci emrin mutlaka olması gerekmektedir. Çünkü vaktin çıkması onun hükmünü ortadan kaldırır. Kazâ için yeni bir hüküm ise ancak yeni bir nass ile mümkündür.⁴⁷⁷

Diğer bir delil ise emir ile vacip olan şey, edânın yerine getirilmesidir. Kazânın farklı bir mesele olmasından dolayı gelen ilk emir ile kazâyı ispat etmede yeni bir ibâdet çıkarma gibi bir mânâ bulunmaktadır. Bu nedenle ibâdetler noktasında re'y ile bir ibâdetin tespit edilmesinin imkânı olmamasından ötürü kazâ için yeni bir emre ihtiyaç vardır.⁴⁷⁸

Buhârî bu noktada onların kazâ hususunda “bu yeni bir ibâdet türetmektir” sözlerine şu şekilde cevap verir: Emrin şartı misli ile ödenmesidir. Bir ibâdetin misli ile ödenmesinde ise onların iddia ettiği gibi yeni bir ibâdet ortaya koymak değildir. Bizim ilk emir ile mislinin kazâ edilmesin nasstan anlaşılması hususunda ibâdetlerin ne miktarlarında ne de şekillerinde herhangi bir şeyi ispat etme şeklinde bir gayemiz bulunmamaktadır. Zaten akıl ile ibâdetlerin mislinin dahi tespit etmek mümkün değil iken, ibâdetlerin miktar ve şekillerini tespit etmek nasıl mümkün olsun.⁴⁷⁹

Edâ, bir fiilin yapılmasını ve vaktin faziletini elde etmeyi içermektedir. Bundan dolayı bu ibâdeti vaktinden önce yapmak geçerli olmayıp vaktinden sonraya kastî olarak terk edilmesi halinde günah kazanılmakta ayrıca bir daha nail olamayacağı sevabı da kaçırmaktadır. Bunu destekleyen bir hadis-i şerifte Nebi (s.a.v) şöyle buyurur: “Bir kimse Allah’ın verdiği ruhsatlar haricinde Ramazan’dan bir günü oruçsuz geçirirse onun yerine bir yıl oruç tutsa yine de o günün sevabına ulaşamaz.”⁴⁸⁰ Bu hadisten de anlaşılacağı üzere vaktin çıkmasından sonra kazâ edilen bir ibâdet vakti içerisinde edâ

⁴⁷⁷ Cessâs, *Fusûl*, II, 335.

⁴⁷⁸ Serahsî, *Usûl*, I, 45; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 208.

⁴⁷⁹ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 209.

⁴⁸⁰ Ebû Dâvûd, “*Sıyâm*,” 38.

edilen bir ibâdete sevap bakımından denk olmamaktadır. İşte bundan dolayı edâ ile kazâ arasında büyük bir fark bulunması sebebiyle kazânın birinci emir ile vacip olduğu anlaşılamamasından ikinci emre ihtiyaç duyulmuştur.⁴⁸¹ Çünkü nassta bir ibâdetin vakti belirlenmiş ise o ibâdeti belirlenmiş vakti içerisinde edâ etmek gerekir. Bu konuda gelen emrin bu yönde olmasından dolayı vakti çıktıktan sonra bu ibâdetin kazâ edilmesi düşünülemez.⁴⁸²

Bu duruma zamanı belirlenmiş emir ile ilgili bir örnek verecek olursak bir kimsenin başkasına “bunu cuma günü yap” emri, cuma günü dışındaki diğer günleri kapsamamaktadır. Çünkü bu emir ne cuma gününden evvel bu emri yapmaya ne de cuma gününden sonra bunu yapmaya delalet etmemektedir.⁴⁸³ Bu vakitte emredilen şey yerine getirilmeden vakit çıkarsa emredilen şey artık kişinin zimmetinde borç olarak kalmaz ve bunun kazâsının başka bir vakitte yapılması için yeni bir emre ihtiyaç vardır.⁴⁸⁴ Vaktin belirlenmesi ile ilgili diğer bir misal ise bir işçiyi belirli bir vakitte bir iş yapması için kiralayan kişi vaktin çıkmasından sonra işçiyi o işi yapmaya zorlayamaz.⁴⁸⁵ Özetle bir fiilin belli vakitte yapılmasının emredilmesi o vaktin sona ermesi ile bitmektedir. Aynı şekilde belirli bir vakit için emredilen ibâdet o vaktin çıkması ile ibâdet olmayacaktır.⁴⁸⁶

Bu işin mekân ile ilgili boyutunda ise mekân ile kayıtlı olan bir emirde bir kimse “Şu evdekini döv” dese o evin dışındakileri bu emir kapsamamaktadır.⁴⁸⁷

Usûlcüler mutlak emirde kazâ için yeni bir emrin gerekliliğiyle ilgili olarak ihtilaf etmişlerdir. Örneğin bir kimse başka birisine “şunu yap” diye emretse verilen bu emir belirli bir zaman ile kayıtlanmaz. Belirli bir zaman ile kayıtlanmayan emirde ise mükellef fırsat bulduğu ilk anda bunu yapmadığında bundan sonra bu vucûbiyet ilk emri ile devam eder. Bazı usûlcüler böyle bir durumda yeni bir delile ihtiyaç duyulacağını ifade ederler. Buradaki temel ihtilaf emrin fevriyete mi? terâhiye mi? delalet ettiği hususu ile bağlantılıdır. Kazâ için yeni bir emre ihtiyaç olup olmadığı

⁴⁸¹ Serahsî, *Usûl*, I, 45-46; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 209.

⁴⁸² Serahsî, *Usûl*, I, 45.

⁴⁸³ Râzî, *el-Mahsûl fî İlmi Usûlu'l-Fıkh*, I, 249-250; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 208.

⁴⁸⁴ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 208.

⁴⁸⁵ Serahsî, *Usûl*, I, 45.

⁴⁸⁶ Râzî, *el-Mahsûl fî İlmi Usûlu'l-Fıkh*, I, 249-250; Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fî Netâicü'l-'Ukûl*, I, 371.

⁴⁸⁷ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 209.

konusunda emir fevriyete delalet etmez diyenler, bu fiilin mükellef üzerindeki sorumluluğunun devam ettiğini ifade ederler. Yani vakti içerisinde ifâ etmediği görev kişinin zimmetindedir. Emrin fevriyete delalet ettiğini söyleyenler ise kazâ için yeni bir nassa gerek duyulduğunu söylerler.⁴⁸⁸

Diğer bir delil ise Şâri'in edâ için vermiş olduğu emirlerde kazânında gerekli olduğunu beyan eden deliller bulunurken Şâri'in edâ yapılması için vermiş olduğu bazı emirlerinde ise kazâyı vacip kılacak bir delilin bulunmamasıdır. Örneğin Cuma namazının edâsı için verilen emirde kazâsı için herhangi bir delil bulunmamaktadır. Usûlcüler bu hususu Şâri' tarafından gerekli olan yerlerde nass ile meselenin açıklandığı şekilde yorumlamışlardır.⁴⁸⁹

Kazâ için yeni bir emre ihtiyaç vardır diyen âlimlerin ibâdet teriminin mânâsı üzerinden getirmiş oldukları başka bir hüccetleri ise şöyledir. İbâdet ıstılâh olarak “vakti içerisinde Allah tarafından emredilen ve Allah’ı yüceltmek için yerine getirilen şeydir.” Usûlcüler ibâdetin bu tarifinden hareketle ister vakti belirlenmiş ister vakti belirlenmemiş olsun bir şeyin ibâdet olduğuna ancak Şâri'in emri ile tespit edileceğini belirtmişlerdir. Şâri'in emri ile ibâdet olan bir eylem için belli bir zaman belirlenmiş ise bu vakit içerisinde yerine getirilmediğinde kazâ için yeni bir emre ihtiyaç duyulur.⁴⁹⁰

Bu âlimler aynı şekilde ibâdetlerin belirli zaman ve mekâna tahsis edilmesinden yola çıkarak kazâ için yeni bir emre ihtiyaç olduğuna şöyle bir delil zikrederler. Öğle namazın zeval vaktine, orucun Ramazan ayına, haccın Arafat’a, zekâtın miskinlere, namazın kibleye ve savaşın kâfirlere tahsis edilmelerinde bunları bir sıfat ile takyit etme vardır. Bu sıfatın olmadığı her yerde emir lafzı o ibâdeti kapsamadığından edâ için yer verilen bu emrin kazâ için geçerli olmadığı açıktır. Burada tahsis edilen şeyin zaman veya mekân olmasında da bir fark bulunmamaktadır.⁴⁹¹

Kazâ için ikinci bir emre gerek duymayan usûlcüler buradaki mekân ve zaman arasında fark olmadığını söyleyenlere itiraz ederek şöyle derler: Zaman birbirinden ayrılmayan bir şeydir. Zamanın kendi içinde bir irtibatı bulunmaktadır. Bir vakti diğerinden ayırmak imkânsızdır. Örneğin ibâdet için belirlenen ikinci cüz birincisine

⁴⁸⁸ Râzî, *el-Mahsûl fi İlmi Usûlu'l-Fıkḥ*, I, 251.

⁴⁸⁹ Râzî, *el-Mahsûl fi İlmi Usûlu'l-Fıkḥ*, I, 249-250.

⁴⁹⁰ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 208.

⁴⁹¹ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir ve Cünnetü'l-Münâzir*, I, 577.

tabidir. Mekânda ise böyle bir durum söz konusu değildir. Mekân sabit olan hakikatlerdir. Birincisi diğerine tabi değildir.⁴⁹²

Kazâ için yeni bir emre ihtiyaç duyulmayacağını belirten usûlcüler ve argümanları:

Bu gruptaki âlimler başta Hanefilerden Debûsî ve Serahsî olmakla beraber Hanefilerin geneli, Şafiilerden ve Hanbelîlerden bir kısmı ve hadisçilerin genelini temsil etmektedir.⁴⁹³ Kazâ edilecek ibâdetin Kitap, Sünnet ve icma' ile sabit ve misli ma'kul olan ibâdet ise kazâsı için yeni bir emre ihtiyaç olmadığını ifade ederler.⁴⁹⁴ Kazâ için yeni bir emre gerek olmadığını zaten edâ edilmeyen ibâdetin kişinin zimmetinde borç olmasıyla beraber ibâdetin misli ma'kul olmasından dolayı burada yeni bir emre gerek olmadığını zikretmektedirler.⁴⁹⁵

Bu guruptaki âlimler ise temelde iki şekilde edâ için verilen emrin kazâyı da kapsayacağını bu sebepten kazâ için yeni emre gerek olmadığını zikrederler. Bunlar:

1- Borç/İllet/Sebep yoluyla: Vakti tayin edilmiş bir ibâdeti vaktinde edâ etmeyen kişinin zimmetindeki borcun kazâda bulunmasından yeni bir emre gerek kalmadan edâ için verilen emir kazâ içinde geçerli olmaktadır. Bu durumda bu borç kul haklarına benzemektedir. Allah (c.c.) üzerinde kul hakkı bulunan kimseye o hakkı aynı varsa aynını, yoksa mislini hak sahibine vermeyi farz kılmıştır. Durum kul haklarında böyle olunca Allah (c.c.) hakları daha önemli olmasından edâ vakti içerisinde görevini ifâ etmeyen kimsenin bu ibâdeti vakit çıkmış ise kazâ etmesi daha evlâdır. Çünkü verilen emre itaat etmemekle kişi bu sorumluluktan kurtulamaz. Bilakis bu borç kişinin zimmetinde karar kılar.⁴⁹⁶ Buradaki borcu Alâeddin es-Semerkindî (ö.539/1144) ise şöyle ifade eder: Vacip olan Allah'a ibâdet etmektir. Bunun ise birkaç sebebi bulunmaktadır. Bir kul Allah'ın, kendisinin Rabbi olmasından veya ona şükretmek için veya da vaktini kaçırmış olduğu bir ibâdetin hatasını telâfi etmek için ibâdet eder. İşte

⁴⁹² İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzır ve Cünnetü'l-Münâzır*, I,578.

⁴⁹³ Serahsî, *Usûl*, I, 46; Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fî Netâicü'l-'Ukûl*, I, 371; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 208; Nesefî, *Menârü'l-Envâr*, I, 176; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 176; Gazzâlî, *Mustasfâ*, I, 322.

⁴⁹⁴ Nesefî, *Menârü'l-Envâr*, I, 176; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 208.

⁴⁹⁵ Serahsî, *Usûl*, I, 46; Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fî Netâicü'l-'Ukûl*, I, 371; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 208; Nesefî, *Menârü'l-Envâr*, I, 176; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 176; Gazzâlî, *Mustasfâ*, I, 322; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-Nâzır ve Cünnetü'l-Münâzır*, I,577.

⁴⁹⁶ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, 93; Serahsî, *Usûl*, I, 46; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 208; Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkıh*, 53.

burada vaktin edâ vakti veya kazâ vakti olmasının veya mekânın şurası veya burası olmasının hiçbir mânâsı yoktur. Bu durum bir kimsenin, kölesine kendi malından sağ eli ile infak etmeyi emretmesine benzer. Kölenin herhangi bir sebepten sağ elinin felç olması tabii olarak infakı iptal etmek mânâsında anlaşılmaz. Bu durumda köle sol eli ile bu malı infak eder. Buradaki maksat o paranın tasadduk edilmesidir. Sağ veya sol elin olmasının bir farkı bulunmamaktadır. Emir ile sabit olan ya edâ ile veya kazâ ile ya da hak sahibinin o kimsiyi ibrâ etmesi ile son bulur. Bunun için yeni bir emrin gelmesine gerek duyulmaz.

Alâeddin es-Semerkandî burada verilen örneğe şöyle cevap verir: Evet burada verilen tasadduk örneği ile vakti belirlenmiş bir ibâdetin kıyas edilmesi doğru değildir. Çünkü burada maksat bir menfaatin fakire ulaştırılmasıdır ki bununla sevap elde edilsin. Bu sadakayı veren elin sağ veya sol olması ile fark etmemektedir. Ancak vakti belirlenmiş bir ibâdetle örneğin özellikle cuma günü yapılması istenen bir görevde ise cuma gününün özellikle tayin edilmesi fazileti artırmak gibi akıllarımız ile idrak edemeyeceğim birtakım sebeplere bağlanmış olabilir. Bu sebeple bu ancak yeni bir nass ile tespit edilir.⁴⁹⁷

2- Kıyas yoluyla: Hanefi âlimlerinden bir grup usûlcü ise kazânın birinci emir ile gerçekleşeceğini oruç ve namaz hususunda gelen emirler kendisi hakkında nass bulunmayanlara birer kıyas/örnek olduğunu ifade ederler.⁴⁹⁸ Yani oruç ve namazdaki vucûbiyete delalet eden işaret anlaşıldığında diğer ibâdetlerin de misli mak'ul olması şartı ile bu iki ibâdete kıyas etmekte herhangi bir sakınca olmadığını ifade ederler.⁴⁹⁹ Kıyas yolu ise şu şekildedir: Şeriat namaz ve oruç ibâdetlerinde ki vucûbiyet hem edâya **hem de kazâyâ** nasıl delalet ediyorsa haklarında nass bulunmayan ibâdetlerde bu iki ibâdete kıyas edilerek edâ hakkında bulunan nassın kazâ içinde geçerli olacağı kabul edilmektedir. Namazın kazâsının hadisten delili şöyledir: “Kim uykuda kalır veya bir namazı unutursa onu hatırladığı zaman kılsın. Hatırladığı vakit, o namazın vaktidir.”⁵⁰⁰ Orucun kazâsının delili ise **فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ** “Tutamadığı günler sayısınca başka

⁴⁹⁷ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fî Netâicü'l-'Ukûl*, I, 370-371.

⁴⁹⁸ Serahsî, *Usûl*, I, 46; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 209; Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkḥ*, 53.

⁴⁹⁹ Serahsî, *Usûl*, I, 46; Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, 46.

⁵⁰⁰ Ebû Dâvûd, *Salâh*, 11.

günlerde tutsun.”⁵⁰¹ âyet-i kerîmesidir. Bundan sonra kim Ramazan ayında orucunu tutmaz ise bu tutmadığı oruçları başka günlerde kazâ eder.

Şâri’ bu iki ibâdetle kazâyı kendileri için sebep olduğu bilinen vakitte misli ile kazâ etmeyi vacip kılmıştır. Bundan dolayı diğer şeylerde bu oruç ve namaza kıyas edilir⁵⁰²

Kendileri hakkında kazâ yapılacağına dair nass bulunmayan ibâdetler namaz ve oruç gibi misli ile kazâ edilen ibâdetlere kıyas edilerek kazâ edilebilir. Emir ile vacip kılınan edâ kişinin zimmetinde bir borç olarak kalır.

Ancak bu grubun getirmiş olduğu kıyas deliline birinci grup şöyle itiraz etmektedir: Bir ibâdetin kaçırılması sebebiyle onun yerine kıyas yaparak başka bir vakitte misli dahi olsa farklı bir ibâdeti koymak kıyas ile mümkün değildir. Örneğin Cuma namazının iki rekâtını vakti içerisinde edâ etmek Allah’a yakınlaşmaktır. Cuma namazının kaçırılması durumunda başka bir vakitte onun yerine başka iki rekâtı kıyas yolu ile ikame etmek imkânsızdır. Teşrik tekbirlerinde de durum aynıdır. Çünkü bu tekbirler bu günlerde ibâdet olarak meşru kılınmıştır. Bu tekbirlerin kaçırılması durumunda onları başka bir vakitte kıyas yolu ile ikame etmek imkânsızdır.⁵⁰³

İkinci grubun getirmiş olduğu diğer bir delil ve bu konuda bilinmesi gereken diğer bir mesele ise kişinin zimmetinde olan herhangi bir borç ister kul hakları ile alakalı isterde Allah hakları ile ilgili olsun kişinin bu borçtan kurtulması ancak üç şekilde mümkündür: Bunlardan birincisi edâ iledir. Bu kişi zaten bu ibâdeti belirlenmiş vakti içerisinde edâ etmediğinden bu yolla bu ibâdetin düşmesi/sorumluluğundan kurtulması imkânsızdır. İkinci yol ise emir veren kimsenin mükellefi bu sorumluluktan kurtarmasıdır. Bir kimse bir ibâdeti yerine getirmediğinde bu ibâdetin kendisinden düştüğünü ifade eden ne sarîh bir nass ne de nassın delaleti bulunmamaktadır. Çünkü sadece vaktin çıkması bu ibâdeti düşürücü bir etken değildir. Bilakis bu sorumluluk kişinin uhdesinde karar kılar. Bu sorumluluktan kurtulmanın üçüncü yolu ise kişide acizliğin meydana gelmesinden dolayı bu fiili yapmaya kendinde güç bulamamasıdır. Bu kişi için böyle bir acizlikte söz konusu değildir. Sorumluluğu düşüren bu üç şeyin

⁵⁰¹ Bakara 2/184.

⁵⁰² Debûsî, *Takvîmu’l-Edille*, 93; Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, I, 209; Molla Hüsrev, *Mirkâtu’l-Vusûl*, 45-46.

⁵⁰³ Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, I, 209.

bulunmamasından ötürü bu ibâdet kişini zimmetinde baki kaldığına hükmedilirdir. Bunu yerine getirmeden de bu sorumluluktan kurtulamaz.⁵⁰⁴

Sonuç olarak iki gurup arasındaki ihtilaf genel olarak iki mesele etrafında dönmektedir. Birincisi vakti içerisinde yerine getirilmeyen görevin, birinci gruba göre kişinin zimmetinde bir borç olmadığı düşünülürken ikinci gruba göre vaktin çıkması ile bu borcun mükellefin zimmetinde karar kıldığı kabul edilmektedir. Diğer bir mesele ise kazâsı için yeni emirler verilen namaz ve oruçla ilgili birinci grup Şâri'in gerekli gördüğü yerde kazâ için farklı bir nass beyan ettiğini savunurken, ikinci grup usûlcüler ise namaz ve orucun kazâsı için verilen ikinci emirlerin kendilerine kıyas yapılabilecek birer örnek olduğu görüşündedirler.

⁵⁰⁴Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fî Netâicü'l-'Ukûl*, I, 370; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 209-210; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-Nâzir ve Cünnetü'l-Münâzir*, I, 577.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FURÛ FIKİHTA EDÂ VE KAZÂ

Şer‘i nasslardan ve beşerî muamelelerden doğan borç ve ödevlerin temin edilmesi fıkıh ilminin temel konularından birisidir. Yerine getirilecek olan bu görev edâ ve kazâ kavramlarıyla açıklanmıştır. Bu terimler fıkıh ilminde ibâdât, muâmelat ve ukûbat alanlarında bazen sözlük çoğu zaman ise terim anlamlarında olmak üzere sık sık kullanılmıştır.⁵⁰⁵ Bu sebeple tezin üçüncü kısmında edâ, kazâ ve bu terimlerin kısımlarının furû fıkıhtaki örnekleri sunulmaktadır. Bu misallerle fukaha ve mütekellimîn metotlarında mukayese gerçekleştirilerek mezheplerin edâ ve kazâyâ hangi anlamları yükledikleri ve nerede kullandıkları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Yapılan karşılaştırmayla iki ekol arasındaki farklılıkların furû fıkha etkisi tespit edilerek, yaşanan ihtilafın teorik ve pratik boyutlarının keyfiyeti betimlenmektedir.

3.1. Edâ

3.1.1. İbâdetlerde Edâ

Edâ sözlük anlamı gereği namaz ve oruç gibi belirli vakti olan ibâdetler için kullanılmakla birlikte emanetin teslim edilmesi ve hakların ödenmesi mânasında zekât gibi sınırlı vakti olmayan yükümlülükler için de kullanılır.⁵⁰⁶ Mütekellimîn metodunda edâ, sadece belirli vakti olan ibâdetlere has kılındığından vakti muayyen olmayan yükümlülükler için edâ ve kazâ kavramlarına yer verilmemektedir.⁵⁰⁷ Bununla birlikte ekolün söz konusu yerlerdeki edâ kullanımları “emredilen şeyin yapılmasının gerekliliği” manasındaki sözlük anlamı itibariyledir. Yani mütekellimîn usûlcülerinin bu kullanımları edânın terim değil, sözlük anlamını dikkate almalarıyla açıklanabilir.⁵⁰⁸ Hanefîler edâyı zekât, emanet, nezir ve kefarete gibi vakti tayin edilmemiş ibâdet ve muamelatlarda da kullanılmışlardır. Zira onlara göre edâ “istenilen şeyin bizatihi kendisini yapmaktır”⁵⁰⁹ bu tarifte ise mutlak ve mukayyed vakit ayrımı yapılmamıştır.⁵¹⁰

⁵⁰⁵ Bardakoğlu, “Edâ”, X, 389.

⁵⁰⁶ Heyet, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, “Edâ”, II, 327.

⁵⁰⁷ Bardakoğlu, “Edâ”, X, 389.

⁵⁰⁸ Heyet, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, “Edâ”, II, 328.

⁵⁰⁹ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, 92.

⁵¹⁰ Heyet, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, “Edâ”, II, 327.

İbâdetler edâ vakti itibari ile iki kısımdır. Bunlar:

a) Mutlak Edâ: Talep edilen şeyin yerine getirilmesi hususunda herhangi bir vakit sınırlandırılmasına gidilmeyen yükümlülüklerdir. Bu sorumluluklar için insan ömrünün hepsi mutlak olarak vakit tayin edilmiştir. Söz konusu sorumluluklar ister tilavet secdesi, zekât ve kefarete gibi vacip ister mutlak nafileler gibi mendub olsun⁵¹¹ hepsi bu kapsamda değerlendirilmektedir.

b) Mukayyet Edâ: Mükelleften yerine getirilmesi istenilen sorumluluklar için belirli bir zaman tayin edilen yükümlülüklerdir. Fakat belirlenen vaktin miktarı açısından mukayyet edâ kendi içerisinde muvessa' ve mudayyak olarak iki kısma ayrılır.

Mudayyak edâ; vakti içerisinde kendi cinsinden sadece bir yükümlülüğün yerine getirilebildiği vakittir. Bu kısma misal olarak Ramazan orucu zikredilebilir. Muvessa' edâ; kendi cinsinden olan diğer bir sorumluluğun ayrı yapılmasına uygun olan vakittir. Öğle namazı bu kısmın misalidir. Burada hem vaktin öğle namazı hem de başka bir kazâ ya da nafile namaz kılınabilecektir.⁵¹²

Mukayyed edâ Şari' tarafından kendisine zaman tayin edilen ibâdetlerdir. Bu yükümlülükler beş vakit namaz ve Ramazan orucu örneklerinde olduğu üzere vaktinden evvel vacip değildirler. Mükellef geçerli bir mazereti olmadan belirli zaman aralığında talep edilen bu yükümlülükleri yerine getirmekten imtina ederse günahkâr olmaktadır.⁵¹³

Namaz usulcülerin ittifakı ile (müvessâ') geniş vakitli bir vâciptir. Bu tür bir ibâdet için tayin edilen sürede hem o vaktin hem de bu yükümlülüğün kendi cinsinden başka fiil ifâ edilebilmektedir.⁵¹⁴ Namaz örneğinin edâ ile ilişkisi şöyledir. Vakıtların edâsının şartıdır ki vakitsiz bir edâdan söz etmek mümkün değildir. Burada talep edilen vâcip bu vakitle tahakkuk etmiş yani vakit vâcibin sebebi olmuştur.⁵¹⁵ Namazın geniş vakitli bir ibâdet olmasının pratiğe yansımaları söz konusu yükümlülüğün

⁵¹¹ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 146.

⁵¹² Heyet, *el-Mevsûatü'l-Fikhiyye*, "Edâ", II, 328.

⁵¹³ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 213.

⁵¹⁴ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 71; Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 314-315; Serahsî, *Usûl*, I, 30; Molla Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, 33; Gazâlî, *Mustasfâ*, I, 179-180; Mahallî, *el-Bedrü't-Tâli*, I, 109; Zerkeşî, *Bahrü'l-Muhît*, I, 267-268.

⁵¹⁵ Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 314-315; Serahsî, *Usûl*, I, 30; Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, 33.

ancak niyet ile ikâme edilmesi şeklindedir. Çünkü müvessa‘ vakitte mükellef hangi vâcibi ifâ etmek istediğini ortaya koymadan yani bu eylemini niyetle tayin etmeden gerçekleştirecek olursa vaktin vâcibi olarak kabul edilmeyecektir.⁵¹⁶ Buna göre müvessâ‘ vakitli sorumluluklarda niyetin belirlenmesi şart/farzdır.⁵¹⁷ Yani kişinin bu vakit içerisinde başka namazlar da kılması mümkün olduğundan namaza başlarken bu ibâdetinin farz mı nafile mi ve farz ise kazâ mı edâ mı olduğunu belirtmesi gereklidir.

Burada usulcüler arasında bulunan diğer bir ihtilaf ise müvessâ‘ vakitli bir ibâdetin bu geniş zaman diliminin hangi kısmında gerçekleştirileceği meselesidir. İslâm âlimleri talep edilen fiilin müvessâ‘ vaktin ilk kısmında edâ edilmesi halinde kişinin zimmetinden düşeceği hususunda ittîfâk etmişlerdir.⁵¹⁸ Ancak vaktin ilk bölümünde edâ edilmeyen bir ibâdet hakkında dört görüş bulunmaktadır. Bunlar:

Birincisi söz konusu vâcibin vaktin ilk anına izafe edilmesidir. Fakat herhangi bir sebeple edâ gerçekleştirilemezse vâcib ikinci kısma izafe edilir. Burada da ifâ edilmeyen görev vakit çıkana kadar bu şekilde bir sonra ki kısma nispet edilir.⁵¹⁹ Bu nedenle müvessâ‘ bir vâcib olan namazın son anında kâfir iman etse, mecnunun akli başına gelse ya da hayızlı kadın temizlense vücûbiyet vakit ile sabit olduğundan bu kimselerin söz konusu ibâdetlerini yerine getirmesi istenir.⁵²⁰

İkincisi vücûbiyetin vaktin tamamına taalluk etmesidir.⁵²¹ Üçüncüsü vücûbiyetin vaktin son kısmıyla ilişkilendirilmesidir.⁵²² Sonuncu görüş ise vücûbiyetin vaktin ilk anına taalluk etmesidir.⁵²³ Bu bilgiler dikkate alındığında mükellefin vakti giren bir ibâdeti daha sonra edâ edemeyeceğini bildiği halde tehir etmesi ittîfâkla haramdır. Fakat

⁵¹⁶ Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 337-338; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 337-338.

⁵¹⁷ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâ'i fî Tertîbu's-Şerâ'i*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Basım yeri yok, 1406/1986, I, 165; Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb fî Fıkhu İmam Şâfî*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., I, 107; Halîl b. İshak el-Cündî el-Mâlikî, *Tevzîh fî Şerhi Muhtasar li İbn Hâcib*, Merkezu Necibiveyh ve Hizmetü Tûrâs, Basım yeri yok, 1429/2008, I, 327; Ebu Muhammed Abdulazîz b. Muhamed b. Abdurrahman, *el-Esiletü vel Ecvibetü'l-Fıkhiyye*, Basım yeri yok, tsz, I, 103.

⁵¹⁸ Cessâs, *Fusûl*, I, 307; Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 73; Pezdevî, *Kenzü'l-Vüsûl*, I, 317; Serahsî, *Usûl*, I, 31; Tâcüddîn es-Sübkî, *Rafû'l-Hâcib an Muhtasarı İbni Hâcib*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, I, 521; İbni Neccâr, *Şerhu Kevkeb*, 369.

⁵¹⁹ Cessâs, *Fusûl*, I, 307; Pezdevî, *Kenzü'l-Vüsûl*, I, 317-319; Serahsî, *Usûl*, I, 31; Gazâlî, *Mustasfâ*, I, 179-80; Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, I, 68.

⁵²⁰ Ebu Muhammed Muhammed b. Ahmed. Bedrudîn el-Aynî, *El-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan 1420/2000, II, 22.

⁵²¹ Tâceddîn es-Sübkî, *Refû'l-Hâcib*, I, 522; İbni Neccâr, *Şerhu Kevkeb*, 369.

⁵²² Cessâs, *Fusûl*, I, 309; Serahsî, *Usûl*, I, 32.

⁵²³ Gazâlî, *Mustasfâ*, I, 179-180; Zerkeşî, *Bahr*, I, 267-268;

kişi söz konusu ibâdeti ileri bir zaman diliminde yapabileceği düşüncesi ile tehir ederse ve sonrasında bu vâcibi ifâ ederse cumhura göre bu eylem edâ olacaktır. Fakat Şâfiilerden Râzî'ye göre buradaki ifâ kazâ olacaktır. Çünkü Râzî'ye göre vücûbiyet vaktin ilk anına taalluk etmektedir ki kişi bu zamanı kaçırınca fiilide edâ değil kazâ olmuştur.⁵²⁴

Burun kanaması, istihaze vb. özürlü olan kimsenin Allah hakları kapsamında değerlendirilen ve vakti belirlenmiş olan namaz gibi her türlü yükümlülüğünü vakti içerisinde ifâ etmesi edâ olarak adlandırılmaktadır.⁵²⁵

Müvessâ' özelliğe sahip olan Namaz ibadetini yerine getirecek olan bir kimsenin namazını hangi amaçla kıldığını ve ifâ edilecek olanın namazın hangi namaz olduğunu vb. niyetleri belirlemesi şarttır.⁵²⁶ Şâfiilerde edâ lafzı zikredilmeden “namaz için niyetin ümmetin kabulü ile farz olduğu hususunda icma vardır.”⁵²⁷ ifadesi ile niyetin gerekliliğini kabul ederken edâ kelimesini kullanmamışlardır. Hanefiler ise şu ifade ile niyetten bahsetmektedirler “kalp ile niyet farz, dil ile niyet sünnettir.” burada da görüldüğü üzere edâ lafzı kullanılmamıştır.⁵²⁸ Bu konuda ilk görüş olan Malikilerin niyet hususunda edâ lafzını kullanıp diğer mezheplerin kullanmamasında ihtilafa yok açan bir sebep bulunmamaktadır. Malikilerin burada kullanmış oldukları edâ kelimesi ise sözlük manasında “bir görevin yerine getirilmesi” olarak kullanılmıştır.

Cenaze namazının şartı olan cemaati kaçıracağından korkan kimse teyemmüm ederek bu ibâdeti edâ etmesinde sakınca yoktur.⁵²⁹ Hanefî mezhebinde geçen bu örnekte edâ kelimesi cenaze namazı için kullanılmıştır.

Hanbelî mezhebinden vakit girdikten sonra namazını edâ etmeye vakti olan ancak sonrasında adet olan bayan bu namazını temizlenince kazâ eder. Fakat bayan namaz vakti girdikten sonra namazı edâ etmeye imkân bulamadan hayız veya nifas olursa bu durumda daha sonra temizlendiğinde namazı kazâ değil edâ eder. Yani adet veya nifas gibi özürlü olan bir bayan namazını kılacak imkâna sahip olup olması daha

⁵²⁴ Gazâlî, *Mustasfâ*, I, 179-180; Zerkeşî, *Bahr*, I, 270-271; Tâceddîn es-Sübki, *Refû'l-Hâcib*, I, 524-526.

⁵²⁵ Burhâneddîn el-Buhârî *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî*, I, 54

⁵²⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Hâc El-Abderî, *el-Medhal*, Dâru't-Turâs, Beyrut, tsz., II, 274.

⁵²⁷ Hatib eş-Şirbînî, *Müğni'l-Muhtâc*, I, 341.

⁵²⁸ Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'îli'l-Muhtâr*, Matbua'tu'l-Halebî, Kahire, 1356/1937, I, 48.

⁵²⁹ Burhâneddîn el-Buhârî *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî*, I, 150

sonra gerçekleştireceği ifânın mahiyetini doğrudan etkilemektedir. Zira edâ imkânı bulan bayanın sonradan yaptığı ifâ, kazâ olurken, imkân bulamayanın ifâsı edâ olarak kabul edilmiştir.⁵³⁰ Hanefî mezhebinden muvassa‘ vakitli olan namaz ibadetinde vaktin başının sebep olmasından vakit içerisinde yerine getirilmemesi durumunda vaktin sonunun sebep olacağını kabul etmektedir.⁵³¹ İbn Nüceym, hayız ve nifazlı bayanın durumuna benzeyen diğer meselerleri “kâfir kimsenin müslüman olması, bayılanın kimsenin ayılması ve çocuğun buluş çağına ermesi” açıklar iken hayız ve nifazlı bayanın vakti başında yaptığının edâ olduğunu diğer kimselerin durumu ise namazın sebebinin son vakitte gerçekleşmesinden dolayı vakit çıkmadan Müslüman olan kâfir ve diğerlerinin durumunda namazın onlara farz olacağını ifade etmektedir.⁵³² Malikî mezhebinden Allâme İbn Amr, vaktin vaktin sonunu itibara alarak bu meseleyi şu şekilde ifade eder: “bir bayan vaktin sonunda adet olacağını ümit ederek namazını vaktin sonuna kadar geçiktirse bu namazlarını kazâ etmez.” Benzer durum seferi olan kimse içinde geçerlidir.⁵³³ Burada asıl olan vaktin sonudur. Vaktin sonunda ise şer’i bir engelin bulunmasından dolayı vakti içerisinde edâ edilmeyen bu namazın kazâsı gerekmemektedir. Burada zikredilen mezheplerin görüşlerine göre bu namazın vakti içerisinde kılınmasına edâ denir. Malikilerden İbn Amr ile diğer iki mezhep arasındaki fark muvassa‘ vakitli bir ibadet olan namazın hangi vaktinde farz olması ihtilafı mevcuttur. İbn Amr’a göre vaktin sonunda vucubiyet gerçekleştiğinden ötürü hayızlı ve nifazlı bayan vaktin sonunda özür hallerini gerçekleşmesinden bu namazı kazâ etmelerine gerek kalmamaktadır. Ancak diğer iki mezhebe göre ise vaktin ilk cüzü farz olduğundan vaktin sonunda bir özür bulursa dahi bu namazı edâ etmediklerinden dolayı vaktin çıkmasından sonra bunu kazâ ederler. Burada edâ vakitli bir ibadet olarak terim manasında kullanılmıştır.

Ayrıca sabah namazında olduğu üzere farz olan kıraatin terk edilmesi halinde rûknün eksikliği sebebiyle bu fiilin edâ olarak adlandırmaması⁵³⁴ ve Hanefî mezhebin kitaplarında geçen başka bir örnekte imama uyan kimse, imamın sehiv secdesi

⁵³⁰ Muhammed b. Ahmed Ebu’l Ali el-Hâşimî, *el-İrşâd ilê Sebîli’r-Reşâd*, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1419/1998, 82

⁵³¹ İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-Muhtâr*, II, 131.

⁵³² İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râ’ik Şerhu Kenzü’d-Dekâ’ik*, II, 149.

⁵³³ Ahmed b. Gânim Şihâbuddîn en-Nefrâvî el-Malikî, *Fevêkîhud-Devânî alê Risâleti Ebi Zeyd el-Kayravânî*, Dâru’l-Fikr, Basım yeri yok, tsz., I, 236.

⁵³⁴ Burhâneddîn el-Buhârî el-*Muhîtü’l-Burhânî fî’l-fıkhi’n-Nu’mânî*, I, 313

yapmadığı bir durumda kendisi imamından ayrılarak sehiv secdesini yapma hakkı bulunmamaktadır. Buranın konu ile ilgisi “sehiv secdesi yapma hakkı yoktur” diye tercüme ettiğimiz yerde, sehiv secdesi edâ kelimesini ile kullanılmıştır.⁵³⁵ Şafii mezhebinde imamın yapacağı düşünülen durumda herhangi bir sebepten imam bu secdeyi yapmazsa imama uyan kimse bu secdeyi yapar.⁵³⁶ Aynı mesele yapılan araştırmada Maliki mezhebinde rastlanılmamıştır. Mutlak olarak sehiv secdesi yapma Maliki mezhebinde de kullanılmış ancak edâ lafzı ile kullanılmamıştır.⁵³⁷ Burada edâ kelimesini sadece Hanefi mezhebi kullanmıştır. Onlar ise yapılması gereken bir görevi ifâ etmek manasında terim manası ile kullanmışlardır.

Yukarıda zikredilen örneklerde edâ kelimesi genel olarak emir ile sabit olan bir görevin vakti içerisinde ifâ edilmesi anlamındaki fıkıh usulü terimi olan edâ anlamında kullanılmıştır. Vakti belirlenmiş olan ibâdetlerin bu zaman dilimleri içerisinde yerine getirilmesi halinde fukahâ ve mütekellimîn ekolleri arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu olmaksızın buradaki kullanımlarda edânın terim anlamı kastedilmiştir. Bu durum aynı zamanda edânın tarifinde yer alan hakkın hak sahibine teslim edilmesi manasını da ifade etmektedir.

Hanefilerin kullanmış oldukları kâmil edâ Fukaha metoduna has bir taksim sonucu olup diğer mezheplerde bulunmamaktadır. Şöyle ki cemaatle namaz kılma örneği Hanefilerce kâmil edâ olarak isimlendirilirken diğer mezheplerce bu edânın özel bir ismi bulunmamaktadır.⁵³⁸ Hanefî usûlcülerince bu kısım edânın birinci yani kemal vasfına en layık olan şeklidir.⁵³⁹ Zira bu namazı vaktinde ifâ etmek edâ, bunu cemaatle kılmak kusursuz bir vecihle yerine getirilmesi hasebiyle kâmil edâ olarak adlandırılmıştır. Yapılan araştırmaya göre diğer mezheplerin edâ hususunda böyle bir taksime gittiği tespit edilememiştir.⁵⁴⁰ Şâfiî âlimi Sa‘dudîn Teftâzânî’nin Şerhu’t-Telvîh ale’t-Tevzîh eserinde edâ ve kısımlarına dair bir taksime ulaşılmıştır.⁵⁴¹ Fakat bu

⁵³⁵ Burhâneddîn el-Buhârî el-*Muhîtü’l-Burhânî fî’l-fıkhi’n-Nu’mânî*, I, 507

⁵³⁶ Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes‘ûd b. Muhammed el-Ferrâ’ el-Begavî, *et-Tehzîb fî Fıkhi’l-İmâmî’s-Şâfiî*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiye, 1418/1997, II, 270.

⁵³⁷ Abdurrahman b. Kasım b. Halid İbnü’l-Kâsım, *Mecâlisü İbn Kâsım*, Dâru’l-Felâh, Basım yeri yok, tsz., 65.

⁵³⁸ İbn Nüceym, *Nehrü’l-Fâik Şerhu Kenzü’d-Dakâik*, I, 308.

⁵³⁹ Habbâzî, *el-Mugnî fî Usûli’l-Fıkıh*, 53; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 70.

⁵⁴⁰ Gazzâlî, *Mustasfâ*, I, 32-327; Karâfî, *Nefâisu’l-Usûl fî Şerhi’l-Malsûl*, I, 321-329; Zerkeşî, *Bahru’l-Muhît*, I, 337-340.

⁵⁴¹ Teftâzânî, *Şerhu’t-Telvîh ale’t-Tevzîh*, I, 318.

tasnifin gerekçesi Teftâzânî'nin Şâfiî olması ile açıklamak zordur. Zira söz konusu eser Hanefî usul sistemine ait olan Tevzîh'in üzerine yapılan bir şerhtir.

Mütekellimîn metodunda cemaatin önemi edâ hususunda bir taksime gidilmeden belirtilmiştir. Zira “Cemaatle kılınan namaz tek başına kılınan namazdan yirmi yedi kat daha faziletlidir.”⁵⁴² hadisi tüm taraflarca kabul edilmiştir. Edâ hakkında bir taksime gitmeyen Mütekellimûn usûlcüleri bu rivayeti esas alarak müslümanın namazını cemaatle edâ etmesinin daha faziletli olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁴³ Bu anlatımların hepsinde edânın özel bir ismine yer verilmemektedir. Fakat burada yer alan namaz, şeriat tarafından cemaatle kılınması meşru kılınmış olan bayram, cuma, farz, teravih veya Ramazan ayında birlikte kılınan vitir gibi namazlardır. Yani cemaatle kılınması meşru olmayan bir namazı cemaatle kılınması doğru değildir. Böyle bir durumda ifâ edilen namaz Hanefilerce kâsır edâ olacaktır.⁵⁴⁴ Kezâ cemaatle kılınması gereken bir namazı da münferiden kılmak kâsır edâdır.

Yine bayram namazı için edâ lafzına yer verilmiştir. Şöyle ki bayramın ilk günü herhangi bir sebeple bayram namazı edâ edilemezse bayramın ikinci günü edâ edilir. Bu da mümkün olmaz ise üçüncü gün edâ edilir.⁵⁴⁵

İbâdetler alanında vakti belirlenmiş görevlerden bir diğeri ise Ramazan orucudur. Bu oruç mudayyak vakitli yükümlülüklere örnektir. Orucun süresi kendisi için tayin edilen zamandan eksik veya fazla değildir. Bu sebeple vâcip sebep olan vaktin tüm kısmını kapsamış ve kendi cinsinden başka bir ibâdeti ifâ etmeye imkân tanımadığı için mi'yar olarak adlandırılmıştır. Yani vâcip tayin edilen tüm zamanı kapsamıştır.⁵⁴⁶ Edâ ve kazâ oruç ibâdetiyle alakalı furû fıkıh kitaplarında bolca zikredilmiştir. Bu kullanımlardan bazıları şöyledir:

Ramazan ayında bir gün sonraki oruç için niyet edilirken “bu senenin farz olan yarınki orucunu edâ etmeye/tutmaya...”⁵⁴⁷ denilerek edâ lafzı kullanılmıştır.

⁵⁴² Müslim, *el-Müsnedü's-Sahîh*, “Salât”, 650.

⁵⁴³ Ebû Zekeriyâ Muhyidîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l Muhezzeb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz., IV, 193; el-Hâcce Kevkev Ubeyd, *Fıkhu'l-İbâdêti Ale'l-Mezhebi'l-Mâlikî*, Matba'atu'l-İnşâ, Dimeşk/Süriye, 1406/1986, 214; Abdulazîz b. Muhamed, *el-Esiletü vel Ecvibetü'l-Fikhiyye*, I, 161.

⁵⁴⁴ Sa'düdîn Mes'ud b. Ömer Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh ale't-Tevzîh*, Mektebetü's-Sabîh, Mısır, tsz., I, 318; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 219; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi'* I, 206 -207.

⁵⁴⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr alâ Dürri'l-Muhtâr*, VI, 318.

⁵⁴⁶ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, 71; Serahsî, *Usûl*, I, 36; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 315, 338.

⁵⁴⁷ Hatib eş-Şirbini, *Müğni'l-Muhtâc*, II, 151.

el-Mevsîlî'nin el-İhtiyâr isimli eserinde zikretmiş olduğu bir örnekte, Ramazan hilalini gözetleyen bir kimsenin ayı yalnız başına görmesi halinde orucu tutup tutmaması ile ilgili bir konuda edâ ve kazâ lafızlarına yer verilmiştir. Bu mesele “hilali tek başına gören kimse oruç tutmazsa edânın kendisine vacip olmasından dolayı bu orucu kazâ eder”⁵⁴⁸ şeklindedir.

Mâlikîlerden gelen bir örnekte ise Ramazan günlerinde yolculuk veya hastalık durumunda olan kimselerin orucu hakkında edânın bu kişilerden düşeceği ve kazânın vacip olacağı ifade edilmiştir.⁵⁴⁹ Aynı mesele hasta hakkında Hanefîlerde şu şekilde ifade edilir: “hastalık sebebiyle Ramazan ayında orucu bozan ve iyileşmeden vefat eden kimseye kazâ etmesi gerekli değildir. Ancak kişi iyileşir ve bu orucu tutacak kadar bir zaman imkân bulur yinede orucunu tutmaz ve vefat ederse bu orucun kazâsı gerekir.”⁵⁵⁰ Şafiîlerde ise “yolcu ve oruç tutmakta zorlanan hasta kimsenin özrü zail olmasından sonra oruçlarını yemeleri haram olduğu belirtilmiştir. Özür sebebiyle orucunu bozanların bu oruçlarını kazâ etmesi gerektiği” ifade edilmiştir.⁵⁵¹ Burada ortak olarak zikredilen nokta vaktinde yapılan bir ibadete edâ vakti çıktıktan sonra yerine getirilmesine ise kazâ denilmesidir. Ancak Malikîlerde edâ ve kazâ lafzı açık bir şekilde kullanılırken diğer iki mezhepte kazâ kelimesinin kullanılmasının yanı sıra edâ lafzı kullanılmamıştır. Burada mezhepler arası edâ ve kazâ kelimelerinden kaynaklı bir ihtilaf bulunmamaktadır.

Allah haklarından olan ramazan ayında hastalık ve seferilik oruç tutmamak için verilen ruhsatlardandır. Burhâneddîn el-Buhârî'nin eserinde zikretmiş olduğu “hastalık ve seferiliğin edâyı düşürücü sebepler olması” ifadesi vakti içerisinde ifâ edilmesi gereken bir ibadeti yerine getirmek mânasında gelen edâ lafzı tercih edilmiştir.⁵⁵²

Yukarıda zikredilen örneklerde edâ vakti içerisinde yerine getirilmesi gereken bir borç mânasındaki bir usul terimi olarak kullanılmıştır. Burada farklı mezheplerden seçilerek yer verilen misallerin tamamında edânın sözlük değil, “vakti içerisinde yerine

⁵⁴⁸ el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-Ta'îlî'l-Muhtâr*, I, 100.

⁵⁴⁹ Ali b. Muhammed er-Rib'î Ebu'l-Hasen el-Lahmî, *et-Tabsira*, Vizâratü'l-Evkâf ve Şuunu'l-İslâmiye, Katar, 1432/2011, II, 752.

⁵⁵⁰ es-Serahsî, *Mebisât*, III, 89.

⁵⁵¹ Şihâbuddîn Ebu'l Abbas er-Ramlî, *Fethu'r-Rahmân bi Şerhi Zeyd İbn-i Raslên*, Dârul-Minhâc, Beyrut/Lübnan, 1430/2009, 492.

⁵⁵² Burhâneddîn el-Buhârî el-*Muhîtü'l-Burhânî fî'l-fıkhi'n-Nu'mânî*, II, 40

getirilen vacib⁵⁵³ şeklindeki istilahî kullanımının esas alındığına şahit olunmaktadır. Ayrıca tariflerde geçen “vacibin aynını, hak sahibine teslim etmek”⁵⁵⁴ kaidesi dikkate alındığında söz konusu fiillerin birer ibâdet olması hasebiyle hak sahibi olan Allah’a karşı görevin yerine getirildiği anlaşılmaktadır.

Zekât vakit açısından mutlak ibâdetlerdendir. Çünkü ömrün hepsi onun için vakit tayin edilmiştir.⁵⁵⁵ Fukaha ve mütekellimîn metodlarında kendisi için edâ kavramının kullanılıp kullanılamayacağı hususunda ihtilaf edilen yerlerden birisidir. Hanefîler “edâ vacibin bizatihi aynını teslim etmektir”⁵⁵⁶ diyerek vakitli ve vakitsiz olan bütün borçların şartlarına uygun olarak îfâ edilmesini edâ olarak addetmektedirler. Şâfiîler sadece vakitli olan ibâdetlerde edâ ve kazâ kavramlarının var olabileceğine hükmederler. Ancak bununla beraber edâ kelimesini bu gibi yerlerde hem Hanefîler hem de Şâfiîler kullanmışlardır. Bu konu hakkında bazı örnekler şöyledir:

Mesela “Zekâtın edâ edilmesi vaciptir.”⁵⁵⁷ ibaresi zikredilebilir. Burada edâyı Hanefîler vakit ile sınırlı olmamasından dolayı terim manasında, Şâfiîler sözlük anlamında telaffuz etmişlerdir. Ayrıca mezhebinin kurucu imamı Şâfiî’nin de kendi eserinde zekâtın verilmesini edâ lafzıyla zikretmesi de hatırlatılmalıdır.⁵⁵⁸

Allah haklarından olan zekâtın diğer örneği ise zekâtın ödenmesi ile alakalıdır. Bu mesele için “mal sahibi olan kimsenin zekâtı edâ etmesi gerekir.” şeklinde bir cümleye yer verilmektedir. Burada zekâtın ödenmesi yani îfâ edilmesi “zekâtın edâsı” şeklinde edâ kelimesiyle kullanılmıştır.⁵⁵⁹

Zekâtın edâ edilmesinin şartları sayılırken “zekâtı edâ etmek ancak niyet ile caiz olur” diyerek bu esaslardan birisinin de niyet olduğunu belirtilmektedir. Hanefîlerce bu ibarede yer alan edâ kelimesi de terim anlamındadır.⁵⁶⁰

Hanbelî fâkihleri kişinin zekâtını îfâ etmesi ile ilgili olarak sene dolmasından sonra edâ imkânı bulamadan hayvanların helak olması meselesinde edâ lafzına yer

⁵⁵³ el-Gazali, *Mustasfa*, I, 179; Karâfî, *Nefâisu’l-Usûl fî Şerhi’l-Mahsûl*, I, 321.

⁵⁵⁴ Serahsî, *Usûl*, I, 44; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 68.

⁵⁵⁵ Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, I, 146.

⁵⁵⁶ Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, I, 203.

⁵⁵⁷ Zeynüddîn b. Abdilazîz b. Zeyniddîn el-Melibârî, *Kurretü’l-Ayn fî Mühimmâtî’d-Dîn*, 243; Burhâneddîn el-Buhârî *el-Muhîtü’l-Burhânî fî’l-fıkhi’n-Nu’manî*, II, 249.

⁵⁵⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Ümm*, Beyrut, Dârü İbni Hazm, 2011, III, 136.

⁵⁵⁹ el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-Ta’îlî’l-Muhtâr*, I, 100.

⁵⁶⁰ el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-Ta’îlî’l-Muhtâr*, I, 101.

vermişlerdir.⁵⁶¹ Burada yer alan kullanım ile ilgili Şebrâmellisî, (ö.1087/1676) Nihâyeti'l-Muhtâca yapmış olduğu Hâşiye'sinde bunu şöyle açıklar: Buradaki edâ kelimesinden maksat zekâtın verilmesidir. Bu lafzın ilgili konudaki kullanımı edânın kavram anlamı hasebiyle değildir. Çünkü zekâtın vakti tayin edilmediğinden vakit çıktığında buna kazâ denilemeyecektir. Bu sebeple burada kazâyı kullanmaya imkân olmadığından ötürü bu kelimenin istilahi manada kullanılan bir edâ olduğu söylenemeyecektir. Zira edâ ve kazâ birbirlerinin mukabili durumundadırlar.⁵⁶² Aynı mesele Hanefî mezhebinde şu ifadeler ile geçmektedir: “Zekâtın vacip olmasından sonra, zekât malı helak olursa zekat o kimseden düşer.”⁵⁶³ Şafiilerde ise “Bir kimse zekâtı edâ etme imkânı bulduktan sonra herhangi bir sebepten veya akrabasına, komşusuna ya da daha çok ihtiyaç sahibi bir kimseye vermek için geciktirirse ve bu zekât malı da helak olursa bunu tazmin eder.”⁵⁶⁴

Hacda işlenen cinayetler, ihramlının çiğnemiş olduğu yasaklar, hacdan engellenme vb. durumlar da kâsır edânın örneklerindendir. Çünkü burada yer alan sorumlulukları kâsır edâ ile yapmak hiç yapmamaktan daha evladır.⁵⁶⁵ Mütakelîmûn metodu bağlamında telif edilen usûl eserlerinde edâ hakkında bir taksim yapılmamışken furû fıkıh kitaplarında zikredilen meseleler hakkında bu türden bir isimlendirilmeye de gidilmemiştir.⁵⁶⁶

Hanefîlerce vâcibin izâfe edildiği vakte şahit olan kâfir yani vakit çıkmadan Müslüman olan kimse veya vakit çıkmadan buluş çağına eren çocuk gibi kimselerin o farzla mükellef tutulmalılar gereklidir. Çünkü buradaki sorumluluk için mutlak kudreti

⁵⁶¹ Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed ibn Kudâme el-Makdisî, *Şerhu'l- Kebîr alê Metni'l-Muknî* Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Kahire, tsz., II, 464

⁵⁶² Ebü'z-Ziyâ Nûreddîn Alî b. Alî eş-Şebrâmellisî, *Hâşiye 'alâ Nihâyeti'l-Muhtâc*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1404/1984, III, 135.

⁵⁶³ Gânim b. Muhammed el-Bağdadî, *Mecma'u'd-Damânât*, 7.

⁵⁶⁴ el-Melîbârî, *Fethu'l-Mu'in bi-Şerhi Kurreti'l- 'Ayn*, 243.

⁵⁶⁵ Abdulğani b.Tâlip el-Meydânî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan, I, 203.

⁵⁶⁶ Buralarda âlimler kâsır edâ ifadesine yer vermeden haccın câiz olacağı ve bazı hususlarda fidye verileceğini belirtmekle yetinmişlerdir. Detaylı bilgi için bkz. Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahmân el-Mısıri el-Karâfî, *ez-Zahîre*, Darü Garbû'l-İslâmî, Beyrut, 1994, III, 300-310; Ebu'l Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi İmâm Şâfi*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan, 1419/1999, IV, 109-120; Ebü Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme, *el-Muğnî*, Daru'l-Hadîs, Kahire, IV, 415-427.

yeterli görmektedirler.⁵⁶⁷ Buna karşı çıkan Şâfiîler bu kimselere söz konusu vâcibin farz olmayacağına hükmetmişlerdir.⁵⁶⁸

3.1.2. Muamelatta Edâ

Edâ kavramının kullanıldığı alanlardan bir diğeri ise furû fıkhındaki muamelat konusudur. Hanefîler edâyı “emirle sabit olan vâcibin bizatihi aynını hak sahibine teslim etmek”⁵⁶⁹ olarak tarif etmekteydi. Bu sebeple onlara göre edâ ibâdetlerin yanı sıra insanların birbirleri ile ilişkileri olan muamelat alanındaki borç ve görevlerin yerine getirilmesini de ifâde etmektedir.⁵⁷⁰

Gasp edilen eşyanın sahibine sağlam bir şekilde teslim edilmesi⁵⁷¹ veya satıcının satılan malı müşteriye satmış olduğu vasıflar üzere teslim etmesi mahza edânın örneklerindendir.⁵⁷² Bu tip bir edâyaya emredilen şeyin, aslının⁵⁷³ ve vasıfların tamamını kapsayacak biçimde yerine getirilmesi⁵⁷⁴ hasebiyle kâmil edâ denilmiştir. Fakat Şâfiîlerde gerek muamelat alanında edânın kullanılmaması gerekse edâ hakkında bir tasnife yer verilmediği için gasp edilen malın sahih olarak red edilmesi talep edilmektedir. Yani bu ve benzeri yerlerde gaspın edâ edilmesi değil red edilmesi ifadesine yer verilmiştir.⁵⁷⁵

Kâmil edânın karşıtı olan kâsır edâ gasp edilen malın vasıflarında noksanlık olduğu halde teslim edilmesidir.⁵⁷⁶ Gasp edilen bir malın sahibine teslim esnasında üzerinde borç, cinâyet ya da hissi bir eksiklik olduğu halde teslim edilmesinden dolayı buna kâsır edâ denilmiştir.⁵⁷⁷ Şâfiîlerce de burada kâsır edâ ya da edâ söz konusu değildir.⁵⁷⁸

⁵⁶⁷ Serahsî, *Usûl*, I, 68; Bedrudîn el-Aynî, *El-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, II, 22.

⁵⁶⁸ Şîrâzî, *et-Tenbîh*, 26.

⁵⁶⁹ eş-Şâfi, *Usûlü's-Şâfi*, Mektebetü'r-Ruhbân, Pakistan, 72-73; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 171-172.

⁵⁷⁰ Bardakoğlu, “Edâ”, X, 390.

⁵⁷¹ es-Serahsî, *Mebûsât*, XI, 100.

⁵⁷² el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr*, II, 6.

⁵⁷³ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi*, I, 211.

⁵⁷⁴ Serahsî, *Usûl*, I, 48. Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 219. İbn Nüceym, *Fethu'l-Gaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 47; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi*, I, 206; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 70.

⁵⁷⁵ el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi İmâm Şâfi*, VII, 133.

⁵⁷⁶ el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-Ta'îlî'l-Muhtâr*, III, 62.

⁵⁷⁷ Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 189; Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl*, I, 238; eş-Şâfi, *Usûlü's-Şâfi*, 73; Habbâzî, *el-Mugnî fî Usûli'l-Fıkıh*, 55. Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, 58;

⁵⁷⁸ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, VII, 133.

İslâm hukukunda belli bir ücret karşılığında kocasının kendisini boşaması için hul' anlaşması yapan bir bayan, eşinin belirlediği süre içerisinde edâ etmesi gereken ücreti ödemezse bu batıl olur. Hanefî fakihleri burada tayin edilen semenin ödenmesi için edâyaya yer vermişlerdir.⁵⁷⁹ Şâfiî âlimi Mâverdî bu ve benzeri meselelerde semenin edâsı yerine belirlenen ücretin verilmesi ibaresine yer vermektedir.⁵⁸⁰

Edânın Hanefî furû fıkında en çok kullanıldığı alanlardan birisi de şahitlik bölümüdür. Burada edâ örnekleri şu şekilde geçmektedir. “Kölelik, küfür ve yaşının küçük olması sebebiyle şahitlik vasfını yitiren kimseler bu engellerin kalkması ile eğer *şahitliklerini edâ ederlerse*⁵⁸¹ yapmış oldukları tanıklıkları kabul edilir.” Burada şahadetin îfâsı edâ olarak isimlendirilmiştir.⁵⁸² Şâfiîlerden bir şahitlik örneğinde ise olaya asıl şahit olan kimsenin vekilliği mahkemede bunu edâ edecek kimseye “*bunu benim yerime edâ et*” demesi ona şahitlik için izin verdiğini ifade etmek içindir.⁵⁸³ Edâ örneği Maliki mezhebinde ise mahkemede kadı şahide “şahitliği edâ et” dediğinde şahidin olayı olduğu gibi adaletli bir şekilde anlatması gerekir.⁵⁸⁴ Hanbelîlilerde şahitlik şartları zikredilirken, sayılan şartlardan biriside “şahidin şahitliğini edâ ettiği esnada fasık olmamasıdır.”⁵⁸⁵ Şahitlik konusunda Hanefiler dışında edâ lafzına yer veren âlimler şahitlik konusunda, edânın zamanın kısımları olan mudayyak ya da muvessa' vakit ile bağlantısı olamamasından ötürü burada kullanmış oldukları lafız terim anlamında değilde sözlük manasında “bir görevi yerine getirmek” anlamında kullanmışlardır. Hanefiler ise edâ kelimesini “istenilen görevin aynını yapmak manasında” tariflerini zaman kaydı ile sınırlandırmadıklarından edâyı terim manasında kullanmışlardır. Görüldüğü üzere bu kullanımın pratikte bir yansıması bulunmamaktadır.

Bir kişinin gaib olan bir kimsenin vekili olduğunu iddia etmesi, müvekkilin alacağını tahsil etmesi ve gaib olan müvekkilin daha sonra vekâleti inkâr etmesi meselesinde edâ lafzına yer verilmiştir. Burada vekil borcu tahsil eder ardından

⁵⁷⁹ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râ'ik Şerhu Kenzü'd-Dekâ'ik*, IV, 93

⁵⁸⁰ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, X, 95-100.

⁵⁸¹ el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-Ta'îlî'l-Muhtâr*, II, 146.

⁵⁸² el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-Ta'îlî'l-Muhtâr*, II, 8146

⁵⁸³ Hatib eş-Şirbini, *Müğni'l-Muhtâc*, VI, 387.

⁵⁸⁴ Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî el-Mâlikî, *Hâşiyeti'd-Desûkî 'alê's-Şerhi'l-Kebîr*, Dâru'l-Fikr, Basım yeri yok, tsz., IV, 172.

⁵⁸⁵ Ebü'l-Ferec İbn Kudâme, *Şerhu'l- Kebîr alê Metni'l-Mukni'*, XII, 117.

müvekkil olan ortaya çıkar ve vekâleti inkâr ederse borçlunun yapmış olduğu ödeme yani edâ batıl kabul edilmektedir.⁵⁸⁶

Borcun havale edilmesi durumuyla alakalı olarak “mühîl (parayı ödeyecek kişi) eğer borcu edâ ederse muhalü aleyhin (alacaklının) bu borcu almaya zorlanır.”⁵⁸⁷ Burada edâ havalede olan borcun ifası manasında zikredilmiştir. Tabi edâ maksat sadece sözlük anlamı olmayıp terim manası da kast edilmiştir.

Evlilik akdinde mihrin verilmesi de edâ ile bağlantılı olan meselelerdendir. Bir kimse eşine mehrini (edâ etmeden) vermeden vefat ederse bu bayanın mihrini terekeden alma hakkı bulunmaktadır.⁵⁸⁸

3.1.3. Ukûbatta Edâ

Zina haddinin uygulanması sadedinde yer alan şu ifadeler edâ kelimesinin kullanımına örnek teşkil etmektedir: Bir kimse falancanın zina ettiğine şahitlik eder sonrasında recm cezası kesinleşir ve bu adam ilk taş atan kimselerden olursa ona “*Zina haddini edâ etmeye cüretkâr oldu*” denilmektedir. Ukubat alanına dair bu örnekte edâ lafzı Hanefilerin şahitlik kullanımının da terim anlamında kullanılmıştır.⁵⁸⁹ Buradaki edâ kelimesi bir görevi hakkıyla yapmak manasında mahza kâmil edâ kısmındandır.

Zina iftirası sebebiyle “Had cezası uygulanan kimsenin şahitliğinin edâ etme hakkı bulunmamaktadır. Çünkü şeriatta o kimsenin şahitliği iptal edilmiştir.” şahitlik şartının yerine getirilmesi aynı şekilde edâ kelimesiyle vurgulanmıştır.⁵⁹⁰

İslâm devletinde gayri müslim halkın erkeklerinden alınan cizye vergisi hususunda “zengin, fakir ve orta halli kimselerin cizye vermeleri ile ilgili olarak borçlarının edâsını kolaylaştırmak için senenin başında bir kısmını senenin ortasında da diğer kısmını vermelerinden” bahsederken edâ lafzının kullanımı ile açıklanmıştır. Cizyenin ödenmesini kolaylaştırmak maksadıyla taksitin mümkün olacağı belirtilmiştir.

⁵⁸⁶ Ebu Muhammed Gânim b. Muhammed el-Bağdadî, *Mecma' u'd-Damânât*, Daru'l-Kutubi'l-İslâmî, Kahire, tsz., 253.

⁵⁸⁷ el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-Ta'îlî'l-Muhtâr*, III, 4.

⁵⁸⁸ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râ'ik Şerhu Kenzü'd-Dekâ'ik*, III, 188

⁵⁸⁹ el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-Ta'îlî'l-Muhtâr*, IV, 84.

⁵⁹⁰ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsu'l-Eimme es-Serahsî, *Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1414/1993, IX, 49.

Cizyede vadenin câiz olmasının illeti, kolay edâ edilme imkânı sağlaması şeklinde tespit edilmiştir.⁵⁹¹ Bu edâ çeşiti edânın kâmil kısmının misalidir.

Kişi öşür ve haraç arazilerinin vergisini devlet başkanından izinsiz olarak fakir fukaraya edâ etse, yetkililerin bu kimseden yeniden vergi tahsil etmesi mümkündür.⁵⁹² Burada yer alan ibarede edâ kelimesi kullanılmıştır.⁵⁹³

Ebu Hanife'ye göre diyet; deve, altın ve gümüşten alınabilir. Çünkü Hz. Ömer inek ve koyundan diyet almıştır. Zira diyeti ödeyen kimselerin elinde bulunan hayvan ya da maldan diyetlerini edâ etmesi onlar için daha kolay olmaktadır.⁵⁹⁴

Özetle edâ kelimesinin zikredildiği yerler kısmen değişiklik arz etse de furû fıkıh kitaplarında bolca örneklerine rastlamak mümkündür. Mütakellimîn metodunda edâ terim olarak sadece ibâdetler alanıyla sınırlandırılrsa da furû fıkıh eserlerinde bu kelime kullanılmıştır.⁵⁹⁵ Örneğin İmam Şâfiî muamelatta bu lafzı kullanmış hatta rehin konusunda bir başlıkta edâ kelimesini zikretmiştir.⁵⁹⁶ Bu durum Hanefîlerin furû fıkıh kitaplarındaki edâyâ hem sözlük hem terim anlamı, diğer mezheplerin sadece sözlük mânasını esas aldığına işaret etmektedir.

3.2. Kazâ

Kazâ kavramının usûlcüler tarafından tarifi, keyfiyeti, kapsamı vb. birçok husus dikkate alınarak detaylı incelemelere tabii tutulmuştur. Her bir ekol usûl sitemini alarak kazâyâ dair genel bir tutum belirlemiştir. Metodoloji alanında tespit edilen asılların pratiğe yansması ise furû fıkıhta yer alan kazâ kullanımlarının tespiti ile mümkündür.

Kazâ kelimesi farklı kalıpları ile furû fıkıhta birçok defa kullanılmıştır. Mütakellimîn metodunda kazânın terim olarak sadece ibâdetler alanına mahsus olduğu ayrıca bir taksime gidilmeden mutlak olarak zikredildiği bilinmektedir. Fukaha ekolünde ise kazâ fıkıhın tüm alanlarını kapsayacak biçimde ve birçok kısma ayrılarak ele alınmıştı. Mezheplerin kazânın usûl boyutundaki yaklaşım farklılıkları furûa

⁵⁹¹ el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-Ta'îlî'l-Muhtâr*, IV, 137.

⁵⁹² el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-Ta'îlî'l-Muhtâr*, IV, 145.

⁵⁹³ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr alâ Dürri'l-Muhtâr*, VI, 314.

⁵⁹⁴ es-Serahsî, *Mebûsât*, XXVI, 78.

⁵⁹⁵ Örnekleri için bkz.: Karafî, *Zahîre*, V, 277, 359, VI, 7, VII, 13, 41, 92, 321, VIII, 5, 10, 59; Mâverdî, *Havî'l-Kebîr*, VI, 218-220, 265, 337, IX, 60, 64, 109; Ebü'l-Berekât Mevdüddîn Abdüsselâm b. Abdillâh b. el-Hadîr el-Harrânî, *el-Muharrer fi'l-Fikhi alâ Mezhebî'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1984, II, 8-10, 186, 220, 247, 288, 473.

⁵⁹⁶ Şâfiî, *Ümm*, IV, 359.

yansıyıp yansımadığı tespit edilmelidir. Zira furû fıkıh metodoloji esasları üzerine oluşmaktadır. Bu sebeple usûlün furû fıkıh etkisi örnekler üzerinden daha iyi anlaşılacaktır. Bu bilgiler dikkate alınarak furû fıkıh eserlerinde yer alan kazâ lafzlarına örnekler verilerek asıllar ile meseleler üzerinde bağlantı kurulup bir değerlendirmeye yer verilecektir.

3.2.1. İbadetlerde Kazâ

Furû fıkıhı ibâdât, muamelât ve ukubât şeklinde üç kısımda ele aldığımızda ibâdât “kulun Allah’a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, O’nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışlar”⁵⁹⁷ olarak önem arz etmektedir. Allah’ın kendisine boyun eğmek, emirlerine itaat etmek ve kendisini yüceltmek için farz kıldığı ibâdetlerde edâ ve kazâ kavramlarının ayrı bir önem teşkil etmektedir. Usûl âlimleri kazâ lafzıyla edâ edilemeyen ibâdetlerin nasıl, nerede, ne şartlarla vs. birçok soruya cevap vermektedirler.⁵⁹⁸ Burada teorik bir şekilde yer alan bilgilerin pratiği furû fıkıhtaki meseleler içerisinde yer almaktadır. İbâdetlerle alakalı kazâ örneklerinden bazıları şöyledir:

Muvessa‘ vakitli ibâdetlerin başında gelen namaz furû fıkıhta kazâ kelimesinin fazlaca kullanıldığı alanlardan biridir. Hanefî mezhebine göre kazâyâ kalan namaz, vakti içindeki ifâ ediliş durumuna göre kılınır. Örneğin yatsı namazını kaçıran bir kimse bu ibâdeti güneş doğduktan sonra kılacak olursa bu namazını cehri bir şekilde kılar. Çünkü kazâ, edâyâ göre şekillenir.⁵⁹⁹

Diğer bir örnekte seferi olan kimse dört rek‘atlı bir namazı kaçırsın sonrasında memleketine döndüğünde bu namazı iki rek‘at olarak kazâ eder. Keza normal zamanda kazâyâ kalan bir namaz yolculukta iken dört rek‘at olarak kazâ edilir.⁶⁰⁰ Ancak Şâfiî ve Hanbelîler’e göre kazâyâ bırakılan namaz ifâ edilirken kazânın yapılacağı mekân ve

⁵⁹⁷ Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *DİA*, XIX, 235.

⁵⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Habbâzî, *el-Muğnî fi Usûli’l-Fıkıh*, el-Mektebetü’t-Türâsü’l-İslâmi, h. 1403, 56; Nesefî, *Menârü’l-Envâr*, I, 192; Haskefi, *İfâdatü’l-Envâr*, 76; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 72.

⁵⁹⁹ Burhâneddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü’l-Burhânî fi’l-Fıkhi’n-Nu’mânî*, I, 310.

⁶⁰⁰ Burhâneddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü’l-Burhânî fi’l-Fıkhi’n-Nu’mânî*, II, 45-46.

zaman dikkate alınır. Mesela yolcu, ikamet ettiği esnada kazâya kalmış olan dört rek‘atlı bir namazı iki rek‘at olarak kazâ edecektir.⁶⁰¹

Nâfile bir ibâdete abdestsiz ya da necis bir elbise ile başlayan kimse namazın şartlarını tamamlamadığından bu ibâdete başlamamış sayılarak kazâ talep edilmemektedir. Çünkü kazâ, edânın mukabilidir. Edânın olmadığı yerde kazâdan bahsetmek imkânsızdır.⁶⁰²

Ulemanın çoğunluğuna göre farz olan namazın kazâsından evvel ezan ve kamet okunmalıdır.⁶⁰³ Ancak Mâlikîlerden gelen meşhur görüşe kazâya kalan namazlar için ezan okumak mekruhtur.⁶⁰⁴ Aynı namaz olma şartıyla kazâya kalan namaz, cemaatle edâ edilebilir. Ayrıca kıraatin aşikâr yapıldığı namazların kazâsında imam açıktan kıraat yapar. Şâfiîler kıraatin aşikâr veya gizli olmasında da kazânın vaktini esas almaktadırlar.⁶⁰⁵

Kişi ictihadı neticesinde namazını edâ eder vakit çıktıktan sonra, namaz kıldığı anda vaktin girmediğini veya tekbir aldığı esnada vaktin girmediğini öğrenirse bu ibâdetini kazâ eder.⁶⁰⁶ Burada mezhepler ittifak ettiklerinden vakti belli olan bir ibâdetin vakti çıktıktan sonra ifâ edilmesinden ötürü bu namaza kazâ ismini vermektedirler.

Hanefî ve Mâlikî mezheplerinde nâfile bir namazı başlayan kişi bu ibâdeti bozarsa kazâ etmesi gerekir.⁶⁰⁷ Şâfiî ve Hanbelîlerde hac ve umre haricinde bozulan nâfilelerden dolayı kazâ gerekmemektedir.⁶⁰⁸

Hanefî mezhebinden bir grup âlim kazâya kalan namazların cemaatle kılınmasını⁶⁰⁹ misli ma‘kul kâmil kazâ, münferiden kılınmasının ise misli ma‘kul kâsır

⁶⁰¹ Ebû Zekeriyâ Muhyidîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ravzatu’t-Tâlibîn ve Umdetu’l-Müftîn*, Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut, 1412/1991, I, 389; Aleüddîn Ebu’l-Hasen Ali b. Süleyman Merdâvî el-Hanbelî, *el-İnsâf fî Ma‘rifeti’r-Râcih mine’l-Hilâf*, İhyâu’t-Türasi’l-Arabî, Beyrut, tsz., II, 328.

⁶⁰² Burhâneddîn el-Buhârî el-Muhîtü’l-Burhânî fî’l-Fıkhi’n-Nu‘mânî, I, 437.

⁶⁰³ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 44; er-Râfiî, *Fethu’l-Azîz bi Şerhi’l-Vecîz*, III, 153; el-Hâcce Suad Zerzûr, *Fıkhu’l-İbâdât ale’l-Mezhebi’l-Hanbelî*, Basım yeri yok, tsz., I, 146.

⁶⁰⁴ Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed et-Tarablûsî el-Hattâb er-Ruaynî el-Mâlikî *Mevâhibü’l-Celîl fî Şerhi Muhtasî Halîl*, Dârü’l-Fikr. Basım yeri yok, 1412/1992, I, 423.

⁶⁰⁵ Yaşaroğlu, “Kaza”, XXV, 113.

⁶⁰⁶ İmam Muhammed, *el-Asl*, I, 189; Hatib eş-Şirbini, *Müğni’l-Muhtâc*, I, 308; el-Hâcce Kevkev Ubeyd, *Fıkhu’l-İbâdât Ale’l-Mezhebi’l-Mâlikî*, I, 110.

⁶⁰⁷ Malik b. Enes b. Malik b. Amr el-Asbahî el-Medenî, *el-Müdevvene*, Darü’l-Küttübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994, I, 188; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-Ahkâm Şerhu Ğureri’l-Ahkâm*, I, 53.

⁶⁰⁸ Mâverdi, *Hâvi’l-Kebîr*, III, 468, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Ravdatu’t-Tâlibîn*, Suud, Dârü Âlemü’l-Kutub, 2003, II, 251; Mansur b. Yunus el-Behûtî, *er-Ravzü’l-Mübri‘ bi Şerhi Zâdü’l-Müstaknî Muhtasaru’l-Mükni*, Dârü’r-Rakâiz, Kuveyt, 1438, II, 48

kazâ olduğunu ifade ederler. Diğer bir gruba göre kazâ namazların cemaatle kılınması şart olmadığından kişinin tek başına kıldığı kazâ namaz da kâmil misli ma'kul kazâdır.⁶¹⁰

Allah haklarından olan ibâdet misallerinden bir diğeri bayram namazına giden kişinin imama rûkûda yetişip vacip olan zevâid tekbirlerini rûkûda elleri kaldırmadan almasıdır.⁶¹¹ Bu kazâyâ Hanefiler edâya benzeyen kazâ⁶¹² ismini vermişlerdir. Yapmış olduğumuz araştırmaya göre diğer mezhepler bu durumdan bahsetmemektedirler. Bu tekbirlerin hükmü Şâfiîlere göre sünnet olduğundan tekbirleri kazâ etmeden imama uymak asıldır. Çünkü imama tabi olmak farz, zevâid tekbirlerin kazâsı sünnettir. Farz terk edilerek sünnete tabi olunamaz.⁶¹³ Hanbelîler de Şâfiîler gibi bu tekbirleri sünnet kabul etmişlerdir.⁶¹⁴ Mâlikîler de bayram tekbirlerinin terk edilmesinde sehiv secdesi yapılacağı ifade edilmektedir.⁶¹⁵ Özet olarak burada Hanefiler ve Mâlikîler zevâid tekbirleri vacip sayarak terk edilmesi halinde sehiv secdesinin gerekeceğini ifade ederler. Şâfiî ve Hanbelîler ise bu tekbirleri sünnet kabul etmektedirler. Buna göre Şâfiî ve Hanbelîlere göre bir kimse imama rûkûda yetişirse zevâid tekbirlerin sünnet olmasından dolayı tekbir almak zorunda değildir. Mâlikîlerde tekbirlerin kazâsı ile ilgili bir hususa ulaşılamamıştır. Hanefiler ise zevâid tekbirleri rûkûda kazâ etmeye edâya benzeyen kazâ olarak isimlendirmişlerdir. Diğer mezhepler bu türden bir tasnife yer vermemektedirler.

Namazla alakalı farklı mezheplerden verilen kazâ örneklerinde Hanefilerce “vacip olanın mislini/dengini hak sahibine teslim etmek”⁶¹⁶ şeklinde mislinin yapılması ön plana çıkarılmıştır. Mütakellimîn metodu üzere kaleme alınan usûllerde ise “mudayyak veya müvassa’ vaktinden sonra yapılan”⁶¹⁷ fiile kazâ denilerek vakit ön plana çıkarılmıştır. Fakat yapılan karşılaştırma ve incelemeler neticesinde bu kısımda

⁶⁰⁹ İbn Nüceym, *Nehrü'l-Fâik Şerhu Kenzü'd-Dakâik*, I, 178.

⁶¹⁰ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi'*, I, 207; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 223.

⁶¹¹ Hasen b. Ammâr b. Ali eş-Şürünbülânî, *Merâku'l-Felâh Şerhu Metni Nûru'l-İzâh*, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut, 1425/2005, 202.

⁶¹² Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 76; Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, 59; Molla Cîven, *Nûru'l-Envâr*, I, 197; İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 62.

⁶¹³ el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi İmâm Şâfiî*, II, 492.

⁶¹⁴ Ebu'l-Ya'le el-Ferrâ Muhammed b. Hüseyin el-Hanbelî, *et-Te'fikil-Kebîr fî'l-Mesâilî'l-Hilâfiyye beyne'l-E'imme*, Dâru'n-Nevâdir, Dimeşk/ Suriye, 1435/2014, I, 449.

⁶¹⁵ el-Karâfî, *ez-Zehîra*, II, 290.

⁶¹⁶ eş-Şâfi, *Usûlü's-Şâfi*, 73.

⁶¹⁷ Gazzâlî, *Mustasfâ*, I, 179; Karâfî, *Nefâisu'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl*, I, 321.

tariflerinden kaynaklanan pratiğe yansıyan herhangi bir ihtilaf tespit edilememiştir. Burada yapılan tanımlarda görüleceği üzere Hanefiler vakitli vakitsiz her görevin kazâsının olabileceğini ifade etmektedirler. Bu sebeple muamelat alanında da görüleceği üzere Hanefilerin tarifi daha kapsamlı bulunmaktadır. Mütakellimîn metodunda telif edilen eserlerde ise kazâ sadece Şâri' tarafından vakti tayin edilmiş ibâdetler için geçerlidir. Ancak ekollerin tariflerinde farklılıklar bulunsada iki yöntem üzere de yazılan eserlerde bu kısım için zikredilen kazâ lafızlarında kazânın sözlük değil, kavram manası esas alınmıştır.

Kazânın misli ma'kul ve gayri ma'kul kısımlarına Allah haklarından diğer bir örnek ise oruç ibâdetidir. Kazâyı farklı tasnif eden Hanefiler herhangi bir sebep ile bozulan orucun yerine başka bir oruç tutmayı⁶¹⁸ misli ma'kul kısmın örneği olarak kabul etmektedirler. Oruç tutacak kimsenin yaşlı⁶¹⁹ veya hasta olması⁶²⁰ gibi durumlarda ise şariat tarafından beyan edilen fidyenin verilmesini misli gayri ma'kul kazâ olarak kabul etmektedirler. Kezâ bu iki kısım için birkaç örnek verecek olursak:

Hanefi ve Maliki eserlerinde yer alan bir örnekte “*Bilinçli olarak Ramazan orucunu bozan kimseye kazâ gerekir.*”⁶²¹ Şâfiîlerde yaşlılık ve hastalık gibi sürekli bulunan bir özre binaen Ramazan orucunu bozan kimseye eğer imkânı varsa sadece fidye vermesi gerekir. Yani söz konusu oruç için kazâ yapmasına gerek yoktur. Ancak özürsüz yere kazâyı tehir eden kimse hem kazâsı hem de fidye vermesi gerekir.⁶²² Hanbelîlerde ise sefer ve hastalık gibi meşru sebepler ile orucunu bozan kimseye bunu kazâ etmesi gerekmektedir.⁶²³ Burada verilen oruç örneklerinde vakti Şâri' tarafından tayin edilen bir ibadeti belirlenen vakti dışında yapmak manasında kazâ kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime bütün usûlcüler tarafından burada sözlük manasında değilde terim manasında kullanılmıştır.

⁶¹⁸ es-Serahsî, *Mebûsât*, III, 68.

⁶¹⁹ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 124.

⁶²⁰ es-Serahsî, *Mebûsât*, III, 93.

⁶²¹ Ebu Muhammed Abdullah b. Ebi Zeyd el-Kayravânî el-Mâlikî, *Metnu'r-Risâle*, Daru'l-Fikr, Lübnan, tsz., 61; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-Ahkâm Şerhu Ğureri'l-Ahkâm*, I, 209;

⁶²² el-Melîbârî, *Fethu'l-Mu'in bi-Şerhi Kurreti'l-Ayn*, 271.

⁶²³ Muhammed b. Salih b. Muhammed el-'Useymin, *eş-Şerhü'l-Mümti' Alâ Zâdi'l-Müstekni'*, Dârü İbn Cevzî, 1422-1428, VI, 365.

Ramazan hilalini gözetleyen bir kimse sadece kendisi bu hilali görür ve oruç tutmazsa edâyı ifâ etmediğinden kazâ gereklidir.⁶²⁴ Burada vakti belli bir ibâdet olan orucun edâ edilmemesinden dolayı kazâ edileceği ifade edilmektedir.

Allah haklarından oruç ile alakalı diğer bir örnekte Ramazan ayında hasta ve yolcu olan kimselerin bu oruçlarını kazâ etmeye imkân bulamadan vefat etmeleri durumu ile alakalıdır. Burada hastalık ve seferilik zorluğun kaldırılması gereğince edâyı düşürücü sebeplerden kabul edilmiştir. Ölümün, seferilik ve hastalıktan daha evlâ bir özür olması sebebiyle ölen kimsenin bu orucun kazâsı ile mükellef tutulmaması daha evlâdır.⁶²⁵ Oruca dair bu örneklerde kazâ kelimesi vakti içerisinde yerine getirilemeyen bir ibâdetin vakti çıkmasından sonra ifâ edilmesi manasında terim anlamıyla kullanılmıştır.

Nâfile olarak tutulan bir oruç herhangi bir sebep ile bozulursa bu orucun kazâsının gerekip gerekmediği hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Hanbelî ve Şâfiîlerde özürlü veya özürsüz olarak nâfile tutulan bir orucu bozmak kazâyı gerektirmez.⁶²⁶ Hanefilerde Recep, Şaban vb. bir ayda nâfile oruç tutmaya niyet eden kimse sonra bu orucunu bozarsa kendisine kazâ etmesi gerekir.⁶²⁷ Mâlikîler de özürsüz olarak bozulan nâfile orucun kazâsı gerektiği görüşündedirler.⁶²⁸

Oruç tutamayacak kadar yaşlı olan kimse orucunu tutmaz ve tutamadığı her gün için fitır sadakası miktarı bir kişiyi doyurur.⁶²⁹ Şâfiî mezhebinde de yaşlı ve hasta olan kimselerin sahih olan görüşe göre fidye vermesi gerekmektedir.⁶³⁰ Mâlikîlerde ise piri fânî ve iyileşemeyen hastaya *لا يكلف الله نفساً إلا وسعها* “Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar.”⁶³¹ âyeti gereği fidye vermesi müstehaptır.⁶³² Burada bütün mezhepler fidyenin gerekliliğini kabul etmekle birlikte sadece Hanefiler buradaki

⁶²⁴ el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li-Ta'îlî'l-Muhtâr*, I, 100.

⁶²⁵ el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li-Ta'îlî'l-Muhtâr*, I, 134.

⁶²⁶ Mansur b. Yunus el-Behûtî, *er-Ravzü'l-Mübri' bi Şerhi Zâdü'l-Müstaknî Muhtasaru'l-Müknî*, Dârü'r-Rakâiz, Kuveyt, 1438, II, 48; en-Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l Muhezzeb*, VI, 396.

⁶²⁷ el-Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâ'i fi Terfîbu's-Şerâ'i*, I, 290; Burhâneddîn el-Buhârî el-*Muhîtü'l-Burhânî fi'l-Fikhi'n-Nu'mânî*, II, 401.

⁶²⁸ Malik b. Enes, *Müdevvenetu'l-Kübrâ* (İbn Rüşd'ün Mukaddimesiyle birlikte), Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye Yayınları, 1994, I, 188, 274.

⁶²⁹ Burhâneddîn el-Buhârî el-*Muhîtü'l-Burhânî fi'l-Fikhi'n-Nu'mânî*, II, 292.

⁶³⁰ en-Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l Muhezzeb*, VI, 257.

⁶³¹ Bakara 2/286.

⁶³² el-Hâcce Kevkev Ubeyd, *Fikhu'l-İbâdât Ale'l-Mezhebi'l-Mâlikî*, 312.

fidyeye misli gayri ma'kul kazâ yani dengi akıl ile tespit edilemeyen kazâ çeşidi olarak isimlendirmişlerdir.⁶³³

Yukarıda zikredilen oruç örneklerinde kazâ lafzı kullanılmıştır. Mütakelîmün metodunda olan âlimler kazâyı edânın karşılığı manasında yani bir ibâdeti vakti çıktıktan sonra ifâ etmek manasında ele almışlardır. Hanefîler ise mükellefin üzerine sabit olan borcun misli ile ödenmesi şeklinde kullanmışlardır.⁶³⁴ İki ekol arasındaki teorik ihtilaf uygulamaya yönelik herhangi bir farklılığı meydana getirmemektedir.

3.2.2. Muamelatta Kazâ

Kişiler arası veya kişi devlet arasındaki kuralları ihtiva eden muâmelat, kazâ lafzına yer verilen diğer bir alandır. Hanefîler kazâyı ibâdetler alanında kullandıkları gibi aynı zamanda muamelat alanındaki borç ve sorumlulukların ödenmesi manasında da kullanılmaktadırlar.⁶³⁵ Bununla ilgili bazı örnekler şöyledir:

Gasp ile ilgili Hanefî mezhebinden verilebilecek örnekte bir kimse başkasının buzağısını gasp etse ve bu hayvan helak olsa bundan dolayı da annesinin sütü kesilse bu durumda gasp eden kişi, helak olan hayvanın ve annesinin sütünden dolayı meydana gelen eksikliği tazmin eder.⁶³⁶

Hanefîlerden gelen diğer bir misalde gasp edilen üründe bulunması gereken bir şartta mütakavvim olmasıdır. Buna göre bir Hristiyan başka bir Hristiyan'ın içkisini gasp ederse misli ile tazmin eder. Çünkü içki Müslümanlar arasında her ne kadar mütakavvim olmasa da onların kendi aralarında mütakavvim mal olmasından dolayı tazmin edilir.⁶³⁷ Burada verilen kaynakta her ne kadar kazâ kelimesi kullanılmasada, bu Hanefîlerce muamelat alanından “bir şeyin misli ile tazmini” manasında misli ma'kul kazâ misallerindendir.

⁶³³ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâi'*, I, 208; Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, 58; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, 74; İbn Nüceym, *Fethu'l-Gaffâr fî Şerhi'l-Menâr*, 58; eş-Şâfi, *Usûlü's-Şâfi*, 81.

⁶³⁴ Detaylı bilgi için tezin 44-45 sayfalarına bakınız.

⁶³⁵ Yaşaroğlu, “Kaza”, XXV, 111.

⁶³⁶ Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed eş-Şilbînî, *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzu'd-Dakâik ve Hâşiyetü's-Şilbînî*, Matbaa'tü'l-Kübra'l-Emîriyye, Kahire, 1313, V, 222.

⁶³⁷ eş-Şilbînî, *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzu'd-Dakâik ve Hâşiyetü's-Şilbînî*, V, 234.

Mâlikîlerden bir örnek ise bir kimse başkasının gümüşünü alır ve süs eşyası yaptırırsa, elbisesini alır boyatır veya kestirirse ya da buğdayını öğütürse şu üç yoldan birisini takip eder: Ya bu eşyaları olduğu gibi alır ya mislini alır ya da kıymetini öder.⁶³⁸

Kul hakları bağlamında olan örneklerden bir diğerinde haksız bir şekilde alınan veya gasp edilen malın menfaati hususunda Hanefilere göre tazmin bulunmaz.⁶³⁹ Şâfiîlerin bir görüşüne göre menfaatin misli olan bir şeye kıyasla ücreti verilmelidir.⁶⁴⁰ Bu mesele Hanefiler ve Şâfiîler arasında menfaatin tazminin yapılıp yapılmamasıyla alakalıdır.

Mâlikîlerde diğer bir örnekte ise tartılmayan ve ölçülmeyen hayvan ve ticaret malı gibi şeyler kıymeti ile tazmin edilir.⁶⁴¹

Yukarıda zikredilen gasp ile ilgili meselelerde mezheplerin kazâ tarifi göz önüne alındığında,⁶⁴² Hanefilerin dışındakilerin muamelat alanında kazâ kelimesini kullanmadıkları anlaşılabacaktır. Çünkü onlara göre kazâ “mudayyak veya müvassa‘ vaktinden sonra yapılandır.”⁶⁴³ Muamelat alanında vakit söz konusu olmadığından bu âlimlere göre kazâdan bahsetmek söz konusu değildir. Buna göre mütekellümün ekolüne mensub mezheplerce kaleme alınan furû fıkıh eserlerinde muâmelat alanında kullanılan kazâ lafızları sadece sözlük anlamının esas alınması iledir. Hanefilerin “emir sebebiyle vacip olanın mislinin hak sahibine teslim edilmesi”⁶⁴⁴ şeklindeki kazâ tarifinden hareketle muâmelat alanında diğer bir değişle vakitsiz olan her bir yükümlülükte edâ ve kazâ söz konusudur. Hanefiler muamelet alanında kazâyı ve kazânın kısımlarını da kullanmaktadırlar. Zikri geçen gasp edilen malları aynısını teslim edilmesine kâmil misli ma‘kul yani dengi akıl ile kavranan şey ile tazmini olarak isimlendirirler. Gasp edilenin misli olmaması halinde kıymeti ile tazmin edilir ki burada bir eksiklik olması sebebiyle bu îfâya kâsır misli ma‘kul kazâ denmektedir.

Muâmelat kısmında kazânın terim anlamıyla kullanılmasında mezheplerin usûl anlayışı etkili olmuştur.

⁶³⁸ el-Karâfî, *Ez-Zehîra*, VIII, 325.

⁶³⁹ Aynî, *El-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, XI, 248.

⁶⁴⁰ Abdulmelik b. Abdullah Ebu'l Meâlî İmâmu'l-Harameyn, *Nihâyetü'l-Matlab fî Dîrâyeti'l-Mezhep* Dâru'l-Minhâc, Cidde, 1428/2007, VII, 174.

⁶⁴¹ Kadî Ebu Muhammed Abdulvahhâb b. Ali b. Nasr el-Mâlikî, *el-İşrâf alê Nûketi Mes'êli'l Hilâf*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1420/1999, II, 627.

⁶⁴² bkz. tezin 44-45.

⁶⁴³ Gazzâlî, *Mustasfâ*, I, 179; Karâfî, *Nefâisu'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl*, I, 321.

⁶⁴⁴ Habbâzî, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, 52-53.

3.2.3. Ukubatta Kazâ

Dinin korunmasını esas aldığı beş maddeden biriside canın korunmasıdır. Bu sebeple bir kimse haksız yere başkasın canına kıyacak olursa bu kimseye kısas uygulanır. Ulema şu âyet-i kerîme ile *وَكُنْتُمْ عَلَيْهَا أَنْ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ* “ Tevratta onlara şöyle farz kıldık: Cana karşı can kısas edilir.”⁶⁴⁵ kısasa delil getirmektedirler. Bu sebepten bütün âlimler kısası kabul etmektedirler.⁶⁴⁶ Kısas Hanefilerce misli ma‘kul kazâ çeşididir. Diyet ise misli gayri ma‘kul kazânın örneğidir. Kazâyı farklı kısımlara ayıran Hanefiler bu bölümleri furû fıkıh eserlerinde kazâ ve edâ lafzı kadar yaygın bir şekilde zikretmemişlerdir. Fakat Hanefî ulemasından Molla Hüsrev misli ma‘kul ve misli gayri ma‘kul kelimelerine fıkıh eserinde dile getirmiştir.⁶⁴⁷ Diyet İslâm hukukunda Hanefiler ve diğer âlimlerce kabul edilmesine rağmen⁶⁴⁸ diyete misli gayri ma‘kul isminin yalnızca Hanefiler kullanmışlardır.

Hanefilerin diyet için gayri ma‘kul ismini kullanmalarının sebebi kısasta asıl olanın cana karşı can olması sebebiyledir. Ancak burada cana karşı diyetin verilmesinde akıl ile tespit edilecek bir tarafı olmamasından bunu gayri ma‘kul kabul etmişlerdir.

Kâmil misli ma‘kul kazâ hususundaki diğer bir örnek ise “bir kimse başkasının elini keser ve eli iyileştikten sonra onu öldürürse bu durumda ihtilaf olmaksızın maktûlün velisi isterse katilin elini keser ve sonra onu öldürür, isterse sadece öldürmek ile yetinir, dilersede öldürmez sadece elini keser. Ancak bir kimse başkasının elini kesip daha iyileşmeden de onu öldürürse bu durumda Ebu Hanife’ye göre hüküm aynıdır. İmamayen ise bu dumuma şöyle hüküm verir: eli kesilmeden sadece kısas uygulanır. Çünkü el iyileşmeden, kişinin öldürülmesinden ötürü el hükmen kısasın içerisinde yer almaktadır.”⁶⁴⁹ Bu mesele Şafiilerde de tartışma konusu olmuş ve farklı farklı hükümler verilmiştir.⁶⁵⁰ Burada el kesmek veya kısasın uygulanması akıl ile idrak edildiğinden ötürü buna “kâmil misli ma‘kul kazâ” denilmiştir. Bu meselede İmammeyn ve Ebu Hanife arasında kazâ çeşiti noktasında ihtilaf meydana gelmiştir. Ebu Hanife’ye göre el

⁶⁴⁵ Mâide 5/45.

⁶⁴⁶ Ebu’l-Hasen el-Lahmî, *et-Tabsira* XIII, 6481; Hatib eş-Şirbini, *Müğni’l-muhtâc*, V, 221; el-Mevsilî, *el-Muhtâr*, IV, 84; el-‘Useymin, *eş-Şerhü’l-Mümti’ Alâ Zâdi’l-Müstekni’*, VIII, 86.

⁶⁴⁷ Molla Hüsrev, *Dürrü’l-Ahkâm Şerhu Ğururî’l-Ahkâm*, II, 98.

⁶⁴⁸ Hatib eş-Şirbini, *Müğni’l-Muhtâc*, V, 227; Behrâm b. Abdullah Ebu’l-Bekâ’ ed-Dimyâtî el-Mâlikî, *eş-Şâmil fi Fıkhi’l-İmâmî Mâlik*, Merkezi Necibiveyh ve Hizmetü Türâs, Basım yeri yok, 1429/2008, II, 898.

⁶⁴⁹ el-Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâ’i fi Tertîbu’s-Şerâ’i*, VII, 303.

⁶⁵⁰ en-Nevevî, *Ravzatu’t-Tâlibîn ve Umdetu’l-Müfîn*, X, 161.

kesmek, sonrada o kişiııi öldürmek kâmil bir kaza çeşiiti olmasından dolayı bu iki işleminde yapılması gereklidir. Çünkü kâmil misli makul kazâ çeşiiti var iken daha düşük olan bir hükme geçmen mümkün değildir. İmamameyn ise öldürmenin içerisinde el kesme hükmünde olmasından dolayı onlarda buna kâmil misli makul kazâ olarak kabul etmişlerdir. Bu sebepten imamlar arasında hangi vasfın kâmil ile misli olduğu noktasında ihtilaf edilmiştir.⁶⁵¹

⁶⁵¹ el-Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâ'i fî Tertîbu's-Şerâ'i*, VII, 303-304.

SONUÇ

Edâ ve kazâ kanunları, Hanefilerce verilen emrin sonucu ile alakalı olduğundan usûl eserlerinde lafızlar kısmında irdelenmiştir. Mütekellimîn yönteminde kaleme alınan eserlerde ise edâ ve kazâ ekseriyetle kişinin yapmış olduğu fiillerin sonucuna izâfe edilerek hüküm bahsinde ele alınmıştır. Bununla birlikte bazı âlimler edâ ve kazâyı muhtelif konular ile bağlantı kurularak incelemiştirler.

Hanefilerin edâ ve kazâyı detaylı bir taksime ayırdıkları diğer mezheplerin ise konuya bütüncül bir yaklaşım tarzı sergiledikleri görülmüştür. Şöyle ki edâ ve kazâ kelimelerinin kısımlarını -örneğin kâmil edâ, kâsır edâyı...- sadece fukaha metoduna mensup olan âlimlerin zikretmiştir. Bu sebeple Hanefilerin yapmış oldukları taksim ve tariflerde daha fazla ayrıntının olduğunu söylemek mümkündür. Hanefilerin yapmış oldukları bu taksimi diğer yaklaşım tarzlarıyla birlikte iki kısımda değerlendirmek mümkündür:

1- Hanefî ve diğer usûlcülerin edâ ve kazâyı dair yapmış oldukları taksimde ibâdetler alanında sadece izahat farklılığı olduğu görülmektedir. Örneğin birine göre kâmil edâ olan bir îfâ biçimi diğerine göre mutlak edâ olarak zikredilmiştir. Mezheplerin bu husustaki tek farkı Hanefilerin temel kısımlar belirleyerek bir meseleyi bu başlığın altına almalarıdır. Diğer âlimler ise her bir meseleyi tek tek ele almışlardır. Örneğin cemaatle namaz Hanefilerce kâmil edâ iken Şâfiîlere göre edâdır. Fukaha metodunda kâmil edâ var iken kâsır edâyı gidilmemelidir. Bu bağlamda sadece namazın edâsında değil tüm edâlarda bu esas sabittir. Mütekellimîn ekolünde ise cemaatla namaz nassla teşvik edildiğinden imkân dâhilinde talep edilen îfâ biçimiyle yerine getirilmelidir.

Hanefiler herhangi bir îfâyı kâmil, kâsır vs. olarak kategorize ederken başta nass olmak üzere bir argümanı esas alarak hareket etmektedirler. Yani Hanefilerin îfâları çeşitli kısımlara ayırmaları, farklı isimler vermeleri cemaatle namaz örneğinde olduğu üzere bir delili esas almaları iledir. Zira cemaatle namaz Peygamber tarafından teşvik edilmiştir. Sonuç itibarıyla ibâdetlerde yapılan açıklamalarla izlenen yol farklı olsa da bu ihtilafın pratik sonuçları sınırlı sayıda kalmıştır.

2- Hanefîlerin edâ ve kazâ lafızlarını terim olarak muâmelat ve ukûbat alanlarında kullandıkları görülmektedir. Mütekellimîn metodunda bu lafızların söz konusu alanlarda istilahi olarak kullanımına karşı çıkılmıştır. Bu ihtilaf ve Hanefîlerin edâ ve kazâyı taksim etmeleri ile ilgili pratik bir ihtilafa ulaşılammıştır. İbâdetler alanında olduğu üzere bu kısımda da izahat tarzı farklı fakat ictihad neticesinde ulaşılan hüküm tüm mezhepler için aynı olmaktadır.

Edâ ve kazânın taksimi ile ilgili iki kısımda mezheplerin ulaştıkları hükümler usûl-i fıkhnın tüm esasları dikkate alınarak incelenmelidir. Örneğin zevâid tekbirlerin kazâsı ile ilgili meselede söz konusu tekbirlerin Hanefîlerce vâcib Şâfiîlerce sünnet olması verilen hükmü etkilemektedir.

Edâ ve kazâda tariflerinde vakit kaydının yer alıp almaması zekât meselesinde görülmüştür. Zira hem Hanefîler hem de Şafiîler zekât ödemesini edâ olarak adlandırılırken, Hanefîler terim manasında, Şâfiîler ise sözcük anlamında edâ kelimesini kullanmaktadırlar. Hanefîler tanımlarında vakit şartına yer vermezlerken bu esası her bir fer'î meselede zikretmişlerdir. Şâfiîler tanımlarında kendini ya da mislini kaydını eklemeseler de yer verdikleri örneklerde bu esasları gözetmişlerdir. Bu durum her iki mezhebin edâ ve kazâda ayrı esasları ön plana çıkardıklarını fakat genelde aynı sonuca vardıklarına işaret etmektedir.

Edâ ve kazânın bağlantılı olduğu emir, kudret gibi bazı esaslar gereği ihtilaf vuku bulmuştur. Burada helak olan malın zekâtı, edânın ilk anına şahit olup ihtiyari olarak bu fiili îfâ yapmayan kimsenin durumu, kazâ için ikinci bir emre ihtiyaç olup olmadığı ve müslüman olduktan hemen sonra vâcibin izâfe edildiği vakte bir lahza şahit olan kimsenin durumu örnek olarak zikredilebilir. Bununla birlikte pratik düzlemde edâ ve kazâyı bağılı olarak gerçekleşen ihtilafların az olduğu ifade edilebilir.

Yapılan araştırmalar neticesinde edâ ve kazâ kelimeleri her mezhebin furu' kitaplarında fazlası ile kullanılmaktadır. Ancak edâ ve kazânın kısımları diğer mezheplerin usûl ve furu' kitaplarında olmamasının yanı sıra Hanefîlerin usûl kitaplarının aksine, furu' eserlerinde ise nadiren yer alması dikkat çekmektedir.

Yapılan araştırmalarda mütekellimîn yönteminde, kazâ kelimesi vakitli ibadetler için geçerli olduğu için mütekellimîn kitaplarının muamelat alanında kazâ kelimesine

rastlanılmamıştır. Söz konusu kısımda yer alan kazâ lafızlarının “bir şeye hüküm vermek” manasındaki bir yargı terimi olarak kullanıldığı görülmüştür.

Usûl eserlerinde zikredilen edâ ve kazâ kısımlarına furû fıkıhta çok az yer verilmiştir. Fakihler meselelerde edâ ve kazânın kısımlarından ziyade bu lafızları genellikle mutlak bir şekilde kullanmışlardır. Yapılan inceleme ile şu husus vurgulanmalıdır: Hanefîler’e göre edâ ve kazâ muâmelât ve ukûbat alanlarında terim anlamları ile kullanılmaktadır. O halde Hanefî fıkıh eserlerinde okuyucunun söz konusu lafızlara sadece sözlük değil, terim anlamlarını da dikkate alması tavsiye edilmelidir. Ayrıca diğer mezheplerin ilgili kısımlarında ise edâ ve kazâ lafızlarına terim değil, sözlük anlamıyla okunması gerektiği vurgulanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, Muhammed Fuad., (tsz.). *Mu‘cemü’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’ân*. Dâru’l-Hadis, Kahire.
- Abdullah b. Muhammed, Ebu Muhammed Abdulazîz b. Muhamed b. Abdurrahman., (tsz.). *el-Esiletü vel Ecvibetü’l-Fıkhiyye*. Basım yeri yok.
- Abdurrazzâk b. Hemmâm, Ebu Bekir., (h. 1403.). *Musannef*. Mektebü’l- İslâmi, Beyrut.
- Abdülazîz el- Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed. (1997). *Kesfü’l-Esrâr an Usûlü Fahrü’l-İslâm el-Pezdevî*. Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel., (1421/2001). *el-Müsned*. Müessesetü’r- Risâle, Beyrut.
- Alâeddin es-Semerkindî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed., (2017). *Mîzânü’l-Usûl fî Netâicü’l-‘Ukûl*, Dârü’n-Nûru’l-Mübîn, Ürdün/Amman.
- Ali Haydar Efendi., (2017). *Dürrü’l-Hükkâm Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.
- Âmidî, Ebü’l-Hasen (Ebü’l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed., (tsz.). *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, Mektebü’l- İslâmi, Beyrut/Lübnan.
- Aybakan, Bilal., (2000). “İfâ”. *DİA*. İstanbul, XXI, 498-504.
- (2001). “İvaz”. *DİA*. İstanbul, XXIII, 488.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyîb b. Muhammed el-Basrî., (h. 1418). *et-Takrîb ve’l-İrşâd es-Sağîr*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut,
- Bardakoğlu, Ali., (1994). “Edâ”. *DİA*. İstanbul, X. 389-392.
- (1994). “Ehliyet”. *DİA*. İstanbul, X. 533-539.
- (1999). “İade”. *DİA*. İstanbul, XIX, 227-228.
- (2002). “Kudret”, *DİA*. Ankara, XXVI, 317-318.

- Bedruddîn el-Aynî, Ebu Muhammed Muhammed b. Ahmed., (1420/2000). ***el-Binâye Şerhu'l-Hidâye***. Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ', (1418/1997.) ***et-Tehzîb fî Fıkhi'l-İmâmi's-Şâfiî***. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Behûtî, Mansur b. Yunus., (1438). ***er-Ravzü'l-Mübri' bi Şerhi Zâdü'l-Müstaknî Muhtasarü'l-Müknî***. Dârü'r-Rakâiz, Kuveyt.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin Ebu Bekir., (1424/2003). ***es-Sünenü'l-Kübrâ***. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail., (1999). ***Sahihu'l-Buhârî***, Dâru'l-Selâm, Riyâd.
- Burhâneddîn el-Buhârî, Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz., (1424/2004). ***el-Muhîtü'l-Burhânî fî'l-Fıkhi'n-Nu'mânî***. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Büyük Haydar Efendi., (1966). ***Usul-i Fıkıh Dersleri***. Meral Yayınları, İstanbul.
- Celâleddin el-Mahallî., (2017). ***el-Bedrü't-Tâli' fî Halli Cem'ü'l-Cevâmi'***. Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- Cemmâilî, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî., (1998). ***Ravzatü'n-Nâzir ve Cünnetü'l-Münâzir fî Usûli'l-Fıkıh 'alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed***. Mektebetü'l-Mekkiyye ve dğr., Riyad.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî., (2010). ***el-Fusûl fî'l-Usûl***, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan.
- Cündî, Halîl b. İshak el-Mâlikî., (1429/2008). ***Tevzîh fî Şerhi Muhtasar li İbn Hâcib***. Merkezu Necibiveyh ve Hizmetü Tûrâs, Basım yeri yok.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh Ubeydullâh b. Muhammed b. Ömer b. Îsâ., (1426/2006). ***Takvîmu'l-Edille***, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut.
- Desûkî, Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî., (tsz.). ***Hâşiyeti'd-Desûkî 'alê's-Şerhi'l-Kebîr***. Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- Dimyâtî, Behrâm b. Abdullah Ebu'l-Bekâ' el-Mâlikî., (1429/2008). ***eş-Şâmil fî Fıkhi'l-İmâmî Mâlik***. Merkezu Necibiveyh ve Hizmetü Tûrâs, Basım yeri yok.

- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî., (1970). *Sünen-ü Ebî Dâvûd*. Dâru'l-Belhî, Dimeşk.
- Ebu'l-Berakât en-Nesefî, Abdullah b. Ahmed., (2018). *Medâriku't-Tenzîl*. Seydâ Yayınları, Diyarbakır.
- Ebu'l-Ya'lê el-Ferrâ, Muhammed b. Hüseyin el-Hanbelî., (1435/2014). *et-Te'likil-Kebîr fi'l- Mesâilî'l-Hilâfiyye beyne'l-E'imme*. Dâru'n-Nevâdir, Dimeşk/ Suriye.
- Ebü'l-Yüsr, Sadrû'l-İslâm Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyin b. Abdilkerîm el-Pezdevî., (2000). *Ma'rifetü Hüceci's-Şer'iyye*. Müessesetü'r-Risâle, Lübnan.
- Fahrû'l-İslâm el-Pezdevî., (1997). *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifetü'l-Usûl (Keşfü'l-Esrar'la birlikte)*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- Fîrûzâbâdî, Ebû İshâk İbrâhim b. Alî Yusuf eş-Şîrâzî., (1995). *el-Luma' fî Usûli'l-Fıkḥ*. Dâru İbn Kesîr ve Dâru'l-Kelimi't-Tayyîb, Beyrut.
- Gânim el-Bağdâdî, Ebu Muhammed Gânim b. Muhammed., (tsz.). *Mecma'u'd-Damânât*. Daru'l-Kutubi'l- İslâmî, Kahire.
- Gazali, Ebû Hamîd., (tsz.). *Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*. Câmi'atü'l-İslâmiyye Külliyyetü's-Şer'iyye, Medine.
- Habbâzî, Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed., (h. 1403). *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkḥ*. el-Mektebetü't-Terâsü'l-İslâmî, Kahire.
- Hâcce Kevkev Ubeyd., (1406/1986). *Fıkhu'l-İbâdêti Ale'l-Mezhebi'l-Mâlikî*. Matba'atu'l-İnşâ, Dimeşk/Suriye.
- Hâcce, Suad Zerzûr., (tsz.). *Fıkhu'l-İbâdêti ale'l-Mezhebi'l-Hanbelî*. Yayın evi yok, Basım yeri yok.
- Harrânî, Ebû'l-Berekât Mecdüddîn Abdüsselâm b. Abdillâh b. el-Hadır., (1984.) *el-Muharrer fî'l-Fıkhi alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Mektebetü'l-Maârif, Riyad.
- Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî ed-Dımaşkî., (2008). *İfâdatü'l-Envâr*. Mektebetü'l-İmam el-Evzâî, Dimeşk.
- Hâşimî, Muhammed b. Ahmed Ebu'l Ali., (1419/1998). *el-İrşâd ilâ Sebîli'r-Reşâd*. Müessesetu'r-Risâle, Beyrut.

Hatib eş-Şirbînî, Şemsüddin Mudammed b. Ahmed., (1415/1994). **Müğni'l-Muhtâc**. Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut.

Hattâb, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed et-Tarablûsî er-Ruaynî el-Mâlikî., (1412/1992). **Mevâhibü'l-Celîl fî Şerhi Muhtası Halîl**, Dâru'l-Fikr, Beyrut.

Heyet., (1404/1983). “Edâ”, **el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye**. Yayın evi yok, Kuveyt.

- (1406/1986). “Îade”, **el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye**. Yayın evi yok, Kuveyt.

- (2013). **İlmihal**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

<http://kuranharitasi.com/kokler.aspx?kok=Ewd>. 04.04.2020.

<http://kuranharitasi.com/kokler.aspx?kok=Ewd>. 04.04.2020.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz., (1412/1992). **Reddû'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr**. Dâru'l-Fikr, Beyrut.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk., (tsz.). **Sahihu İbn Huzeyme**. Mektebü'l-İslâmî, Beyrut.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme., (1388/1968). **el-Muğnî**. Daru'l-Hadîs, Kahire.

- (1419/1998). **Ravzatü'n-Nâzır ve Cünnetü'l-Münâzır**, Mektebetü'l-Mekkiyye, Mekke.

İbn Kudâme, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Muhammed., (tsz.). **Şerhu'l- Kebîr alê Metni'l-Mukni'**. Dârü'l-Kitabi'l-Arabî, Kahire.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd., (tsz.). **es-Sünen**. Dârü İhyâi'l-Kütüb'il-A'rabiyye, Kahire.

İbn Manzûr., (tsz.). **Lisânu'l-Arab**. Dâru'l-Maâ'rif, Kahire,

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî., (2001). **Fethu'l-Gaffâr fî Şerhi'l-Menâr**, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.

- (1422/2002). **el-Bahrü'r-Râ'ik Şerhu Kenzü'd-Dekâ'ik**. Dâru'l-Kutubi'l-İslâmî, Kahire.

- İbn Nüceym, Sirâcüddin Amr b. İbrahim., (tsz.). *Nehrü'l-Fâik Şerhu Kenzü'd-Dakâik*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbni Neccâr., (1993). *Şerhu Kevkebü'l-Münîr*, Mektebetü'l-Abikân, Riyad.
- İbnu'l-Hacer, el-Askalânî., (2000). *Fethu'l-Bâri*. Dâru's-Selam, Riyâd ve Dâru'l-Feyhâ, Dimeşk.
- İbnü'l-Hâc, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed El-Abderî., (tsz.). *el-Medhal*. Dâru't-Turâs, Beyrut.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus., (tsz.). *Muhtasar'u İbnü'l-Hâcib(Ref'u'l-Hâcib ile birlikte)*. Âlemü'l-Kütüb, Beyrut.
- İbnü'l-Kâsım, Abdurrahman b. Kasım b. Halid., (tsz.). *Mecêlisü İbn Kâsım*. Dâru'l-Felâh, Katar.
- İmam Muhammed, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî., (1433/2012). *el-Asl*. Dâru İbni Hazm, Beyrut/Lübnan.
- İmâmu'l-Harameyn, Abdulmelik b. Abdullah Ebu'l Meâlî., (1428/2007). *Nihâyetü'l-Matlab fî Dirâyeti'l-Mezhep*. Dâru'l-Minhâc, Cidde.
- Kadı Abdulvahhâb, Ebu Muhammed b. Ali b. Nasr el-Mâlikî., (1420/1999). *el-İşrâf alê Nüketi Mesêili'l Hilâf*. Dâru İbn Hazm, Beyrut.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî., (1994). *ez-Zahîre*. Darü Garbü'l-İslâmî, Beyrut,
- (tsz.). *Nefâisu'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl*. Mektebetü'n-Nezâr, Mekke.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed., (1406/1986). *Bedâiu's-Sanâ'i fî Tertîbu's-Şerâ'i*. Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Kayravânî, Ebu Muhammed Abdullah b. Ebi Zeyd el-Mâlikî., (tsz.). *Metnu'r-Risâle*. Daru'l-Fikr, Lübnan.
- Koca, Ferhat., 2006. "Müşterek", *TDV*.
- Lahmî, Ali b. Muhammed er-Rib'i Ebu'l-Hasen., (1432/2011). *et-Tabsira*, Vizâratü'l-Evkâf ve Şuunu'l-İslâmiye, Katar.

- Lâmişî, Ebü's-Senâ (Ebü'l-Mehâmid) Mahmûd b. Zeyd., (2018). ***Kitâbü'l-Lâmişî fî Usûli'l-Fıkh***. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî., (2017). ***Kamaru'l-Akmâr***, Mektebetü'l-Hanefiyye, İstanbul.
- Malik b. Enes, İbn Malik b. Amr el-Asbahî el-Medenî., (1415/1994). ***el-Müdevvene***, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- (1994). ***Müdevvenetu'l-Kübrâ (İbn Rüşd'ün Mukaddimesiyle birlikte)***. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Mâverdi, Alaaddîn Ebî Hasan Ali b. Süleyman el-Hanbelî., (2000). ***et-Tahbîr Şerhü't-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh***, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad.
- (1419/1999). ***el-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhî Mezhebi İmâm Şâfiî***. Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan,
- Mâzerî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ömer b. Muhammed b. et-Temîmî el-Mâlikî., (2001). ***İzâhu'l-Mahsûl min Burhâni'l-Usûl***. Thk. Ammâr et-Tâlibî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût.
- Melîbârî, Zeynüddîn b. Abdilazîz b. Zeyniddîn., (tsz.). ***Kurretü'l-'Ayn fî Mühimmâtî'd-Dîn***. Dâru İbn Hazm, Beyrut.
- Merdâvî, Aleüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Süleyman el-Hanbelî., (tsz.). ***el-İnsâf fî Ma'rifeti'r-Râcih mine'l-Hilâf***, İhyâu't-Türasi'l-Arabî, Beyrut.
- Merğînânî, Burhânüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebu Bekr., (tsz.). ***el-Hidâye***, Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut/Lübnan,
- Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd., (1356/1937.) ***el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr***, Matbua'tu'l-Halebî, Kahire.
- Meydânî, Abdulğani b.Tâlip., (tsz.). ***el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb***, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan,
- Molla Civen., (2017). ***Nûru'l-Envâr fî Şerhi'l-Menâr***, Mektebetü'l-Hanefiyye, İstanbul.

- Molla Fenârî, Şemseddin Muhammed b. Hamza., 2006. *Fusûlu'l-Bedâi' fî Usûlü's-Şerâi'*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmurz., (tsz.). *Dürerü'l-Ahkâm Şerhu Ğureri'l-Ahkâm*. İhyâu'l-Kütübi'l-Arabî, Kahire.
- (2012). *Mirkâtu'l-Vusûl İlä İlmi'l-Usûl fî Usûlü'l-Fıkh*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut,
- Mustafa, İbrahim. Muntasır, Abdulhalim. Savâlihi, Atiye. Ahmed, Muhammed., (1989). *Mu'cemü'l-Vasît*. Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc., (tsz.). *el-Müsnedü's-Sahîh*. İhyâu't-Türasü'l-Arabî, Beyrut.
- Nefrâvî el-Malikî, Ahmed b. Gânim Şihâbuddîn., (tsz.). *Fevêkîhud-Devânî alê Risâleti Ebi Zeyd el-Kayravânî*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî., (1406/1986). *es-Sünen*. Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmî, Halep.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyidîn Yahyâ b. Şeref., (tsz.). *el-Mecmu' Şerhu'l Muhezzeb*. Dâru'l-Fıkr, Beyrut.
- (1412/1991). *Ravzatu't-Tâlibîn ve Umdetu'l-Müftîn*. Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut.
- Nizâmeddin eş-Şâşî, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. İshâk., (1436/2015). *Usûlü's-Şâşî*. Mektebetü'r-Ruhbân, Pakistan.
- Pala, Ali İhsan., 2003. *İslâm Hukuk Metodolojisiinde Emir ve Nehiy Yorumu*. Basılmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Râfîî, Abdülkerim b. Muhammed., (tsz.). *Fethu'l-Azîz bi Şerhi'l-Vecîz*. Dâru'l-Fıkr, Beyrut,
- Ramlî, Şihâbuddîn Ebu'l Abbas., *Fethu'r-Rahmân bi Şerhi Zeyd İbn-i Raslên*, (1430/2009). Dâru'l-Minhâc, Beyrut/Lübnan.
- Râzî, Fahreddin., (tsz.). *Mahsûl fî İlmi Usûli'l-Fıkh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.

- Sem'ânî, Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî., (1997). *Kavâti'ü'l-Edille fî'l-Usûl*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsu'l-Eimme., (1971). *el-Usûl*. Da'rul-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut/Lübnan.
- (1414/1993). *Mebsût*. Dârü'l-Ma'rife, Beyrut.
- Sinanoğlu, Mustafa., (1999). "İbadet". *DİA*. İstanbul, XIX, 233-235.
- Suyuti, Celâleddîn., (2011). *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Dârü'l-Fikr, Lübnan.
- Sübki, Tâcüddîn., (tsz.). *Rafû'l-Hâcib an Muhtasarı İbni Hâcib*. Âlemü'l-Kütüb, Beyrut.
- Süneykî, Zekerîyyâ b. Muhammed el-Ensârî Zeynüddîn., (1414/1994). *Fethu'l-Vahhâb bi şerhi Menhecü't-Tullâb*. Dârü'l-Fikr, Beyrut.
- (tsz.). *el-Ğurerü'l-Behiyye fî Şerhi'l-Behceti'l-Verdiyye*. Matba-i Meymeniyye, Kahire.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs., (2011). *el-Ümm*, Dârü İbni Hazm, Beyrut.
- Şebrâmellisî, Ebü'z-Ziyâ Nûruddîn Alî b. Alî., (1404/1984). *Hâşiye 'alâ Nihâyeti'l-Muhtâc*. Dârü'l-Fikr, Beyrut.
- Şilbînî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed., (1313). *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzu'd-Dakâik ve Hâşiyetü's-Şilbînî*. Matbaa'tü'l-Kübra'l-Emîriyye, Kahire.
- Şirâzî, Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf., (tsz.). *el-Mühezzebe fî Fıkhı İmam Şâfiî*. Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- (h. 1403). *et-Tenbîh fî Usûli'l-Fıkh*. Âlemü'l-Kütüb, Beyrut.
- Şürünbülânî, Hasen b. Ammâr b. Ali., (1425/2005). *Merâku'l-Felâh Şerhu Metni Nûru'l-İzâh*. el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut.
- Tahanevi, Muhammed Ali. (1996). *Mevsûatü Keşşâfî İstilahâtî'l-Funûn*. Mektebetü Lübnan, Beyrut.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ud b. Ömer., (tsz.). *Şerhu't-Telvîh ale't-Tevzîh*. Mektebetü's-Sabîh, Mısır.

Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ., (2007). *el-Câmiu's-Sahîh*. Konya Kitapçılık Yayınları, Konya.

‘Useymîn, Muhammed b. Salih b. b. Muhammed., (1422-1428). *eş-Şerhü'l-Mümti' Alâ Zâdi'l-Müstekni'*. Dârü İbn Cevzî, Bağdad.

Yaşaroğlu, M. Kamil., (2002). “Kazâ”. *DİA*. Ankara, XXV, 110-113.

Yavuz, Yusuf Şevki., (2001). “Kader”. *DİA*. İstanbul, XXIV, 317-318.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh eş- Şâfîî., (tsz.). *Bahru'l-Muhît*. Vizâratü'l-Evkâf ve Tûrâsü'l- İslâmî, Mağrib.

EKLER

Ek 1

